

PITÄJÄN HYÖDYLLISIN MIES?

**Pehr Kalmin käsitys papiston
yhteiskunnallisesta tehtävästä**

Harri Ahonen
Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian
pro gradu – tutkielma
Marraskuu 2005

*Kuka rakensi seitsenporttisen Teeban?
Kirjoissa kuninkaitten nimet.
Kuninkaatko sinne raahasivat
kivenjätkäleet?*

*Ja monesti hävitetty Babylon –
Kuka sen niin monta kertaa rakensi?*

- - -

*Joka sivulla voitto.
Joka kymmenes vuosi suurmies.
Kuka valmisti voittajille pidot?
Kuka maksoi viulut?*

Bertolt Brecht

Sisällys

TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	7
1. Kohtaus pellolla	7
2. Aikaisempi tutkimus – Onko tutkimuksessa aukko?	8
a. Raivaajapapit ja kansallinen historiankirjoitus	9
b. Hyöty ja valistus	9
3. Lähteet	10
TAUSTA	12
1. Papisto, esivalta ja esimoderni valtio	12
a. Pohjoinen suurvalta	12
b. Keskusvalta, papisto ja paikallisyhteisö	12
c. Suurvalta luhistuu	17
2. Jälleenrakennettava valtio	19
a. Ison vihan jälkeen	19
b. Tieteellinen murros	21
c. Hyötykultti ja kukkaiskuningas	22
d. Luonnontiede ja papisto	23
PEHR KALMIN SUHDE PAPPISVIRKAAN	26
1. Pohjois-Amerikan matka	26
a. Pehr Kalm valitaan talousopinprofessoriksi	26
b. Tutkimusmatka	29
c. Kaukokaipuu ja Pohjois-Amerikan tuliaiset	30
2. Tuottoisa palkkapitäjä vai henkilökohtainen konkurssi?	32
3. Käytännön papintyössä Piikkiön kirkkoherrana	36
PEHR KALM UUDENLAISEN PAPPISKUVAN EDISTÄJÄNÄ	43
1. Pehr Kalmin ohjelmajulistus papiston tehtävästä	43
a. Mitä pappi voi tehdä talouden edistämiseksi?	43
b. Maanviljelys ja metsätalous	43
2. Kehon ja sielun paimen	52
a. ”Valtakunnan suurin onni on runsaslukuinen köyhä kansa”	52
b. Mitä pappi voi tehdä lääketieteen edistämiseksi?	53
PEHR KALM JA HYÖTYAJATTELUN VÄISTYMINEN	58
1. Pehr Kalmin toiminta akatemiassa, tuomiokapitulissa ja Maarian kirkkoherrana	58
2. ”Siunattu vallankumous”	61
3. Piispanvaalit	62
4. Henkinen testamentti	64

LOPUKSI	68
LYHENTEET	71
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	72
1. Painamattomat lähteet	72
2. Painetut lähteet	72
3. Sanomalehdet	75
4. Kirjallisuus	75

Tutkimuksen lähtökohdat

1. Kohtaus pellolla

Talousopin professori ja Maarian anneksiseurakunnan kirkkoherra Pehr Kalm oli ennustanut ”turkulaisen seuran” julkaisemassa lehdessä syksyksi 1771 vaikeita säitä. Kalm saattoi luottaa ilmapuntariinsa, sillä ennustus osui oikeaan. Elonkorjuuaikaan satoi kaatamalla lähes joka päivä. Sade taukosi kuitenkin kolmen päivän ajaksi. Tauko osui pärttylinmessupäiväksi. Vaikka kyse olikin pyhäpäivästä, ei jumalanpalveluksissa juuri näkynyt väkeä. Sen sijaan talonpojat ryntäsivät vanhan tavan mukaisesti Turkuun. Sää oli kaunis, mutta pelloilla ei näkynyt ketään.¹

Hyvää säätä ei ehkä olisi kestänyt pitkään eikä hetkeäkään ollut hukattavaksi. Jumalanpalveluksen päätyttyä, kirkkoherra Kalm komensi alustalaisensa pappilan pelloille sadonkorjuuseen. Hän viljeli itse kahta tynnyrinalaa Maarian pappilan pelloista. Kalm osallistui myös itse maatöihin. Pappilan naapurit Brusila ja Reimes seurasivat kirkkoherran esimerkkiä, ja kohta naapuritiloilla oltiin myös täydessä työn touhussa. Naapurit arvelivat, etteivät syyllistyneet kovinkaan suureen syntiin, ryhtyessään elonkorjuutöihin pyhäpäivänä kirkkoherran näyttäessä esimerkkiä.²

Kaikki eivät olleet asiasta samaa mieltä. Iltapäivällä muuan lietolainen talonpoika ratsasti Turusta kotiaan kohti. Hän oli vahvassa humalassa ja pysyi hädin tuskin hevosen selässä. Kotimatka kulki Maarian kirkon ohi. Mies hämmästyi nähdessään pappilan pellolla ihmisiä täydessä työssä, ja näiden joukossa seurakunnan kirkkoherran. Hän pysähtyi ja huusi Kalmille, että millainen pappi tämä oli, kun ei pyhittänyt lepopäivää. Pappilan renki vastasi Kalmin puolesta toteamalla, että kyseinen talonpoika on selvästikin itse pyhittänyt lepopäivänsä ryyppämällä Turussa. Lietolainen sai kuulla kunniansa myös pappilan naapureilta ja painui vähin äänin tiehensä.³

¹ Kalm Mennanderille 29.8.1771, *Kalm* 1914, 201-202; TÅ 12/1771, 96.

² Kalm Mennanderille 29.8.1771, *Kalm* 1914, 202.

³ Kalm Mennanderille 29.8.1771, *Kalm* 1914, 202.

Pappilan vilja saatiin puitua muutaman aurinkoisen syyspäivän aikana. Sen jälkeen sateet alkoivat taas ja solvauksia huutanut lietolainen sai rangaistuksensa. Hän menetti mahdollisuutensa sadon korjaamiseen ja rukiin kylvämiseen. Pehr Kalm harmitteli Turun piispalle Carl Fredrik Mennannerille, että *liian monet pyhäpäivät tuhoavat meidät*. Puhumattakaan siitä, että ojittamattomina pellot eivät ehdi kuivaa sateiden jälkeen tarpeeksi nopeasti.⁴

Pehr Kalmin toiminta etsii selitystään. Mitä kummaa pappi teki pellolla pyhäpäivänä? Miksi sadonkorjuu oli papille tärkeämpää kuin pyhäpäivän viettäminen? Entä millaista esimerkkiä kirkkoherra Kalm näytti toiminnallaan talonpojille? Eikö hänen olisi pitänyt toimia juuri päinvastoin? Oliko humalaisen lietolaisen talonpojan kohdalla kyse rahvaan herravihasta vai oliko hän tottunut aivan toisenlaisiin pappeihin?

Tämän tutkielman tarkoituksena on tarkastella Turun akatemian talousopin professorin Pehr Kalmin käsitystä papiston yhteiskunnallisesta tehtävästä ja hänen henkilökohtaista suhdettaan pappeuteen. Tutkimustehtävää lähestytään Pehr Kalmin toiminnan ja hänen julkaisujensa kautta. Kalmin käsitykset pyritään liittämään aikalaisyhteyksiinsä. Tutkielmassa pyritään tarkastelemaan Kalmin käsitysten ohella myös niiden ilmenemistä hänen omassa toiminnassaan niin kirkollisessa hallinnossa kuin kirkkoherranakin.

Tutkielmassa käsitellään Kalmin käsitysten muodostumista hänen oman elämäntarinansa kautta. Tarkastelu alkaa hänen opiskelustaan ja päättyy Kalmin kuolemaan vuonna 1779. Tutkielman pääpaino on Kalmin papistoa käsittelevissä väitöskirjoissa, jotka julkaistiin 1700-luvun puolivälissä.

2. Aikaisempi tutkimus - Onko tutkimuksessa aukko?

a. Raivaajapapit ja kansallinen historiankirjoitus

Sekä Suomessa että Ruotsissa on tutkittu 1700-luvun papistoa kohtalaisen vähän. Ruotsalaisista tutkimuksista keskeisin ja ajankohtaisin on *Carin Bergströmin* väitöskirja *Lantprästen. Prästens funktion i det agrara samhället 1720–1800 Oland-Frösåkers kontrakt av ärkestiftet* vuodelta 1991. Suomalaisesta tutkimuksesta ajankohtaisin on lähes sata vuotta vanha. *Gunnar Suolahden Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* ilmestyi vuonna 1919. Suolahti oli jo

⁴ Kalm Mennanderille 29.8.1771, *Kalm* 1914, 202–203. Pyhäpäivien vähentämisestä enemmän *Malmstedt* 1994.

vuonna 1912 julkaissut tutkimuksen suomalaisista pappiloista. Suolahden tutkimukset edustivat aikaan hyvin edistyksellistä sosiaalishistoriaa ja ne ovat alan keskeisimmät kotimaiset tutkimukset tälläkin hetkellä. On kuitenkin perusteltua kysyä voiko lähes sata vuotta vanha tutkimus olla edelleen ajankohtainen. Suolahden tutkimusten lisäksi papiston toimintaa on tarkasteltu jostain yksittäisestä näkökulmasta, kuten esimerkiksi poliittisen toiminnan osalta, muutamassakin tutkimuksessa.⁵

Kuva suomalaisesta papistosta 1700-luvulla on erinomainen esimerkki niin sanotuista suurista kertomuksista. Postmodernismi julisti ne jo kertaalleen kuolleiksi, mutta käsitykset suomalaisista hyödyn ajan papeista raivaajina, kansanvalistajina ja kansakunnan rakentajina istuvat sitkeässä. Tärkein kysymys on matkalla unohtunut. On unohdettu kysyä miksi. Vastaukset ovat kyllä olleet olemassa ilman kysymyksiäkin. Steniukset raivaisivat korpia ja koskia Saarijärven Paavon tavoin siinä missä Anders Litzelius toimitti seurakuntalaisilleen uutisia näiden omalla äidinkielellä. Anders Chydenius taas taisteli pohjalaisille (suomalaisille!) oikeudet vapaaseen kaupankäyntiin. Sen sijaan heidän virkaveljensä ovat unohtuneet kansallisen historiankirjoituksen henkilögalleriasta. On oletettu, että suomalainen papisto olisi eronnut jollakin erityisellä tavalla emämaassa toimineista virkaveljistään.⁶ 1700-luvun papit on nähty joko kansallisina esitaistelijoina tai koomisina hahmoina, jotka ovat ”todellisen” papintyön sijasta saarnanneet perunanistutuksesta tai peltojen ojittamisesta.⁷ Toinen ongelma liittyy käsitteeseen hyödyn aika. Sen sosiaalis-kulttuurisia taustoja ei ole käsitelty juuri lainkaan tai se on selitetty erittäin ongelmallisella käsitteellä valistus.⁸

b. Hyöty ja valistus

Valistusta pidetään yleisesti 1700-luvun tutkimuksessa hyvin ongelmallisena ilmiönä ja käsitteenä. Käsitettä valistus käytetään tutkimuksessa varsin kirjavasti. Sillä tarkoitetaan milloin aikakautta eli koko 1700-lukua, milloin aatevirtausta. Tutkimuksista on löydettävissä ainakin kolme erilaista käsitystä valistuksesta. Yleensä valistuksella tarkoitetaan rationalismia, johon kuuluu muun muassa

⁵ *Suolahti 1912; Suolahti 1919; Tolonen 1980; Bergström 1991.*

⁶ *Kts. Huhta & Laine & Nokelainen 1999; Ahtiainen & Tervonen 1996, eri kohdin.*

⁷ *Laasonen 1988, 16.*

⁸ *Erinomaisen poikkeuksen muodostaa Niemelä 1998.*

uskontokritiikki. Toisen hyvin yleisen käsityksen mukaan valistus rinnastetaan suoraan 1700-lukuun. Tässä tapauksessa puhutaan yleensä valistuksen ajasta tai järjen aikakaudesta. Kolmannen käsityksen mukaan valistus on nimenomaan ranskalainen ilmiö.⁹

Sekä *Michel Foucault* että Frankfurтин koulukunnassa *Theodor Adorno* ja *Max Horkheimer* ovat osoittaneet, että kuva valistuksen edistysuskosta on yksipuolinen. Esimerkiksi taikausko oli mahdollista myös ”järjen aikakauden” ihmiselle. Monet humanitaarisina pidetyt uudistukset esimerkiksi koululaitoksen tai terveydenhuollon alalla eivät olleet niin humanitaarisia kuin on annettu ymmärtää. Foucaultin mukaan useat valistusajan sosiaaliset uudistukset olivat pikemmin julmia kuin humanitaarisia ja inhimillisiä. ”Järjen aikakausi” ei ollut vapauttavaa vaan auktoritaarista. Adorno ja Horkheimer ovat todenneet, että ”järki” ja absolutismi kulkivat yllättävän usein käsi kädessä.¹⁰ Ruotsin kohdalla tämä havainto herättää kysymyksen, millaisesta muutoksesta suurvaltakauden ja vapaudenajan taitteessa oikein oli kysymys. Muuttuiko lopulta mikään?

Useimmiten valistus liitetään ranskalaisiin filosofiin (*les philosophes*) täysin katteettomasti. Mikäli valistusta tarkastellaan esimerkiksi Suurten filosofien (Voltaire, Rousseau, D’Alambert ja Diderot) näkökulmasta, ei esimerkiksi Ruotsissa ollut lainkaan valistusta vapauden ajalla. Ruotsalainen oppihistorioitsija *Tore Frängsmyr* on asettunut nimenomaan tälle kannalle. Hän tarkastelee valistusta ranskalaisena ilmiönä, jolla ei ainakaan vapauden ajalla Ruotsissa ollut kannattajia. Valistuksen sijasta Ruotsin tapauksessa tulisikin puhua pikemmin hyödyn ajasta, jonka aatteellinen pohja olisi löydettävissä ranskalaisen valistuksen sijasta englantilaisesta fysiokratismista, kuten *Eli F. Heckscher* on osoittanut.¹¹

3. Lähteet

Lukemalla kaiken aikaisemmassa tutkimuksessa käytetyn aineiston uudelleen sekä relevanteilla tutkimuskysymyksillä, voisi vapaudenajan papiston tutkimuksessa saavuttaa uusia merkittäviä tuloksia. Se vaatisi kuitenkin onnea, lahjakkuutta ja kovaa työtä. Historian tutkimuksessa onkin yleensä pyritty löytämään uusia lähteitä. Tämän tutkielman osalta sellaiset ovat harvassa.

⁹ *Frängsmyr* 1993, 6-32.

¹⁰ Kts. *Foucault* 1965; *Foucault* 2000; *Horkheimer & Adorno* 2002.

¹¹ *Frängsmyr* 1993, 90-111; *Niemelä* 1998, 168.

Tutkielman keskeisimmät lähteet ovat Kalmin valvonnassa tarkastetut väitöskirjat sekä hänen henkilökohtainen kirjeenvaihtonsa. Viimeksi mainituista on tärkeimpänä mainittava Carl Fredrik Mennanderille lähetetyt kirjeet. Kirjeenvaihdon suurimpana ongelmana on, ettei Kalmin vastaanottamia kirjeitä ole säilynyt lainkaan. Tutkielman lähteinä käytetään myös yliopisto- ja kirkollisen hallinnon keskeisiä lähdesarjoja, kuten Turun akatemian konsistorin pöytäkirjoja, kuninkaan ja kanslerin kirjeitä, tuomiokapitulin pöytäkirjoja sekä pitäjänkokousten pöytäkirjoja. Lisäksi lähteenä on käytetty aikalaiskirjallisuutta.

Lähdekritiikin ongelmakohdiksi muodostuvat kirjeenvaihdon ohella akateemiset opinnäytteet. Kalmin johdolla tarkastettiin vuosina 1753–1758 yhteensä 146 väitöskirjaa, joista suurin osa oli kirjoitettu pro gradu. Vanhoihin väitöskirjoihin liittyvä tunnettu lähdekriittinen ongelma on kirjoittajan identifiointi. Turun akatemian väitöskirjoja tutkinut *Jorma Vallinkoski* on todennut, että harjoitusväitöskirjat (pro exercitio) olivat pääsääntöisesti opiskelijan omaa käsialaa, kun taas pro gradu-väitöskirjat saattoivat olla praeseksinkin laatimia. Edellä mainituista säännöistä tunnetaan kuitenkin useita poikkeuksia.¹² Suurin ongelmiin tämä ei kuitenkaan johda. Professori oli vastuussa oppilaidensa hengentuotteista, joten hän tuskin olisi sallinut julkaista mitään omien ajatustensa kanssa ristiriidassa olevaa.

¹² *Vallinkoski* 1962–1969, XI-XII; *Laine* 1997, 15.

Tausta

1. Papisto, esivalta ja esimoderni valtio

a. Pohjoinen suurvalta

Suurvaltakausi (n. 1620–1720) oli Ruotsin historiassa uudenlaisen valtion rakentumisen aikaa. Valtion oli luotava itselleen toimiva ja yhdenmukainen hallinto. Sen oli tehostettava erityisesti veronkantoa, jotta se olisi voinut menestyä alituisissa sodissa. Korvatakseen väestön pienuuden ja köyhyyden, Ruotsissa syntyi erittäin kehittynyt kontrollikoneisto. Kruunun ja valtakunnan etu ylitti kaikki muut tavoitteet. Ideologisena päämääränä oli yhtenäinen valtakunta, jolla oli yksi uskonto. Yhtenäisyys jäi ihanteeksi. Käytännössä valtakunta muodostui kyllä kansallisesti ja hallinnollisesti yhtenäisestä ydinalueesta, mutta sen reuna-alueilla oli voittomaita, joiden hallintokulttuuri oli hyvinkin kirjavaa. Myös erilaisuutta siedettiin.¹³

Englantilaisen historiantutkijan *Perry Andersonin* mukaan 1600-luvun Ruotsia voidaan pitää absolutistisena valtiona, vaikka se säilyikin perusluonteeltaan feodaalisena. Absolutismi, vallan keskittäminen monarkille, perustui aristokratian sosiaaliseen herruuteen. Absolutismissa aristokratian ja suurmaanomistajien pakkovalta oli siirretty ja keskitetty valtiolle. Tämän koneiston tehtävänä oli talonpoikien pitäminen entisessä alistetussa asemassaan.¹⁴

b. Keskusvalta, papisto ja paikallisyhteisö

Kirkon näkökulmasta reformaatio synnytti ongelman, kun kansalliset rajat ylittävä kirkollinen organisaatio hajosi, ja tilalle syntyi alueellisia kirkkoja ”kenen maa, sen uskonto” – periaatteen pohjalta. Samalla kirkko menetti suvereniteettinsa maalliselle hallitsijalle.¹⁵ Ruotsissa kirkon ”liika” omaisuus peruutettiin kruunulle, mikä ajoi kirkon katastrofin partaalle. Kruunun ja kirkon yhteistyö tiivistyi Ruotsissa 1500-luvun lopulla. Hallitsijoista sekä Juhana III että Kaarle-herttua edustivat valtiokirkollista linjaa, jossa kirkolla ei saanut olla liian itsenäistä,

¹³ Laine 1996, passim.; Eng 2000, passim.; Kujala 2001, 11–12; Katajala 2005, 13–14, 19.

¹⁴ Anderson 1974, 15–42.

¹⁵ Montgomery 1972, 392.

maallisen esivallan tavoitteista poikkeavaa linjaa.¹⁶ Kirkko tunnusti maallisen vallan auktoriteetin ja vahvisti tiukan luterilaisen opin Upsalan kokouksessa vuonna 1593.¹⁷ Tämä merkitsi toisaalta myös kirkon yhteiskunnallisen painoarvon nousua.

Peter Englundin mukaan valtio oli useimmille jotakin kaukaista ja vierasta, selittämätön paha ja luonnonilmiö, joka kuten Sota, Rutto ja Kato silloin tällöin kohtasi heitä ja jolta oli viisasta suojautua. Keskusvallalla ei ollut väkeä valvoa, että maaseudulla olisi tehty niin, kuin Tukholman vallanpitäjät tahtoivat. Tilanne muuttui 1600-luvulla, jolloin valtio alkoi puuttua maaseudun ja pikkukaupunkien elämään ennen näkemättömällä innolla. Syynä oli sota. Keskusvalta tarvitsi miehiä, ruokaa ja rahaa varustautumiseen ja sotaponnistuksiin. Maaherrat ja papisto muodostivat sillan vallanpitäjien ja paikallisyhteisön välille.¹⁸

Uskonnolla oli tärkeä rooli suurvalta-ajan ruotsalaisessa yhteiskunnassa. Se ei ollut yksityisasia, vaan uskonto vaikutti kaikilla elämänalueilla. Papiston tehtävänä oli ainoan oikean uskon saarnaaminen ja oikeanlaisen jumalanpalveluksen toimittaminen. Viime kädessä vastuu oikean uskon harjoittamisesta valtakunnassa oli maallisella esivallalla. Sen tehtävänä oli kasvattaa alamaisistaan hyviä kristittyjä. Västeråsin valtiopäivistä vuonna 1527 alkaen oli ajateltu, että uskonnollisista asioista päättäminen kuului Kuninkaalliselle Majesteetille ja valtiopäiväsäädyleille. Hallitsijalla oli vastuu alamaistensa hengellisestä hyvinvoinnista. Käsitys oli peräisin humanisteilta. Yksimielisyys tai yhtenäisyys uskonnollisissa kysymyksissä oli rauhan ja järjestyksen edellytys. Yhteiskunnan hyvinvoinnin katsottiin riippuvan sosiaalisesta ja uskonnollisesta järjestyksestä kaikilla elämänalueilla. Uniformiteetti vahvistettiin vielä hallitusmuodossa vuonna 1634.¹⁹

Maallinen valta löi tahdit, joiden mukaan kirkon tuli marssia. Keskusvallan hallinto- ja kontrollikoneisto oli 1500- ja 1600-lukujen taitteessa liian kehittymätön vastaamaan ekspansiivisen sodankäynnin vaatimuksiin. Kirkon organisaatio sen sijaan oli toimiva ja kattava. Kruunu tarvitsi kirkkoa tehostamaan veronkantoa ja väenottoja sekä valvomaan kansan jokapäiväistä elämää. Papiston tuli laatia veroluettelot ja todistaa ne oikeiksi sekä tarkastaa väenottorullien tarkkuus. Lisäksi heidän oli pidettävä väestökirjanpitoa. Kruunu tehosti pappien

¹⁶ Aalto 1996, 139.

¹⁷ Aalto 1996, 139.

¹⁸ Englund 2003, 86–87.

¹⁹ Montgomery 1972, 394, 392; Laine 1995, 134–136; Oja 2000, 17–18, 63–66.

uskollisuutta keskusvallalle siten, että voudit keräsivät kirkollisverot ja maksoivat kirkkoherrojen palkan osuuden vasta jälkikäteen. Sotarasitusten pelättiin aiheuttavan kapinointia, mutta kirkko toimi iskunvaimentimena esivallan ja rahvaan välillä. Kruunu tarvitsi kirkkoa myös ideologisena mielipiteenmuokkaajana. Papisto julisti jumalansanalla kuorutettua kruunun vallan ja sotapolitiikan oikeutusta, erityisesti rukouspäivinä. Papisto puolusti myös absolutismia hallintomuotona.²⁰ Papiksi vihittävä vannoi uskollisuudenvalan myös hallitsijalle. Yksinvaltaista monarkiaa kuvattiin *Jumalan ihmeelliseksi luomukseksi*.²¹

Yhteiskuntarauha luotiin kirkkokuria korostamalla. Kirkollisen järjestyksen ylläpitäminen oli kietoutunut yhteiskunnallisen järjestyksen ylläpitämiseen. Kirkkokuri muokkasi kansan mieltä ja käytöstä. Myös väestön liikkuvuutta rajoitettiin. Toimenpiteellä tähdättiin muun muassa autiutilojen syntymisen estämiseen. Reformaatio oli murtautunut kirkon kansan keskuudessa nauttimaan asemaa ja kirkkokuri oli päässyt rapistumaan. Papisto puuttui jälleen 1500-luvulta alkaen tiukemmin talonpoikien tapakäytökseen.²² Vuonna 1608 rikoslakia tiukennettiin: Kaarle IX antoi lisätä kuningas Kristoferin maanlakiin appendixin, jonka myötä Mooseksen laista tuli käypää oikeutta koko Ruotsin valtakunnassa. Hallinnon ja hallitsemisen tehostamiseksi perustettiin Svean hovioikeus vuonna 1614 ja Turun hovioikeus vuonna 1623. Tiukentunut oikeuskäytäntö kohdistui ennen kaikkea rahvaaseen ja keskittyi seurakuntalaisten sukupuolielämän kontrollointiin. Useat rikokset olivat luonteeltaan kollektiivisia, mikä selittää osaltaan tiukentunutta lainsäädäntöä. Rikokset ymmärrettiin luonteeltaan kollektiivisiksi myös sen vuoksi, että yksittäisen ihmisen tekemän rikoksen uskottiin koituvan koko yhteisön kohtaloksi. Tiukka laintulkinta ei kuitenkaan kohdistunut eliittiin, eikä aatelisto juuri piitannut oikeuden käytöstä.²³

Seppo Aalto on todennut, että *kirkkokuriin polarisoitui kruunun ja kirkon yhteinen etu*. Kansa joutui hyväksymään kruunun ylivallan ja sotapolitiikan sekä sääty-yhteiskunnan sosiaaliset rajat. Mitä tottelevaisempi, yksimielisempi, nöyrempi ja alistuvampi rahvas oli, sitä helpompi hallinto- ja sotakoneiston oli

²⁰ Laasonen 1978, 289–290; Nilsson 1990, 13, 56–76, 238–240; Laine 1995, 148–150; Aalto 1996, 140.

²¹ KL 1686 (1986), 106; Laine 1995, 136, 158; Englund 2003, 90–91.

²² Laine 1995, 148; Aalto 1996, 140–141.

²³ Aalto 1996, 47, 53–56. Kapitaalirangaistus voitiin langettaa yli 70 teosta. Svean hovioikeus kuitenkin yleensä leuteröi tuomiot.

toimia. Rahvaan käytöksen uniformiteetti oli tarpeen, eikä se olisi onnistunut ilman kirkon apua.²⁴

Papin tuli omalla toiminnallaan näyttää hyvää esimerkkiä seurakuntalaisilleen. Papiston esikuvallisuuteen kiinnitettiin kirkkolain uudistamista koskeneessa keskustelussa paljon huomiota. Karoliininen kirkkolaki vuodelta 1686 syntyi osaksi kirkollista yhdenmukaistamisohjelmaa, johon kuuluivat lisäksi virsikirja, uusi raamatunkäännös, katekismus sekä kirkkokäsikirja.²⁵

Sekä papisto että esivalta pyrkivät valvomaan ruotsalaisten ulkomaista opinkäyntiä. Vuonna 1617 valtiopäivät hyväksyivät Örebron säännön. Se oli suunnattu kaikkea valtakunnalle vahingollista ulkomaista, erityisesti jesuiittakollegioissa tapahtuvaa opiskelua vastaan. Koulutukseen liittynyt huomio suuntautui 1600-luvun alkupuolella kotimaahan. Koulu ja yliopistojärjestelmää uudistettiin ennen näkemättömällä tarmolla. Upsalan yliopiston asemaa parannettiin ja Turun lukio muutettiin akatemiaksi vuonna 1640. Kotimaista yliopisto-opetusta oli helpompi valvoa. Lisäksi alati kasvava hallinto tarvitsi lisää työntekijöitä. Akatemit tuottivat kruunulle uskollisia virkamiehiä sekä valtion että kirkon palvelukseen.²⁶

Reformaatio määritteli papin tärkeimmäksi tehtäväksi saarnaamisen. Pappi oli ennen kaikkea minister Dei verbi, Jumalan sanan palvelija. Reformaatiossa pyrittiin tuomaan Jumalan sana kaikkien seurakuntalaisten ulottuville nimenomaan saarnan avulla. Se oli myös keskeisessä asemassa sakramenttien ymmärtämisen kannalta. Ortodoksian aikana 1600-luvulla papin toimenkuva sai uusia piirteitä, kun papin toimen sisältöä ryhdyttiin perustelemaan vanhatestamentillisen argumentein. Lisäksi kansanopetuksen rooli korostui entisestään.²⁷

Matthias Hafenrefferin mukaan papin tehtävä voitiin jakaa neljään osaan. Papin tehtävänä oli saarnaaminen, sakramenttien jakaminen, avainten vallan käyttö sekä kirkollisen järjestyksen ylläpitäminen. Papin toimen rinnastaminen vanhan testamentin profeettoihin vaikutti paitsi opetukseen, myös papiston näkemykseen yhteiskunnasta.²⁸

Uuden ajan alussa lehdistö ei tavoittanut juuri muita kuin poliittisen eliitin. Sen sijaan papiston hallussa olleet saarnatuolit muodostivat joukkotiedotusvälineisiin

²⁴ Aalto 1996, 141–142.

²⁵ Laine 1995, 137; Oja 2000, 43–44.

²⁶ Nuorteva 1997, 285–287, 353–355.

²⁷ Laasonen 1988, 13–14.

²⁸ Laasonen 1988, 14–15.

verrattavan median. Saarnatuolin rooli oli tärkeä välitettäessä kruunun sotapolitiikkaa mahdollisimman laajalle yleisölle. Saarnatuolista kuultiin virallinen totuus. Saarnatuolijulkisuuden säädöksellinen pohja luotiin 1610-luvulla. Joukkotiedotuksen yhteisöllinen luonne perustui koko yhteiskunnan läpäisseeseen yksimielisyyden ihanteeseen. Vapauden ajalla saarnatuolijulkisuuden merkitys kasvoi, kun Kuninkaallisen Majesteetin asetusten määrä kasvoi. Papiston tuli lukea ne kirkkokansalle saarnatuolista. Asetusten tarkoituksena oli yhteiskuntajärjestyksen lisääminen, oikeusturvan parantaminen tiedottamalla laeista ja asetuksista rahvaalle sekä ylipäätään kaikenlaisen hyödyllisen tiedon välittäminen.²⁹

Talonpojat nähtiin yksinkertaisina, osaamattomina ja laiskoina, joihin hallitseva luokka suhtautui kuin isä lapseen. Myös talonpojat itse olivat omaksuneet tämän käsityksen. Niinpä talonpoikien edustaja saattoi valtiopäivillä pyytää aateliston edustajaa *valistamaan heitä näiden suurilla tiedoilla ja taidoilla*. Papistoa puolestaan kehoitettiin varomaan, etteivät näiden *yksinkertaiset kuulijat* hämmentyisi liian vaikeista puheista ja ilmaisuista. Talonpoikien tehtäväksi nähtiin ahkera maanviljely sekä kuuliainen verojen ja vuokrien maksaminen. Esivallan näkökulmasta ihanteellinen talonpoika oli köyhä, mutta uskollinen alamainen, ja tyytyväinen osaansa.³⁰

Papiston privilegit vuodelta 1655 velvoittivat kirkkopitäjän asukkaat huolehtimaan pappiloiden rakennuksista sekä niiden ylläpidosta. Yhteiskunnallisiin tehtäviin privilegit toivat kaksi merkittävää ulottuvuutta: kasvatuksen ja paikallishallinnon. Kasvatustehtävän piiriin kuului myös koululaitos. Koulut ymmärrettiin *kirkon ja yhteiskunnan seminaareiksi*.³¹ Niiden tarkoituksena oli kasvattaa uskollisia alamaisia ja virkamiehiä kruunun tarpeisiin.

Kysymys talonpoikien lojaliteetista on lähteiden puuttuessa vaikea selvittää. Ilmiötä on yritetty lähestyä muun muassa oikeudenkäyntipöytäkirjojen avulla.³² Taustalla on nähty muun muassa talonpoikien ”arkaainen herraviha”, jolla oli kansan keskuudessa ikivanhat juuret.³³ Talonpoikien yhteiskuntakritiikin väline oli yleensä huumori.³⁴ Joskus papisto joutui talonpoikien väkivallan kohteeksi.

²⁹ Reuterswärd 2001, 101–163; Laine 2001, 52, 55; Ihalainen 2004, 78.

³⁰ Englund 1989, 194–204.

³¹ Laine 1995, 143.

³² Kts. esim. Katajala 2002. On vaarana, että lähteet laatineen kirjoitustaitoisen eliitin luomat kategoriat tulkitaan rahvaan käsityksiksi. Kts. Hobsbawm 1994, 58.

³³ Ehrnroth 1992, 471–478; Katajala 2005, 61–62.

³⁴ Katajala 2005, 62, 65–68. Ylösalaisin käännetystä maailmasta enemmän esim. *Le Roy Laudurie* 1990.

Joistain pitäjistä tunnetaan jopa pappia vastaan kohdistuneita joukkoväkivaltaisuuksia.³⁵

Papiston ja talonpoikien suhdetta rasitti myös se, että pappien palkkaus oli talonpoikien harteilla. Reformaation jälkeen taakka oli kasvanut entisestään selibaattimääräysten poistuttua ja pappien perheiden kasvettua. Seurakuntalaisilta keräämiensä kymmenysten lisäksi suurin osa papeista viljeli maata. Osa kirkkoherroista oli maanviljelyn suhteen erittäin aktiivisia, mikä näkyi muun muassa autiotilojen käyttöönottona. Talonpojat eivät aina katsoneet hyvällä kirkkoherran taloudellista aktiivisuutta, sillä se merkitsi usein talonpoikien niitty- ja peltoalueiden menettämistä pappilalle. Myös papiston käyttäytyminen aiheutti myös eripuraa pappien ja talonpoikien välille: Papiston tapakulttuuria leimasi runsas paloviinan käyttö, väkivaltaisuus ja karkea kielenkäyttö.³⁶

Sosiaaliselta rakenteeltaan pappissäätö oli huomattavan heterogeeninen. Säädyn sisällä oli jyrkkiäkin sosiaalisia eroja. Papisto jakautuikin niin sanottuun pappisköyhälistöön ja pappisaristokratiaan. Monet köyhimmistä papeista eivät eronneet juurikaan talonpojista tapojensa tai varallisuutensa puolesta. Valtiopäivillä papisto liittoutui usein yhteen talonpoikien kanssa. Tähän oli syynä muun muassa papiston rekrytointipohja. Monen papin sukujuuret olivat talonpoikaiset. Toisaalta onkin muistettava, että papit olivat talonpoikien luottohenkilöitä ja käyttivät pappeja puhemiehinään, joutuessaan tekemisiin kruunun virkamiesten kanssa.³⁷

c. Suurvalta luhistuu

Ruotsin suurvallan sotaonni kääntyi laskuun Pultavassa, Ukrainassa vuonna 1709. Ruotsalaiset joukot kärsivät murskatappion venäläisille joukoille. Ruotsin valtiokoneisto ei kestänyt Suuren Pohjan sodan rasituksia ja painetta. Kun Ruotsi menetti voittomaitaan venäläisille, se menetti samalla sodan kannalta korvaamattomia resursseja. Valtakunta joutui monen rintaman sotaan. Lisäksi uskalias hyökkäyspolitiikka vaaransi Ruotsin aseman. Ruotsi menetti suurvalta- asemansa kymmeniä vuosia kestäneen sotatilan jälkeen. Venäläiset joukot

³⁵ *Laine* 1995, 162–164.

³⁶ *Laine* 1995, 158–160.

³⁷ *Suolahti* 1919, 175–198; *Laine* 1995, 151–152; *Aalto* 1996, 144.

valloittivat Suomen suuriruhtinaskunnan. Miehitysaikaa 1714–1721 on tutkimuksessa kutsuttu usein isoksi vihaksi.³⁸

Länsi-Suomen papisto pakeni sankoin joukoin venäläistä miehittäjää emämaan puolelle. Erityisesti papit joutuivat kärsimään vihollisen ryöstöretkistä, sillä heiltä yritettiin kiristää tietoja kirkonkalleuksien kätköpaikoista. Kirkot ja pappilat joutuivat useassa tapauksessa vihollisen hävityksen kohteiksi. Vuonna 1714 paenneiden pappien joukossa oli ilmeisesti myös Närpiön pitäjän Korsnäsin kappalainen Gabriel Kalm perheineen. Kalmin perhe löysi uuden kotinsa Ångermanlandista. Gabriel Kalm kuoli vuonna 1716, ja samoihin aikoihin perheeseen syntyi Pehr-poika. Pehr Kalmin muistopuheessa hänen syntymäajakseen tosin mainittiin vuosi 1715 ja – paikaksi Närpiö. On mahdollista, että Kalm syntyi jo Pohjanmaalla ennen pakomatkaa. Närpiön kirkkoherra pakeni emämaan puolelle vasta vuonna 1715, joten on epätodennäköistä, että tämän kappalainen olisi paennut ennen kirkkoherraansa.³⁹

Pehr Kalmin äiti, vaasalaista kauppiassukua ollut Katarina Kalm (s. Ross), palasi ison vihan jälkeen poikansa kanssa takaisin Pohjanmaalle. Nuori Kalm aloitti koulutiensä Vaasan triviaalikoulussa huhtikuussa 1730.⁴⁰

³⁸ *Karonen* 1999, 315-331.

³⁹ *Odhelius* 1780, 6; *Halme* 1968, 115-118, 124–129, 152; *Kallinen* 1997-. Gabriel Kalmin pakoa ei ole pystytty ajoittamaan tarkasti. *Halme* arvelee Närpiön kappalaisen paenneen vuonna 1714.

⁴⁰ *Kallinen* 1997-.

2. Jälleenrakennettava valtio

a. Ison vihan jälkeen

Uudenkaupungin rauha vuonna 1721 merkitsi Ruotsin suurvalta-aseman päättymistä. Suuren Pohjan sodan seurauksena Ruotsi menetti maa-alueitaan, mutta lisäksi valtakunta koki myös perustuslaillisen muutoksen. Valta siirtyi itsevaltiaalta kuninkaalta valtiopäiväsäädyille. Valtakunnan voimavarat ohjattiin sodan tuhojen korjaamiseen ja taloudelliseen elvytystyöhön. Maa oli voimakkaan agraarinen, joten keskusvallan huomio kiinnittyi ennen kaikkea maatalouden kehittämiseen.⁴¹

Etenkin valtakunnan itäosa oli kokenut kovia venäläismiehityksen aikana. Kaikkialla oli nähtävissä tuhoa. Jälleenrakennuksen aloittamisesta oli päätetty jo vuoden 1719 valtiopäivillä. Kaupunkien ja talouselämän nostaminen jaloilleen edellytti verovapauden ja – helpotusten myöntämistä kaupungeille ja porvareille.⁴² Fysiokratian hengessä maatalous nousi suuren huomion keskipisteeksi.

Papisto reagoi nopeasti muuttuneeseen tilanteeseen. Saarnoissa yksinvaltiuden ja kruunun sotapolitiikan puolustaminen korvattiin uusilla arvoilla. Yksinvaltiuden tilalle nousi säätyvaltiopäivien sekä poliittisen vapauden merkityksen korostaminen ja sotapolitiikan tilalle taloudelliset, erityisesti maatalouden merkitystä korostaneet, arvot. Suurvalta-ajalla teologiassa oli keskitytty konfessioanaalisten kysymysten ohella yksinvaltiuden puolustamiseen. Vapauden ajalla teologien huomion kohteeksi nousi *jumalallinen talousoppi*.

Yksimielisyyden ja yhteisöllisyyden ihanne alkoi murtua 1730-luvulla. Kaupunkien raatimiesten valinnassa siirryttiin yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Isojako puolestaan mursi maaseudun yhteisöllisyyden perustan, sarkajaan.⁴³

Kansliapresidentti ja maamarsalkka Arvid Hornin edustama politiikka joutui voimakkaan kritiikin kohteeksi 1730-luvun kuluessa. Kritiikin tuloksena syntyi kaksi erilaista poliittista suuntausta. Vuosien 1738–1739 valtiopäiviä edelsi kiivas propaganda, jonka tuloksena suuntauksia ryhdyttiin kutsumaan hatuiksi ja myssyiksi. Ne eivät olleen nykyaikaisessa mielessä poliittisia puolueita, vaan

⁴¹ Ahonen 1988, 11.

⁴² Ahonen 1988, 32, 42–45.

⁴³ Laine 2001, 55–56.

pikemminkin epäpoliittisia intressiryhmittymiä, jotka eivät olleet kovin selvärajaista. ”Puoluekantaan” vaikutti muun muassa ystävyys- ja sukulaisuussuhteet. Hattujen valta kasvoi valtiopäivien alla, kun maamarsalkaksi valittiin merkittävä hattupoliitikko Carl Gustaf Tessin. Vapauden ajan uusi poliittinen kulttuuri ja poliittinen kahtiajako mursivat suurvalta-ajan yksimielisyyden vaatimuksen yhteiskunnallisissa kysymyksissä.⁴⁴

Hattujen ajama revanssipolitiikka Venäjän suuntaan johti lopulta niin sanottuun hattujen sotaan ja pikku vihaan vuosina 1741–1743.⁴⁵ Hattujen edustamassa ekspansiivisessa politiikassa säilyivät monet suurvaltakaudelta periytyneet arvot. Rudbeckiläisessä hengessä ajateltiin, että Luoja oli suuressa armossaan ajatellut erityisesti ruotsalaisia ja lahjoittanut näille ennennäkemättömän rikkaan luonnon ja maan. Ruotsi nähtiin ”Luvattuna maana”.⁴⁶

Vapaudenajan politiikassa on haluttu nähdä merkkejä myös nationalismista. Ilmiö oli kuitenkin vielä uuden ajan alussa vieras. Nationalismista voidaankin puhua vasta 1800-luvun kansallisaatteen yhteydessä. Vapaudenajan käsityksiä omasta valtiosta on luontevampaa luonnehtia käsitteellä patriotismi. Siihen ei sisälly sellaisia käsityksiä kansallistunteesta kuin nationalismiin. Ruotsalainen historiantutkija *Jonas Nordin* on osoittanut, että ruotsalaisilla oli selvä kansallinen identiteetti jo vapaudenajalla. Kyse oli kuitenkin pikemmin patriotismista kuin nationalismista. Suomalaisista tutkijoista varhaisnationalismin kannalla on ollut *Juha Manninen*. Hän on tarkastellut ilmiötä aatehistoriallisesta näkökulmasta, kun Nordin puolestaan on korostanut etnisyyden merkitystä.⁴⁷

Suurvaltakauden teokraattiset arvot murtuivat 1700-luvun alkupuolella. Ruotsalainen historiantutkija *Börje Bergfeldt* on osoittanut, että esimerkiksi seksuaalirikoksista langetettiin huomattavasti lievempiä tuomioita, kuin suurvalta-ajalla, vaikka lainsäädäntö olikin pääpiirteissään sama. Bergfeldt on tutkinut myös seurakuntalaisten ehtoolliselle osallistumista. Hänen mukaansa ehtoollisesta muodostui 1700-luvulla henkilökohtaisen valinnan asia, joka menetti aiemman kollektiivisen merkityksensä. Suurin osa ehtoolliselle osallistujista kuului alempiin yhteiskuntaluokkiin. Eliitti osallistui ehtoolliselle harvemmin.⁴⁸

⁴⁴ Laine 1996, 106–117, 290–292.

⁴⁵ Hattujen sodasta kirkkohistorian näkökulmasta kts. Laine 1996.

⁴⁶ Frängsmyr 1977, 81; Niemelä 1998, 60–62.

⁴⁷ Manninen 2000, passim.; Nordin 2000, passim.; Kemiläinen 2004, 22–30.

⁴⁸ Bergfeldt 1997, 52–54, 84–88.

b. Tieteellinen murros

Ruotsin suurvalta-aseman luhistuminen merkitsi Turun akatemiassa harjoitettuun tieteeseen suurta muutosta. Venäläisten joukkojen miehitettyä maan, akatemian toiminta käytännöllisesti katsoen päättyi, ja suurin osa professoreista siirtyi emämaahan. Toiminnan päättyminen merkitsi akatemian perustamisesta lähtien hallinneen barokin teologis-filosofisen synteessin murtumista. Vuonna 1722 Auran akademia juhli avajaisiaan isonvihan jälkeen. Avajaispuheessaan Turun uusi piispa Hermann Witte kehotti akatemiaa siirtymään vapaan tieteen aikakauteen. Witte vertasi akatemiaa tuhkasta nousevaan Feniks-lintuun.⁴⁹

Avatessaan ovensa modernille filosofialle, akademia joutui vastaamaan uusiin haasteisiin. Turussa järeimmän luokan ateisteina nähtiin Baruch Spinoza ja Thomas Hobbes. Heidän ajatustensa soveltaminen yhteen perinteisen luterilaisen ortodoksian kanssa nähtiin mahdottomaksi. Esimerkiksi Spinozan katsottiin kaivavan maata ortodoksian lujan pohjan alta hänen kieltäessään Raamatun ihmeet ja vastustaessaan demonologiaa. Spinoza oli turkulaisten mielestä *äärimmäisen jumalaton mies – ellei peräti hirviö*. Oikean uskon pelastajana turkulaiset teologit puolestaan näkivät Gottfried Wilhelm Leibnizin. Häntä pidettiin filosofeista etevimpänä, sillä hän oli esittänyt järjen avulla sielun kuolemattomuuden. Leibnizin manttelinperijänä ja käsitysten kansantajuistajana pidettiin saksalaista Christian Wolffia, jonka katsottiin kiistattomasti osoittaneen Jumalan olemassaolon.⁵⁰

Wolffilaisuuden mukaan filosofia oli tiedettä mahdollisesta, jostain sellaisesta joka ei sisältänyt loogista ristiriitaa. Sen perimmäisenä tarkoituksena oli järjen ja uskon yhteensovittaminen. Sitä on luonnehdittu myös ilmaisulla ”riittävän perusteen filosofia”. Jokaisella olevaisella tuli wolffilaisuuden mukaan olla riittävä peruste olemassa ololleen. Perusteita katsottiin olevan kahta lajia: syitä ja tarkoitusperää. Jumalan tarkoitusperien nähtiin olevan ihmisen kannalta aina hyviä. Itse asiassa ihmisen uskottiin elävän parhaassa mahdollisessa maailmassa. Wolffin filosofiaa voisikin luonnehtia rationaalis-optimistiseksi. Keskeistä wolffilaisuudessa oli systeemin luominen, joka näkyi hyvin selvästi muun muassa Carl von Linnén ajattelussa. Lisäksi *philosophia leibnitio-wolffianaan* kuului

⁴⁹ Salminen 1986, 42–54.

⁵⁰ Salminen 1986, 58–61.

eräänlainen yhteiskuntasopimus, jonka mukaan valtion edun ja hyödyn edistäminen merkitsi myös yksilön suurempaa etua.⁵¹

Upsalassa wolffilaisuus sai ensimmäiset kannattajansa 1720-luvulla ja Turussa sitä edusti filosofian apulainen Johan Welin 1730-luvulta alkaen. Yksi merkittävimmistä wolffilaisuuden edustajista Turussa oli logiikan ja metafysiikan professori Carl Mesterton. Hänen johdollaan tarkastettiin 95 väitöskirjaa, joissa Wolff oli keskeinen auktori. Turun akatemiassa wolffilaisuus säilytti universaalifilosofian aseman koko 1700-luvun ajan, vaikka sen kannatus Saksassa olikin jo alkanut horjua. Kun Göttingenissä 1750-luvulla opiskellut Peter Forsskål arvosteli wolffilaisuutta, hän ei saanut juurikaan kannattajia ajatuksilleen.⁵²

c. Hyötykultti ja kukkaiskuningas

Vapauden aikaa leimasi hyötykultti ja edistysoptimismi. Tavoitteena oli aineellisesti rikkaampi yhteiskunta. Tähän pyrittiin kehittämällä maataloutta, teollisuutta sekä kaupankäyntiä. Ajalle oli tyypillistä, että kaikki olivat asiantuntijoita ja kaikki osallistuivat.⁵³ Maanviljelys nähtiin ”jaloimpana” käsityönä, sillä siinä oli kyse Jumalan antamien lahjojen hoidosta. Monet vapauden ajan tieteelliset tutkimukset tähtäsivätkin juuri maatalouden kehittämiseen. Monissa tapauksissa esimerkiksi otettiin englantilaisilta fysiokraateilta.⁵⁴

Ruotsalaisen talousopin ja luonnontieteen kirkkain tähti oli kasvitieteilijä Carl Linnaeus, aateloituna von Linné (1707–1778). Hän oli saanut vaikutteita ennen kaikkea englantilaisilta ja saksalaisilta luonnontieteilijöiltä. Linné korosti, että luonnon talous toimii ihanteellisesti. Jumala oli luonut kaiken ihmistä varten. Ihminen tarvitsi kuitenkin tieteelliseen tutkimukseen perustuvaa tietoa luonnosta, voidakseen saada siitä mahdollisimman suuren hyödyn. Linnén mukaan luonnontiede oli valo, joka johti Jumalan kunnioittamiseen luonnossa. Kaikki perustui fysiikkaan ja luonnontieteisiin: *Mikään tiede maailmassa ei ollut korkeampi, tarpeellisempi ja hyödyllisempi kuin taloustiede, johon ihmisten koko maallinen hyvinvointi perustui.*⁵⁵

⁵¹ Heikkinen 1972, 20–23.

⁵² Heikkinen 1972, 23–24.

⁵³ Frängsmyr 1977, 52–53.

⁵⁴ Niemelä 1998, 59–65.

⁵⁵ Frängsmyr 1977, 58–61; Patoluoto 1986, 42–46; Lindroth 1997, 11–16.

Wolffilta ja Hobbesilta vaikutteita saaneen linnäläisen luonnontieteen tukikohdaksi Turun akatemiassa muodostui 1730-luvulta alkaen fysiikan professorin oppituoli, jonka hoitajana toimi aluksi Johan Browallius ja hänen seuraajanaan Carl Fredrik Mennander, molemmat Linnén oppilaita.⁵⁶

Nuori Pehr Kalm kirjautui Turun akatemiaan vuonna 1735. Hän opiskeli mineralogian lääketieteen professori H. D. Spöringin johdolla. Lisäksi Kalm osallistui Johan Browalliuksen ja Carl Fredrik Mennanderin järjestämiin luentoihin luonnonhistoriasta. Sekä Spöring, Browallius että Mennander välittivät empiirisen luonnontutkimuksen uusia tuulia Turun akatemiaan. Kalm toimi vuosina 1737 – 1738 kotiopettajana Lieksassa ja Kiteellä. Tuona aikana hän aloitti säähavaintojen tekemisen ja meteorologian harrastuksen, joka säilyi Kalmin kuolemaan saakka.⁵⁷

Kalm kirjautui Browalliuksen kehotuksesta Upsalan yliopistoon ja liittyi sen pohjalaiseen osakuntaan joulukuussa vuonna 1741. Opiskelun emämaan puolella mahdollisti Turun hovioikeudenneuvoksen, paroni Sten Carl Bielken tuki. Bielke piti Kalmia sopivana hoitamaan maatilaansa Upsalan lähellä Lövestassa. Kalm toteutti useita tutkimusmatkoja kotimaassa paronin tuella. Vuonna 1740 Kalmin matka suuntautui Savoan sekä Karjalaan ja pari vuotta myöhemmin Bohusläniin. Kalm teki vuonna 1744 yhdessä Bielken kanssa matkan Venäjälle. He matkustivat Baltian ja Pietarin kautta Moskovaan ja kävivät Ukrainassa saakka. Vuonna 1745 Kalm teki vielä tutkimusmatkan Länsi-Götanmaan eteläosiin.⁵⁸

Upsalassa Pehr Kalmin tärkein opettaja oli Linné. Hänestä tuli myöhemmin yksi Kalmin merkittävimmistä tukijoista. Linné käytti lähimmistä oppilaistaan nimitystä ”apostoli”. Myös Pehr Kalmista tuli Linnén apostoli.⁵⁹

d. luonnontiede ja papisto

Sekä Johan Browallius että Carl Linné muotoilivat omat suunnitelmansa papiston hyödyntämisestä. Browallius hahmotteli suunnitelmansa koululaitoksen kehittämiseksi toimiessaan Taalainmaan maaherran Nils Reuterholmin perheen kotiopettajana Falunissa (v. 1732–1737). Vuonna 1736 oli nimittäin levinnyt tieto

⁵⁶ Heikkinen 1972, 9-12.

⁵⁷ Kallinen, 1997-.

⁵⁸ HYK E. II.27; Kallinen 1997-.

⁵⁹ Frängsmyr 2000, 246–250.

siitä, että vuoden 1724 koulujärjestystä aiottiin uudistaa. Suunnitelma käsitteli ”luonnonhistorian edistämistä valtakunnan lukioissa”.

Browalliuksen hahmotelma painettiin Tukholmassa vuonna 1737 nimellä *Tankar öfwer historiae naturalis nytta*. Hänen teoksensa toisti aikakaudelle tyypillisiä perusteita luonnonhistorian hyödyllisyydestä. Esimerkiksi kelpasi muun muassa Jumalan tunteminen ja kunnia luonnossa. Hän nosti esille myös kysymyksen luonnonhistorian hyödyllisyydestä eri yhteiskuntaryhmille. Erityisesti papisto oli Browalliuksen huomion kohteena. Hänen mukaansa oli harhaluulo, etteivät papit olisi tarvinneet luonnonhistoriallisia tietoja. Hengellisessä työssä papille olisi saattanut Browalliuksen mukaan olla arvaamatonta hyötyä luonnonhistoriasta. Hänen mielestään papin tuli sanoa sanottavansa siten, että sillä olisi yhtymäkohtia kuulijakunnan arkiaskareiden, kuten maanviljelyn kanssa. Siihen pappi kuitenkin tarvitsi hänen mukaansa luonnonhistoriaa.

Browalliuksen mielestä luonnonhistoria oli papille tarpeellista myös hänen muun toimintansa kannalta. Papilla oli nimittäin myös oikeus viljellä maata, toimia puutarhurina sekä harjoittaa lääkärin ja apteekkarin tointa. Luonnonhistoriaa tunteva pappi olisi Browalliuksen mielestä ennen kaikkea erinomainen esikuva rahvaalle, sillä olihan hän seurakuntalaistensa luottamusmiehenä niin sielun kuin ruumiinkin asioissa. Browalliuksen ajatukset saivat myös kansainvälistä huomiota, koska Carl von Linné julkaisi hänen kirjoituksensa latinankielisenä vielä samana vuonna ilmestyneen teoksensa ”*Critica Botanica*” liitteenä.⁶⁰

Linnén ajatukset lähentelivät Browalliuksen hahmotelmaa. Hän käsitteli papin tehtävää Kuninkaallisen Tiedeakatemian julkaisusarjassa vuonna 1740 ilmestyneessä kirjoituksessaan ”*Tanckar om grunden till oeconomien genom naturkunnogheten ock physiquen*”. Linné esitti tekstissään, että talousoppiin perehtyneet papit tuottaisivat viroissa toimiessaan suurta taloudellista edistystä eri puolilla valtakuntaa.

Tärkein asia oli Linnén mukaan papin esimerkillinen toiminta. Rahvaalla ei nimittäin hänen mielestään useinkaan ollut halukkuutta eikä varoja ryhtyä utoihin yrityksiin. Mutta nähdessään uuden yrityksen onnistuvan papiltaan, rahvas seuraisi tämän esimerkkiä. Linné korosti myös papin roolia havaintojen tekijänä. Papin tuli hänen mukaansa tehdä havaintoja pitäjänsä resursseista, kuten

⁶⁰ Heikkinen 1976, 51, 53-57, 60.

malmisuonista ja hyödyllisistä kasveista.⁶¹ Pelko resurssien, kuten esimerkiksi metsien loppumisesta ja valtakunnan varojen joutumisesta ulkomaille jatkuvana vuolaana virtana oli hyötypatriotismin kulmakivi. Valtakunnan onnellisuus (*felicitas patriae*) oli nimittäin käden ulottuvilla ehtymättömässä ja täydellisessä ruotsalaisessa luonnossa, jonka kaikkivaltias Jumala oli ennennäkemättömän viisaasti suunnitellut. Pappi oli avainasemassa näiden rikkauksien paljastamisessa ja niiden oikeanlaisen käytön neuvomisessa yhteiselle rahvaalle.

⁶¹ *Kerkkonen* 1935, 68.

Pehr Kalmin suhde pappisvirkaan

1. Pohjois-Amerikan matka

a. Pehr Kalm valitaan talousopin professoriksi

Yliopistollinen talousopin opetus sai Ruotsissa alkunsa, kun Upsalan yliopistoon perustettiin talousopin professuuri vuonna 1740. Aloite uuden oppituolin perustamiseen oli syntynyt Valtiopäivillä, tiedeyhteisön ulkopuolella. Uuteen virkaan valittiin kauppakollegion kanslisti Anders Berch (1711–1774). Nimityksen takana oli valtiopäivillä enemmistönä ollut hattupuolue. Berchin opettama taloustiede ei kuitenkaan edustanut linneläistä luonnontutkimukseen suuntautunutta talousoppia, vaan pikemminkin perinteistä merkantilistista suuntausta.⁶²

Näkyvimpinä merkkeinä luonnontieteiden yhteiskunnallisen merkityksen noususta olivat yliopistoihin perustettujen talousopin oppituolien ohella vuonna 1739 alkunsa saanut Kuninkaallinen Tiedeakatemia. Sen tavoitteena oli Ruotsin valtakunnan talouden parantaminen luonnontutkimuksen avulla. Tiedeakatemian julkaisusarjassa ilmestyi ulkomaisten sisarseurojensa tapaan useita luonnontieteellisiä tutkimuksia sekä matkakertomuksia tiedeakatemian rahoittamista tutkimusmatkoista. Tiedeakatemian esikuvana oli Lontoon Royal Society. Hattupoliitikko Anders Johan von Höpken totesi tiedeakatemian tehtäväksi yleisen hyödyn palvelemisen. Huomiota herättävää on, että monet tiedeakatemian keskeisimmistä toimijoista olivat hattuja.⁶³

Tiedeakatemian järjestämien tutkimusmatkojen tavoitteena oli valtakunnan resurssien selvittäminen. Ulkomaille suuntautuneilla matkoilla taas pyrittiin hankkimaan sellaisia tietoja kaukomaiden luonnosta, joita voitiin hyödyntää Ruotsissa oman valtakunnan talouden kohentamiseksi. Ainoastaan rahoituksen järjestäminen tutkimusmatkoille tuotti tiedeakatemialle ongelmia. Pehr Kalmia pidettiin erittäin lahjakkaana ja hänet oltiin valmiit lähettämään pidemmällekin tutkimusmatkalle, sillä olihan hänellä jo kokemusta pienimuotoisemmista matkoista. Tiedeakatemiassa pidettiin mahdollisista kohteista lähialueita, kuten Islantia hyödyllisimpänä. Linnén painostuksesta Kalmin matkakohteeksi tuli

⁶² Heikkinen 1976, 117, 121, 127–128, 156–157.

⁶³ Frängsmyr 1977, 53–54; Lindroth 1997, 48–63.

kuitenkin Pohjois-Amerikka. Ruotsissa oltiin kiinnostuneita mulperipuun istutuksesta. Sen avulla Ruotsin uskottiin tulevan omavaraiseksi silkintuotannossa. Matkan rahoitus näytti kuitenkin epätoivoiselta.⁶⁴ Mahdollisuus sen rahoittamiseen näytti kuitenkin aukenevan Turussa.

Turun Akatemian kansleri kreivi Carl Gustaf Tessin lähetti 3. joulukuuta vuonna 1746 kirjeen Kuninkaalliselle Majesteetille. Hän ehdotti kirjeessään taloustieteen oppituolin perustamista Turun Akatemiaan. Tessinin mukaan akatemiassa oli kyllä järjestetty dosenttiopetusta taloustieteessä, mutta vasta professorin viran perustaminen turvaisi lopullisesti Suomen suuriruhtinaskunnan talouden kehittämisen. Akatemian heikon taloudellisen tilanteen vuoksi kansleri esitti juuri vapautuneen runousopin professuurin yhdistämistä kaunopuheisuuden professuuriin ja taloustieteen oppituolin perustamista runousopin tilalle. Perusteluna ehdotukselleen Tessin vetosi Upsalan esimerkkiin.⁶⁵ Kuninkaallinen majesteetti suostui tämän ehdotukseen ja piti ajatusta Suomen suuriruhtinaskunnan talouden parantamisesta hyvänä.⁶⁶ Akateeminen konsistori sai tiedon professuurin perustamisesta huhtikuussa vuonna 1747.⁶⁷

Professuurin perustamisen takana oli kanslerin lisäksi taloustieteestä kiinnostunut vaikutusvaltainen hattupoliitikko, Turun akatemian teologian secundus Johannes Browallius.⁶⁸ Ajatus oppituolin perustamisesta syntyi ilmeisesti valtiopäivillä akatemian konsistorista riippumatta, sillä konsistorissa ei käsitelty kyseisen viran perustamista lainkaan ennen kanslerin ilmoitusta asiasta huhtikuussa 1747.⁶⁹ Perimmäinen syy professuurin perustamiselle juuri tuolloin, lienee ollut vuosina 1741–1743 käydyn Hattujen sodan maalle aiheuttama taloudellinen ahdinko ja tarve suuriruhtinaskunnan taloudellisen kehityksen turvaamiseen. Myös uhrattavaksi sopivan runousopin professuurin avautumisella oli oma merkityksensä.

Uuden professorin viran täyttäminen ei ollut helppoa. Akatemian konsistori suoritti kokouksessaan 30.6.1747 uuden professorin viran ehdollepanon. Virkaa olivat hakeneet Porvoon lyseon matematiikan lehtori David Starck, Upsalan yliopiston historian dosentti Henrik Julius Voltemat, Turun akatemian

⁶⁴ *Kerkkonen* 1959, 46–70.

⁶⁵ KA SKM Mf. FR 163. Tessin KM:lle 2.12.1746.

⁶⁶ HYKA TAA Ea5. KM Tessinille 30.1.1747.

⁶⁷ HYKA TAA Ea5. Tessin konsistorille 12.3.1747. Kirjeessään Tessin selostaa lyhyesti KM:n resoluution sisällön; CAAP 1742–1747, 359.

⁶⁸ *Heikkinen* 1976, 240–246.

⁶⁹ Kts. CAAP 1742–1747.

talousopindosentti Johannes Kraftman, Turun akatemian filosofian apulainen Gabriel Heinricus sekä Turun akatemian luonnonhistorian ja talousopin dosentti Pehr Kalm. Voltematia lukuun ottamatta kaikki edustivat linneläistä luonnontiedettä. Starck veti hakemuksensa takaisin eikä Voltematia asetettu ehdolle, sillä tämä ei osannut suomea. Kolmen jäljelle jääneen hakijan järjestys ratkaistiin äänestyksellä. Ensimmäiselle sijalle valittiin Kalm, toiselle Kraftman ja kolmannelle Heinricus.⁷⁰

Kalmin tilanne näytti valoisalta. Voltemat ei kuitenkaan antanut periksi. Hän oli lähestynyt kaikessa hiljaisuudessa säätyjä antaen ymmärtää, että Browallius tuki hänen valintaansa, vaikka tämä oli todellisuudessa Kalmin puolella. Voltemat onnistui saamaan aatelin, porvariston ja talonpoikien tuen itselleen. Säätyjen tuen menettäminen näytti merkitsevän tappiota Kalmille. Hän valitti Voltematin kieroutta Sten Carl Bielkelle: *Aamulla [Voltemat] vakuuttaa, ettei enää aio hakea virkoja Turusta, mutta hetkistä myöhemmin livertelee ylenpalttisia suosituksia porvarissäädyiltä.*⁷¹

Kalm ei jäänyt toimeettomaksi. Elokuun alussa hän lähetti säädyille, erityisesti Suomen asiain valiokunnalle, muistion. Siinä Kalm eritteli tarkasti, mitä hän katsoi talousopin professuurin alaan kuuluvan. Hänen mukaansa talousopin professorin oli opetuksessaan kiinnitettävä huomiota maatalouteen, vuorityöhön, manufaktuureihin ja kauppaan. Muistionsa lopuksi Kalm muisti mainita, ettei kukaan voisi kieltää Suomen talouden joutuvan kärsimään Voltematin vuoksi. Muistio miellytti valiokuntaa, sillä se antoi Kalmille suojelemaan vastauksen. Sen mukaan juuri Kalmin esittämät ajatukset professorin viran hoidosta olivat oikean suuntaisia. Valiokunta katsoi Voltematin erikoisalojen, kuten maantieteen, kuuluvan muiden virkojen alaan. Valiokunnan vastauksen oli allekirjoittanut muiden muassa Browallius.⁷² Myös akatemian kansleri pisti arvovaltansa likoon Kalmin puolesta. Tessin ilmoitti eroavansa kanslerin tehtävästä, mikäli Voltemat nimitettäisiin virkaan.⁷³

Syyskuun alussa vuonna 1747 Kalm saattoi todeta voittaneensa kiistan professorin virantäytöstä. Hän arveli muistionsa *haavoittaneen* [Voltematin] *mainetta* siten, että tämän oli peräännyttävä.⁷⁴ Akatemian kansleri antoi Kalmille nimityksen talousopin professorin virkaan 4. syyskuuta 1747 ja myönsi tälle

⁷⁰ CAAP 1747-1751 (1972), 9-12.

⁷¹ Kalm Bielkelle 17.8.1747, *Kalm* 1960, 212–214; *Suolahti* 1993, 286–289.

⁷² *Cederberg* 1947, 259–262.

⁷³ *Suolahti* 1993, 290.

⁷⁴ Kalm Mennanderille 3.9.1747, *Kalm* 1914, 6-9.

palkallista virkavapautta Amerikan-matkaa varten. Lisäksi kansleri toivoi, että Kalmin ollessa matkalla, *joku taitava dosentti laitettaisiin hoitamaan talousopinopetusta*.⁷⁵ Kalmin ollessa virkavapaana vuosina 1747–1752 taloustiedettä opettivat Kraftman, Johan Borgström sekä Pehr Adrian Gadd.⁷⁶

Turun akatemian talousopin professorin myötä Tiedeakatemia ja Pehr Kalm saivat vihdoin Pohjois-Amerikan-matkaan kaipaamansa rahoituksen. Viransaannin takasivat tiedeakatemian luottomiehet, kuten kansleri Carl Gustaf Tessin ja Johannes Browallius.

b. Tutkimusmatka

Pehr Kalm lähti Upsalasta uskollisen renkinsä Lars Jungströmin kanssa kohti Pohjois-Amerikkaa lokakuun viidentenä päivänä vuonna 1747. He matkustivat Norjan kautta Englantiin. Lontooseen laiva ankkuroitui seuraavan vuoden helmikuussa. Kalm viipyi Englannissa puolen vuoden ajan. Hän havainnoi tiedemiehen tarkkuudella saarivaltakunnan oloja, erityisesti maanviljelyä. Pääosa ajasta kului kuitenkin englannin kielen opintojen parissa.⁷⁷ Elokuun kahdeksantena Kalmin matka jatkui kohti Uutta maailmaa. Perillä Philadelphiassa Pennsylvaniassa Kalm oli syyskuun puolivälissä. Matkan päätarkoituksena oli Amerikan luonnon tutkiminen, mutta Kalm omisti matkapäiväkirjansa sivuja myös ihmisten ja heidän tapojensa sekä eri uskontokuntien kuvaamiseen. Kalm ihaili Pennsylvanian taloudellista hyvinvointia ja arveli sen olevan seurausta uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta ja uskonnonvapaudesta.⁷⁸ On tuskin sattumaa, että juuri Kalmin oppilaasta Anders Chydeniuksesta tuli merkittävä uskonnonvapauden puolestapuhuja. Tutkimusmatkallaan Kalm tutustui muun muassa Benjamin Frankliniin, joka julkaisi myöhemmin Kalmin kuvauksen Niagarin putouksista Pennsylvania Gazette-lehdessä.⁷⁹

Kalmin myöhemmän kirkollisen toiminnan kannalta kenties tärkeimmäksi muodostui hänen toimintansa ruotsalaisen Racoonin seurakunnan saarnaajana Pennsylvaniassa vuoden 1749 syksystä vuoden 1750 loppuun. Pennsylvaniassa asui jonkun verran ruotsalaisten siirtolaisten jälkeläisiä. Ruotsi oli perustanut

⁷⁵ HYKA TAA Ea5. Tessin konsistorille 4.9.1747.

⁷⁶ Heikkinen 1972, 157; Niemelä 1998, 24.

⁷⁷ Kalm 1966, 337–338; Rydberg 1951, 243–248; Kerkkonen 1959, 168–169.

⁷⁸ Kalm 1970 erikohdin sekä 184, 268; Pulli 2004, 2. Kalmista uskontojen kuvaajana enemmän Pulli 2004.

⁷⁹ Mäkelä-Henrikson, 1986, 32.

Delawareen hollantilaisilta hankkimalleen alueelle siirtokunnan 1630-luvulla. Uuden Ruotsin siirtokunta menetettiin sittemmin englantilaisille. William Penn perusti alueelle Pennsylvanian siirtokunnan 1680-luvulla. Alueella toimi 1700-luvulla useita ruotsalaisia seurakuntia, joihin lähetettiin pappi muutaman vuoden määräyksin.⁸⁰

Racoonin seurakunnan kirkkoherra Johan Sandin oli kuollut elokuussa 1749 ja hänen tilalleen tarvittiin sijainen. Tehtävä annettiin Kalmille. Hän saarnasi sunnuntaisin Racoonin kirkossa sekä toimitti hautauksia. Seurakuntalaiset pitivät häntä *kuin omana pappinaan*. Kalmin ystävyys seitsemän vuotta itseään nuoremman leskiruustinnan Anna Margareta Sandinin (s. Sjöman) kanssa johti pian avioliittoon. Pariskunta vihittiin Philadelphiassa alkuvuodesta 1750. Seurakuntatyönsä ohella Kalm jatkoi tutkimusmatkojaan ja kirjoitti ahkerasti havainnoistaan.⁸¹

Kalm aloitti kotimatkinsa Pohjois-Amerikasta alkuvuodesta 1751. Hän saapui maaliskuussa Lontooseen mukanaan vaimonsa, piikansa, Jungström sekä laaja luonnonesine- ja siemenkokoelma. Hän olisi tahtonut viettää vielä vuoden Englannissa, mutta ongelmana oli hankkeen rahoitus. Tiedeakatemian sihteerille Pehr Elviukselle hän kirjoitti:

Uskokaa minua, Hyvä Herra, se vuosi ei menisi hukkaan. Minä varastaisin kaikki temput heiltä. --- Luulisinpa, että Suomen talous muutamien vuosien päästä alkaisi pestä silmiään. --- Ikuinen totuus on se, että kun Ruotsin ja Suomen talonpoika alkaa koko sillä huolella ja ahkeruudella kuin Englannin talonpoika hoitamaan peltoaan, voi hän ennemmin myydä viljaa englantilaiselle kuin englantilainen hänelle. Joka sanoo muuta, on saanut lahjaksi parin englantilaisia silmälasia.

Kalmin toive ei kuitenkaan toteutunut. Toukokuussa hän oli perheineen jo Tukholmassa.⁸²

c. Kaukokaipuu ja Pohjois-Amerikan tuliais

Pohjois-Amerikan matkalla ei ollut toivottuja tuloksia. Useat Kalmin tuomista kasveista eivät soveltuneet Pohjolan ilmastoon. Siementen lisäksi Kalm toi mukanaan Amerikasta kaksi opossumia, joista toinen kuoli jo laivamatkan aikana. Toinen opossumi selvisi rankasta matkasta ja eli Kalmin luona Turussa. Kalm oli tehnyt sille pesän oljista kirjastohuoneensa kakluuniin. Hän ei kuitenkaan tullut

⁸⁰ Kerkkonen 1959, 89–99.

⁸¹ Acrelius 1759, 367, 486; Kalm Linnelle 14.10.1749, Linné 1922, 40–42; Kerkkonen 1938, 115.

⁸² Kalm 1956, 79; Kerkkonen 1935, 144–145.

toimeen uuden lemmikkinsä kanssa, joka pureskeli kirjoja, pöydän ja tuolin jalkoja ja säikäytteli piikoja keittiössä. ”*Eläimestä ei ole mitään hyötyä*”, hän ajatteli. Kalm olisi halunnut lahjoittaa opossuminsa Linnéille, mutta tämä kieltäytyi, sillä hänellä oli jo Amerikasta tuotu pesukarhu. Opossumi kuoli muutamaa vuotta myöhemmin ”liikalihavuuteen”.⁸³

Turku oli pieni ja takapajuinen kaupunki kaukana valtakunnan keskuksesta. Upsalassa eläneen ja paljon matkustaneen Pehr Kalmin ei ollut helppo kotiutua uuteen virkakaupunkiinsa. Linné oli ehdottanut Kalmille jo tämän Amerikanmatkan aikana siirtymistä lääketieteen professoriksi Lundiin. Kalm ei ollut tuolloin valmis Linnén ehdotukseen, vaan halusi siirtyä Turkuun. Talousopin professuuri Lundista olisi kyllä kelvannut Kalmille, mikäli se olisi vapautunut virkaa hoitaneelta Anders Berchiltä.⁸⁴

Kalm ei ollut tyytyväinen asuinsijaansa Turussa. Häneltä puuttui kasvimaata, jossa olisi voinut tehdä istutuskokeita. Kaikilla muilla professoreilla, joita ei ollut vihitty papeiksi, oli oma prebendansa. Kalmilta sellainen kuitenkin puuttui. Lisäksi hänen palkkansa tuntui niukalta. Nuorimpana professorina hän sai sata hopeataaleria vähemmän palkkaa kuin muut. Tilanteen helpottamiseksi piispa Browallius ehdotti Kalmille pappisvihkimystä: *Ei, kunnianarvoisa isä. Minusta ei tule koskaan pappia*, vastasi Kalm Browalliukselle.⁸⁵

Sekä Kalm että hänen vaimonsa kaipasivat takaisin Pohjois-Amerikkaan.⁸⁶ Ainoan esteen uudelle matkalle muodosti rahoitus. Kalmilla oli kuitenkin olemassa valmis ratkaisu ongelmaan: Hän tahtoi papiksi Pennsylvaniaan. Kalm totesi, että *rakkauteni amerikkalaisiin kasveihin on niin suuri, ettei minua olisi niiden vuoksi vaikea puhua ympäri ryhtymään papiksi*. Sekä Turun piispa että tuomiokapitulin jäsenet olivat toiveikkaita siitä, että Kalm ryhtyisi papiksi Suomessa. Hän piti kuitenkin virkaan liittävää vastuuta liian suurena. Pennsylvania muodosti kuitenkin poikkeuksen.⁸⁷

Ruotsista lähetettiin pappeja Pennsylvaniaan entisen siirtokunnan ruotsalaisiin seurakuntiin seitsemän vuoden määräyksen. Siirtolaispapin palkka oli viisikymmentä puntaa vuodessa. Kalm oli vakuuttunut siitä, että virkaa hoitava Israel Acrelius tahtoi palata takaisin Ruotsiin, sillä odottihan tämän morsian kotimaassa. Kalm uskoi olevansa taitava teologi ja sopiva siirtolaispapin virkaan.

⁸³ Kalm Linnéille 15.11.1749, *Linné* 1922, 82–83; Kalm Linnéille 3.12.1752, *Linné* 1922, 89.

⁸⁴ Kalm Linnéille 14.10.1749, *Linné* 1922, 42.

⁸⁵ Kalm Linnéille 12.10.1751, *Linné* 1922, 77–78.

⁸⁶ Kalm Linnéille 12.10.1751, *Linné* 1922, 78; Kalm Linnéille 11.2.1753, *Linné* 1922, 92–93.

⁸⁷ Kalm Linnéille 11.2.1753, *Linné* 1922, 93.

Hänellä oli takanaan kuuden vuoden opinnot teologiassa ja hyvä heprean kielen taito. *Kaikki ruotsalaiset seurakunnat rakastavat minua*, hän tiesi.⁸⁸

Kalm kaavaili uutta Pohjois-Amerikan-matkaa keväälle 1754. Hän halusi saman palkan kuin Acreliuskin. Lisäksi hän tahtoi pitää puolet professorin palkasta. Seurakunnakseen Kalm halusi Christinan, muut eivät kelvanneet hänelle. Hän toivoi, että olisi voinut palata seitsemän vuotta myöhemmin hoitamaan talousopin professorin virkaa, samalla palkalla kuin ennenkin. Valtakunnan taloudelle tästä uudesta matkasta olisi Kalmin mukaan ollut ennennäkemättömän suurta hyötyä. *Laittaisın kaikki seurakunnan lapset keräämään hyönteisiä, yrtejä ja muuta sellaista*, suunnitteli Kalm.⁸⁹

Suunnitelma uudesta matkasta kuivui kokoon. Kalmin taloudellinen tilanne säilyi niukkana. Kalm tiesi, että *voisi paremmin kuin kreivi*, mikäli vain ottaisi pappisvihkimyksen. Hän piti kuitenkin päänsä:

Pelkän anneksin takia, vaikka palkkani kaksinkertaistuisikin, en aio ryhtyä papiksi. Amerikka on ollut ainoa syy, jonka takia voisın vaihtaa säätyä nykyisestäni.⁹⁰

2. Tuottoisa palkkapitäjä vai henkilökohtainen konkurssi?

Maaliskuussa vuonna 1757 levisi iloinen uutinen turkulaisten hyötypatrioottien keskuuteen. Vain 47 vuoden ikäisenä kuolleelle Turun piispalle Johan Browalliukselle oli valittu pätevä seuraaja. Piispanvaali oli kestänyt kaksi vuotta. Piispansauva annettiin Auran akatemian teologian tertiukselle Carl Fredrik Mennanderille. Hyötypatrioottien kannalta tämä tarkoitti Browalliuksen aloittaman suuntauksen jatkumista hiippakunnassa. Uuden esipaimenen onnittelijoiden joukkoon liittyi myös akatemian talousopinprofessori.⁹¹

Pehr Kalm oli hyvin ilahtunut siitä, että juuri Mennander oli valittu piispanistuimelle. Kalm vakuutti, ettei Mennanderin valinta tullut hänelle oikeastaan yllätyksenä. Hänen mukaansa tämä oli nimittäin jo pitkään ollut ansioitunein, aikaansaavin ja sopivin piispan virkaan. Kalm totesi, että Mennanderin sijasta pitäisikin oikeastaan onnitella hiippakuntaa ja sen papistoa, akatemiaa sekä hyödyllisiä tieteitä ja niiden harjoittajia, sillä he olivat saaneet

⁸⁸ Kalm Linnälle 11.2.1753, *Linné* 1922, 93–94.

⁸⁹ Kalm Linnälle 11.2.1753, *Linné* 1922, 92–94; Kalm Linnälle 28.12.1753, *Linné* 1922, 105.

⁹⁰ Kalm Linnälle 6.4.1753, *Linné* 1922, 98–99.

⁹¹ Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914; *Forsman* 1900, 201–207.

Kalmin mukaan paremman suojelijan ja tukijan kuin edes uskalsi toivoa. Kalm ilmaisi lisäksi syvän huolestuneisuutensa ”Herra Piispan” terveydentilasta. Kalm varoitti Mennanderia sortumasta samaan virheeseen kuin edeltäjänsä. Browallius oli nimittäin Kalmin mukaan kuollut liikunnan puutteeseen. Talousopin professori suosittelikin entiselle virkaveljelleen *terveellisiä kävelyretkiä raikkaassa ilmassa*, mieluiten Kalmin kotipuutarhaan.⁹² Mikään kaunopuheisuuden näyte tai pelkkä onnittelukirje Kalmin huomionosoitus ei tietenkään ollut. Piispa oli paitsi hiippakunnan johtaja myös Akatemian varakansleri. Oli siis tärkeää, että Kalm tunnustautui piispan mieheksi. Kirjettä kirjoittaessaan Kalmilla oli tosin muutakin mielessä kuin akatemia.

Keväällä 1757 Kalm hoiti akatemian rehtorin virkaa. Hän ilmaisi huolensa Mennanderin entisen professuurin asettamisesta avoimeen viranhakuun. Kalm nosti esiin muutaman nimen, joiden arveli olevan kiinnostunut teologian professuurista. Täysin varma tulevan professorin henkilöisyydestä Kalm ei kuitenkaan ollut. Hän arveli, että virkaan valittaisiin Carl Mesterton. Kalm oli joka tapauksessa vakuuttunut siitä, että uusi viranhaltija valittaisiin filosofisen tiedekunnan professoreiden joukosta. Hänen mukaansa tämä tulisi tarkoittamaan yhden anneksipastoraatin vapautumista. Toisin kuin professuurista, avautuvan kirkkoherran viran haltijasta Kalmilla oli selkeä näkemys. Hän halusi viran itselleen. Kalm kertoi uudelle piispalle olevansa halukas siirtymään pappissäätyyn ja vastaanottamaan pappisvihkimyksen.⁹³

Talousopin professorin mielenkiinto hengellistä työtä kohtaan on vähintäänkin yllättävää, sillä Kalm oli aiemmin suhtautunut papputeen varsin kielteisesti. Hän oli ilmoittanut runsaat kymmenen vuotta aikaisemmin Linnéille, ettei ollut kiinnostunut papin toimesta. Linné oli nimittäin ehdottanut Kalmille, että edullisin tapa suorittaa tutkimusmatka ulkomaille olisi ollut ”pukeutua papinkauhtanaan ja lipereihin” ja toimia laivapappina. Kalm oli tällöin vastannut Linnéille olevansa kyllä valmis tämän ehdotukseen, kunhan olisi voinut matkalta palattuaan polttaa pappautensa merkit.⁹⁴ Kalmin vastaus voidaan pitää suoranaisena loukkauksena. Papin kappi oli tärkeä symboli, joten esimerkiksi sen kääriminen käsivarren ympärille kesäkuumalla ymmärrettiin suurimman luokan loukkaukseksi pappautta kohtaan. Arkkiatri Abraham Bäckille hän taas oli kertonut muutamaa vuotta aiemmin, että Kalmin tukijat olivat ehdottaneet pappisvihkimyksen ottamista ja

⁹² Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 9-10.

⁹³ Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 11-12.

⁹⁴ Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 11-12; *Suolahti* 1993, 275.

arvelleet tämän saavan ensimmäisen vapautuvan piispanviran. Kalm oli suhtautunut ehdotukseen nuivasti. Kalm oli pelännyt, että piispantarkastuksilla papit olisivat yrittäneet todistaa kuinka hyviä viljelijöitä ja puutarhureita he ja heidän seurakuntalaisensa olivat. Avoimeen virkaan taas olisi asetettu ehdolle sellainen pappi, joka olisi tehnyt eniten hyödyllisiä istutuksia. Se ei Kalmin mukaan kuitenkaan käynyt pänsä.

Ensimmäiseksi syyksi mielenkiintoonsa anneksia kohtaan Kalm ilmoitti taloudellisen tilanteensa. Hän kertoi velkaantuneensa pahasti ostettuaan talon Turusta. Kalmille kuului kaupungin tonteista numero 609. Talousopin professori valitti, ettei hänen toimeentulonsa riittänyt kattamaan kaikkia hänen menojaan. Kalm kertoi haluavansa *jättää jotain myös kirstun pohjalle*. Pelkkä velka ei kuitenkaan tuntunut olevan ainoa syy Kalmin talousvaikeuksiin. Vuoden 1754 henkiverokirjan mukaan hänen huonekuntaansa kuului nimittäin vaimo Anna, renki ja kolme piikaa. Vuonna 1756 hänen huonekuntaansa puolestaan kuului yksi piika enemmän. Seuraavana vuonna hän maksoi henkiveroa edellä mainittujen lisäksi vielä toisestakin rengistä.⁹⁵ Mitään säästäväistä elämää Kalm ei siis viettänyt. Taloudellisissa vaikeuksissa olleet henkilöt luopuivat usein ensimmäisenä reingeistään, sillä heistä täytyi maksaa korkein henkivero. Kalmin tapauksessa palvelusväen määrä puolestaan kasvoi. Ei ole siis ihmeäkään, että noin suureellista elämää viettänyt henkilö tarvitsi lisätuloja, etenkin kun hänellä oli lisäksi velka lyhennettävänä.

Kalm kertoi Mennanderille myös toisen syyn siihen miksi hän tahtoi ottaa vastaan pappisvihkimyksen ja anneksin. Hän tahtoi nimittäin kokeilla, mitä mahdollisuuksia papilla oli ”in oeconomicis”. Tämä tarkoitti papin ”hyödyllistä” toimintaa. Kalmin mukaan parhaat mahdollisuudet sellaiseen työhön olivat Maarian seurakunnassa. Tuon seurakunnan paimenen virka oli avautunut Mennanderin siirryttyä siitä piispaksi. Maaria oli myös yksi akatemian annekseista. Kalmin mukaan sen sijainti olisi ihanteellinen, sillä se sijaitsi lähellä kaupunkia, jossa Kalmille rakas puutarha sijaitsi. Kulkuyhteydet Sipsalon puutarhaan olivat sieltä myös lyhyet. Kalmin mukaan Mesterton oli kuitenkin jo kertonut haluavansa siirtyä Piikkiöstä Maariaan, mikäli hänet valittaisiin teologian professoriksi. Koska Mesterton oli Kalmia vanhempi, ei tämä tahtonut asettua hänen tielleen. Itse asiassa Kalm myönsikin Mennanderille olevansa tyytyväinen

⁹⁵ KA LThk (1754) mf. LT 698; LThk (1756) Mf. LT 699; LThk (1757) Mf. LT 699; Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 12.

myös Piikkiöön, sillä se sijaitisi lähellä kaupunkia. Toisaalta Kalm arvosteli Mestertonin toimintaa Piikkiössä. Kalmin mukaan hän ei ollut pitänyt seurakunnan tiluksia kunnossa, eikä suomea taitamattomana sekä sangen teoreettisena ollut myöskään hyvä saarnamies. Täysin oikeudenmukainen ei Kalmin arvio Mestertonista ollut. Vaikka hän aiheuttikin eräänlaisen katkoksen Browalliuksen ja Mennanderin avaamassa hyötykirkkoherrojen sarjassa, Mestertonin aikana saatiin pitäjään uusi kirkko.⁹⁶ Kalmin kielteinen arvio Mestertonin toiminnasta aiheuttikin nyt paineita hänelle itselleen. Piispalle tehdyt lupaukset eivät saaneet olla tyhjiä. Mikäli Kalm saisi pastoraatin, olisi hänen lunastettava paikkansa talousmies-kirkkoherrana.

Anneksia tavoitteleva professori ei kuitenkaan jättänyt pohdintaansa toimintamahdollisuuksistaan pelkästään pitäjän ja sen asukkaiden hyödyntämiseen. Kalm toivoi voivansa hoitaa kirkkoherranvirkaa *Korkeimman armosta sellaisella ahkeruudella, jota Hyvältä Paimenelta edellytetään*. Kalm kirjoitti opiskelleensa jo suomen kieltäkin lähes vuoden ajan ja arveli pystyvänsä saarnaamaan ilman konseptia jo kolmen tai neljän viikon kuluttua.⁹⁷ Mikään äkkinäinen päähänpisto kirkkoherran viran tavoittelu ei siis ollut. Hän oli harkinnut vihkimyksen ottamista jo pidempään ja oli siksi aloittanut suomenopinnotkin. Kalm kertoikin pohtineensa kovasti kutsumustaan. Toisinaan hän olisi kovin mielellään nähnyt itsensä pappina, toisinaan hän oli päättänyt hylätä koko asian. Lopulta Kalm tunnusti piispalle, ettei ole oikeastaan vieläkään päässyt selvään lopputulokseen. Kalm kirjoitti, että

Hyvä Jumala on asettanut esteitä tieleni eikä koskaan anna minun saapua perille, ellei katso minun olevan taitava ja hyödyllinen tähän [virkaan]---. Kappa on liian raskas. Kaikki eivät ole saaneet tarpeeksi voimia ja vahvoja hartioita sen kantamiseen.⁹⁸

Mikään helppo kysymys pappeus ei siis näytä Kalmille olleen. Kutsumuksen pohtiminen ja etenkin omien voimavarojen epäily oli hyvin tavallista. Tuskin voimme löytää tuolta ajalta kertomuksia jonkinlaisesta ”varmasta kutsumuksesta”. Mitään yksinomaan hengellistä kutsumusta ei tuolloin ollut olemassa. Siitä, kuten myös henkilökohtaisen kääntymyksen vaatimuksestakin on vastuussa pietismi ja sen vaikutuksesta syntyneet herätysliikkeet.

Kalmin pappisvihkimys herätti heti tuoreeltaan arvostelua. Eräs aikalainen kirjoitti:

Professori Kalm on vähän aikaa sitten antanut vihkiä itsensä papiksi palkkapitäjän vuoksi. Hän on varsin taitava puutarhuri, mitä kaikki aina hänen

⁹⁶ Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 12-13; *Havia & Luoto* 1989, 541.

⁹⁷ Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 12.

⁹⁸ Kalm Mennanderille 5.3.1757, *Kalm* 1914, 13-14.

mustia käsiään myöten osoittaa. Hänen oppinsa on kovin vähäinen. Hän on tuonut tänne turmiollisen maun taloutta käsittelevine, ruotsalaisine väitöskirjoineen, eikä ilman oppinutta inhoa voi nähdä hänen vievän hillottuja karviaismarjojaan ynnä muuta kateederiin.⁹⁹

Kriitikon mukaan Kalm ei kuulunut pappien joukkoon eikä liioin hänen edustamansa tiede akatemiaan.

3. Käytännön papintyössä Piikkiön kirkkoherrana

Kuninkaallisen Turun Akatemian professoreille oli tarjolla kahdenlaisia prebendoja, nimittäin seurakuntia ja tiloja. Yleensä akatemian anneksiseurakunnat oli jaettu kolmen teologian professorin, kahden tai kolmen filosofisen tiedekunnan professorin sekä teologian apulaisten kesken. Palkkapitäjiä taas annettiin sellaisille filosofisen tiedekunnan professoreille, joilla ei ollut pappisvihkimystä, tai medisinääreille ja juristeille. Joskus professori saattoi nauttia lisätuloja useammastakin palkkapitäjästä tai -tilasta. Kun jokin prebenda vapautui, aiheutti se ketjureaktion: huonommasta prebendasta siirryttiin parempaan. Virkatalojen maanviljelys vaikutti professoreiden talouteen, vaikeivät niistä saatavat tulot näkyneenkään suoranaisesti laskennallisissa palkkamäärissä. Kirkkoherroina toimineet professorit saivat palkkatulonsa lähestulkoon aina luonnontuotteina, jotka myytiin esimerkiksi Turun toreilla. Anneksipastoraattien pappiloiden hoidosta vastasivat erityisesti professoreiden rouvat, sillä professorit itse eivät useinkaan ehtineet opetustyöltään puuttumaan pappiloiden jokapäiväisten asioiden hoitoon. Erityisesti kaukaisimmissa pastoraateissa, kuten Piikkiössä ja Paimiossa oli useimmiten pidettävä apulaista hoitamassa seurakunnan paimenen virkaa.¹⁰⁰

Pehr Kalmin yritys saada itselleen yksi akatemian seitsemästä palkkapitäjästä näytti toteutuvan. Hän tiesi, ettei saisi vaurasta Maarian seurakuntaa, vaan joutuisi tyytymään akatemian keuhnoimpaan palkkapitäjään Piikkiöön. Tuon anneksipastoraatin edellinen hoitaja Carl Mesterton nimittäin varasi itselleen oikeuden Maariaan. Kalm ei halunnut asettua hänen tielleen, sillä Mesterton oli tätä virkaiältään vanhempi ja hänet oli jo aikaisemmin kerran ohitettu pastoraatteja jaettaessa. Mesterton ei kuitenkaan saanut Maarian seurakuntaa, sillä Paimion kirkkoherra, teologian secundus Johan Tillander siirtyi sinne.

⁹⁹ *Gjörvell* 1886, 66-67; *Klinge* 1984, 78.

¹⁰⁰ *Klinge* 1987, 155-157; Anneksipastoraateista enemmän. *Räty* 1974.

Mestertonin oli tyydyttävä Paimioon, joka oli kyllä varakas seurakunta, mutta kaukana Turusta. Kalmille jäi puolestaan Piikkiön seurakunta.¹⁰¹

Piikkiö oli ollut anneksiseurakuntana akatemian perustamisesta lähtien. Se oli akatemian prebendoista köyhin ja annettiin yleensä viimeksi ordinoidulle professorille. Seurakuntaan kuului yksi kappeli, nimittäin Kuusisto (Kustö).¹⁰² Piikkiön edellinen kirkkoherra Mesterton oli muuttanut seurakunnasta toukokuussa.¹⁰³ Jo seuraavassa kuussa Kalm näytti olevan varma siitä, että saisi Piikkiön pastoraatin. Hän nimittäin esitti akatemian konsistorin kokouksessa, että akatemian varoilla Piikkiöön hankittavaksi aiottu yksi hevonen olisi täysin riittämätön pappilan tarpeisiin.¹⁰⁴

Kalmin nimitysasiasia oli pantu vireille syyskuussa. Talousopin professorin mielestä valtakirja kirkkoherran virkaan tuntui kuitenkin viipyvän poikkeuksellisen kauan. Niinpä Kalm lähettikin nimityksestä vastanneelle akatemian kanslerille Carl Gustaf Tessinille malttamattoman kirjeen. Kalmin mielestä asian käsittelyyn oli kulunut niin pitkä aika, että jotain omituista täytyi olla tekeillä. Kirjeessään hän epäili, että joko kreivi ei halunnut häntä Piikkiön kirkkoherraksi tai sitten joku ”väärä ystävä” oli puhunut hänen nimitystään vastaan. Kalm vakuutti kanslerille olevansa taitava taloudenhoidon alalla, mistä olisi hyötyä paitsi Piikkiön seurakunnalle myös koko valtakunnalle. Erityisansionaan virkaa varten hän korosti hyvää suomen kielen taitoaan. Kalmin mukaan monien suomea taitamattomien professoreiden hoitoon oli aikaisemmin uskottu Piikkiötä suurempiakin seurakuntia Hän ei myöskään katsonut olevansa täysin tietämätön teologiasta, vaikka hoitikin talousopin professuuria. Kalm kirjoitti, että nuorena ylioppilaana teologia oli ollut hänen merkittävin kiinnostuksensa kohde. Osoitukseksi pätevyystään kirkkoherran virkaan hän liitti kirjeeseensä Racoonissa Pennsylvaniassa pitämiensä saarnojen alkuperäiset käsikirjoitukset. Lopuksi Kalm vakuutti kanslerille ystävyyttään *viimeiseen veripisaraan saakka*. Kirjeensä hän päätti toivotukseen *Tehkää nyt, Armollinen Herra, [asialleni] mitä haluatte*. Kirjeen sävyä tuskin paransi myöskään toive siitä, että Tessin palauttaisi saarnakäsikirjoitukset takaisin Kalmille.¹⁰⁵

¹⁰¹ Widén 1976, 247-248.

¹⁰² Leinberg 1906, 22-23.

¹⁰³ CAAP 1990 XVIII, 85. 28.5.1757.

¹⁰⁴ CAAP 1990 XVIII, 92. 14.6.1757.

¹⁰⁵ KA RA TS mf. Kalm Tessinille 15.10.1757. Huom! Mikrofilmi erittäin huonolaatuinen. Puolet tekstistä on rajautunut pois.

Kalmin pelko oli aiheeton, sillä muutamaa viikkoa myöhemmin akatemian konsistori saattoi todeta nimityskirjan saapuneen.¹⁰⁶ Samana päivänä, kun konsistori oli julkistanut kanslerin päätöksen, lähetti närkästynyt Tessin Kalmille vastauskirjeen. Siinä kansleri vakuutti toimineensa niin nopeasti kuin suinkin oli ehtinyt ja kertoi lähettäneensä valtakirjan akatemian konsistorille jo ennen kuin oli saanut Kalmin tiedustelukirjeen. Mistään epäluottamuksesta ei hänen mukaansa suinkaan ollut kysymys. Kalmin kirjettä Tessin sen sijaan piti kiittämättömänä sekä osoituksena ystävyyspuutteesta. Kansleri kuitenkin vakuutti kirjeensä lopussa ystävyystään Kalmille sekä toivotti onnea tulevassa kirkkoherranviran hoidossa. Tessin palautti myös Kalmin tälle lähettämät saarnat ja kirjoitti asian jäävän hänen ja Kalmin väliseksi.¹⁰⁷ Kalmin malttamattomuus nimitysasiassa johtui ilmeisestikin hänen tiukasta taloudellisesta tilanteestaan. Tessinille lähetetty kirje oli poikkeuksellisen tahdittu, mutta kansleri tuntui suhtautuvan asiaan hyvin ymmärtäväisesti.

Turun piispa Carl Fredrik Mennander vihki Pehr Kalmin pyhään pappissäätyyn Turun tuomiokirkossa 2.12.1757. Kalm määrättiin hoitamaan Piikkiön seurakunnan kirkkoherran virkaa.¹⁰⁸ Hänen ordinaationsa ei kuitenkaan merkinnyt tuomiokapitulिन jäsenyyttä, kuten esimerkiksi *Eero Matinoli* on antanut ymmärtää. Kalm alkoi ottaa osaa tuomiokapitulintoimintaan vasta vuodesta 1764 lähtien kun teologian secundus Johan Tillander oli muuttanut Växjöön.¹⁰⁹ Osoituksena kiinteämmästä suhteesta hiippakuntahallintoon on myös Kalmin ja Mennanderin välisen kirjeenvaihdon vilkastuminen vuodesta 1764 lähtien.¹¹⁰

Kalmin edellytykset hoitaa täysipainoisesti Piikkiön kirkkoherran virkaa heikkenivät, kun hänen tehtäväkseen tuli huolehtia akatemian vastaperustetusta puutarhasta. Lisäksi hänen valvonnassaan olivat myös Hirvensalon Sipsalossa, Turun saaristossa olleet istutukset. Vaikka Kalmin apuna akatemian puutarhan hoidossa oli peräti yhdeksän renkiä, tuottivat uudet istutukset työtä erityisesti kesäaikaan.¹¹¹ Puutarhanhoidon ohella Kalmille jäi kuitenkin aikaa myös uuden seurakunnan asioiden hoitamiseen.

¹⁰⁶ CAAP 1990 XVIII, 100. 27.10.1757.

¹⁰⁷ KA RA TS mf. Tessin Kalmille 27.10.1757. Tessinin kirjekokoelmassa on säilynyt Kalmille lähetetyn kirjeen konsepti.

¹⁰⁸ *Mustelin & Åström* 1950, 43.

¹⁰⁹ *Matinoli* 1976, 123; vrt. *Widén* 1976, 243.

¹¹⁰ Kts. *Kalm* 1914.

¹¹¹ Kerkkonen 1935, 239-240.

Kalm johti ensimmäistä kertaa puhetta Piikkiön pitäjänkokouksessa helmikuussa 1758. Kirkkoherralle oli ilmoitettu lähestyvistä piispantarkastuksesta ja seurakunnan tilit täytyi saada sitä ennen kuntoon. Alku ei luvannut hyvää. Pitäjänkokouksessa kävi ilmi, että lukkari Johannes Eliasson oli velkaa seurakunnalle lähes 300 kuparitaalaria. Hän ei ollut muun muassa tilittänyt muutamasta salavuoteustapauksesta saatuja sakkotuloja seurakunnalle, eikä ollut suorittanut vaimonsa hautausmaksua. Lisäksi lukkari oli huolimattomuuttaan päästänyt seurakunnan ehtooellisviinin pilaantumaan muutamaa vuotta aikaisemmin.¹¹²

Seuraavassa kuussa piispa Carl Fredrik Mennander suoritti piispantarkastuksen seurakunnassa. Jumalanpalveluksen jälkeen piispa kuulusteli seurakuntalaisten tietoja kristinopissa ja totesi ne hyviksi. Kirkkoherra vakuutti yhdessä muun papiston kanssa piispalleen, että elämä seurakunnassa oli rauhallista ja säädyllistä. Syyksi tähän Kalm mainitsi kaksi vuotta aikaisemmin säädetyin kieltolain.¹¹³ Papistolla ei ollut huomautettavaa myöskään seurakuntalaisten jumalanpalveluskäynneistä. Erityistä huomiota piispa kiinnitti lasten hyvään lukutaitoon. Kalm totesi, että vanhemmat olivat kotonaan opettaneet lapsiaan lukemaan. Tämä saikin tunnustusta Mennanderilta, mutta hän kehotti siitä huolimatta vanhempia lähettämään lapsensa joko lukkarinkouluun tai jonkun pitäjän papin opetukseen. Köyhille lapsille tuli myöntää piispan mukaan köyhäinkassasta avustusta koulunkäyntiin.¹¹⁴

Kirkon tileistä piispa ei löytänyt huomautettavaa. Sen sijaan hän muistutti lukusetelin tarpeellisuudesta. Piispa määräsi talonpoikia sakon uhalla pitämään huolta siitä, että jokaisella seurakuntaan ja seurakunnasta muuttavalla palkollisella oli todistus kristinopintaidostaan. Piispantarkastuksessa kiinnitettiin huomiota myös muutamaa vuotta aikaisemmin valmistuneen kivikirkon rakennuskustannuksiin. Seurakunnan rakennusrahastolla oli vielä muutamia velkoja lyhennettävänä. Uuteen kirkkoon oli piispan mukaan myös laadittava penkkijako.¹¹⁵ Kirkkoherran toimiin tai pappilan viljelyksiin ei piispantarkastuksessa kiinnitetty lainkaan huomiota. Piispantarkastuksen aikaan Kalm oli ehtinyt hoitaa kirkkoherran virkaa vasta muutaman kuukauden, eikä ollut ilmeisestikään ehtinyt ryhtyä toimenpiteisiin pappilan kehittämiseksi.

¹¹² TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. 26.2.1758.

¹¹³ TMA Piikkiö ka ptpk. 7.3.1758; *Mäntylä* 1985, 102. Syynä kieltolain säätämiseen vuonna 1756 oli huoli valtakunnan viljavarojen riittävydestä.

¹¹⁴ TMA Piikkiö ka ptpk. 7.3.1758.

¹¹⁵ TMA Piikkiö ka ptpk. 7.3.1758; *Juva* 1955, 144.

Lukkari Johannes Eliasson aiheutti päänvaivaa vielä seuraavissakin pitäjänkokouksissa. Seuraavana syksynä järjestetyssä pitäjänkokouksessa saatettiin kuitenkin todeta lukkarin maksaneen velkansa seurakunnalle ja lisäksi vakuuttaneen parantaneensa tapansa. Samassa pitäjänkokouksessa Kalm kiinnitti seurakuntalaisten huomion pappilan huonoon tilaan. Hänen mukaansa oli äärimmäisen hyödyllistä järjestää pappilassa katselmus, mihin seurakuntalaisilla ei ollut huomautettavaa. Pappilan katselmusta määrättiin suorittamaan joukko pitäjän talonpoikia.¹¹⁶ Seuraavassa pitäjänkokouksessa päätettiin pappilaan rakentaa uusi talli. Kirvesmiehenä lupautui toimimaan muuan Matts Göransson. Rakennustyöstä aiheutuvat kustannukset päätettiin jakaa pitäjän talonpoikien kesken.¹¹⁷ Vaikka uuden kirkon rakentaminen olikin rasittanut pitäjän asukkaiden taloutta, saivat myös Kalmin uudistuspyrkimykset seurakunnan tuen.

Kalmin toimista Piikkiön seurakunnan ja pappilan kehittämiseksi ei ole juurikaan säilynyt lähteitä. On kuitenkin ilmeistä, että Kalm vietti pappilassaan enemmän aikaa 1760-luvun alussa. Tuolloin hän kirjoitti itse muun muassa pitäjänkokousten pöytäkirjat. Kalm harkitsi myös muuttoa kokonaan Piikkiöön kesällä 1761. Syynä siihen olivat akatemian puutarhan hoitoon liittyneet erimielisyydet. Kalm kirjoittikin Mennanderille, että voisi käyttää kaiken vapaa-aikansa Piikkiössä ja jopa muuttaa kokonaan pappilaan. Hän ajatteli pelkästään yhden huoneen Turussa riittävän hänelle lukukausien aikana.¹¹⁸ Ilmeisestikään Kalm ei kuitenkaan muuttanut pappilaansa, vaikka puutarhanhoitoa koskeneet kiistat ratkesivatkin vasta vuonna 1764. Tuolloin Kalm oli jo siirtynyt Maarian kirkkoherraksi.¹¹⁹

Viimeinen pitäjänkokous Piikkiössä Kalmin toimiessa kirkkoherrana pidettiin toukokuussa vuonna 1763. Kokouksen lopuksi Kalm tahtoi kirjata ylös ”ne parannukset, joita hän oli viiden ja puolen vuoden aikana tehnyt Pappilassa”. Hän luetteli kaksikymmentä tekemäänsä uudistusta ja korosti tehneensä niistä suurimman osan omalla kustannuksellaan. Ensimmäiseksi Kalm kertoi ostaneensa kaksi latoa pappilan käyttöön ja rakennuttaneensa uuden tallin lampaita varten. Lisäksi hän kirjoitti hankkineensa uudet ovet kanalaan ja molempiin latoihin. Kalm oli myös rakennuttanut uuden maakellarin entisen rapistuneen tilalle. Sen

¹¹⁶ TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. kolminaisuudenpäivän jälkeinen sunnuntai.

¹¹⁷ TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. 17.4.1759.

¹¹⁸ Kalm Mennanderille 4.6.1761, *Kalm* 1914, 35.

¹¹⁹ *Kerkkonen* 1935, 247–248. Kiista koski Pehr Adrian Gaddin määräämistä Suomen istutustointien valvojaksi. Kalm pelkäsi joutuvansa kilpailijansa valvontaan, ja uhkasi luopua kaikesta puutarhanhoidosta.

rakentamiseen käytetyt tiilet ja muun materiaalin hän oli kalkkia lukuun ottamatta itse kustantanut. Viimeksi mainitun puolestaan maksoi pitäjä. Kalm rakennutti pappilaan myös uusia uuneja rapistuneiden tilalle.¹²⁰

Vaikka Kalm korostikin useassa väitöskirjassaan puutarhojen ja erityisesti hedelmäpuiden hyötyä pappiloille, hän ei kuitenkaan itse perustanut Piikkiön puutarhaa. Kalm kyllä perusti humalatarhan, johon hän hankki taimet Tammisaaresta, sekä uuden yrttitarhan, muttei istuttanut esimerkiksi omena- tai kirsikkapuita. Yhtenä selityksenä tähän saattaisi olla, että Kalmilla oli jo entuudestaan Sipsalossa ja akatemian puutarhassa sellaisia istutuksia, joihin kuului muun muassa hedelmäpuita ja värikasveja.¹²¹

Kalm pyrki parantamaan pappilan peltoja ja raivaamaan uutta viljelysmaata. Suurin osa maista aidattiin ja erityisesti vanhoja peltoja ojitettiin. Pappilan mailla viljeltiin muun muassa kaalia, pellavaa ja hamppua. Pelloilta korjattua heinää ei Kalmin mukaan koskaan myyty kaupungissa, toisin kuin yleisesti oli tapana, vaan kaikki käytettiin pappilan omiin tarpeisiin. Pappilan lähellä sijainneesta suosta hän nostatti suomultaa, joka kuivattuna oli ravinteikasta ja hyvää lannoitetta pelloille.¹²²

Pitäjäkokouksen päätteeksi Kalm totesi tehneensä pappilan hyväksi paljon enemmän kuin useat hänen edeltäjistään. Myös seurakunta oli asiasta hänen kanssaan samaa mieltä. Pitäjän asukkaat kertoivat, etteivät muistaneet ketään muuta kirkkoherraa, joka olisi pitänyt yhtä hyvää huolta pappilasta ja sen tiluksista kuin Kalmin. Väistyvä kirkkoherra halusi jättää seuraajalleen selväsanaisen testamentin. Kalm kirjoittikin, että toivoi tulevan kirkkoherran kantavan edeltäjänsä tavoin huolta pappilasta ja seurakunnasta. Lisäksi hän totesi, ettei pappilasta huolehdittaessa voitaisi välttyä taloudelliselta rasiitukselta.¹²³

Vaikka Kalm saattoikin työtehtävänsä päättyessä luetella kaksikymmentä pappilassa suorittamaansa parannusta, olivat ne kuitenkin luonteeltaan hyvin pienimuotoisia. Hän ei ollut juurikaan edistänyt omassa opetuksessaan esittelemiä uudistusmahdollisuuksia. Syynä tähän oli varmastikin Kalmin lyhyt virkakausi. Hän toimi Piikkiön kirkkoherrana ainoastaan runsaat viisi vuotta. Lisäksi Kalm sai yhtä aikaa prebendaseurakunnan kanssa hoitoonsa myös akatemian puutarhan. Puutarhanhoidon ja opetustehtävien vuoksi talousopinprofessorille ei

¹²⁰ TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. 1.5.1763.

¹²¹ TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. 1.5.1763; *Suolahti* 1912, 148.

¹²² TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. 1.5.1763; *Suolahti* 1912, 57.

¹²³ TMA Piikkiö ka pit.kok. pk. 1.5.1763.

ilmeisestikään juuri jäänyt aikaa kaukana kaupungista sijaitsevan seurakuntansa hoitoon. On myös muistettava, että Piikkiön uusi kirkko oli valmistunut vain kahta vuotta Kalmin kirkkoherraksi tuloa aikaisemmin. Vielä hänen aikanaankin kirkonrakennusrahaston velkojen lyhennyksistä jouduttiin sopimaan pitäjänkokouksissa, joten seurakuntalaiset tuskin olisivat olleet valmiita pappilan kunnostuksesta aiheutuneisiin rasituksiin. Tämä selittää myös osaltaan sen, miksi Kalmin täytyi toteuttaa valtaosa pienimuotoisista uudistuksista omalla kustannuksellaan.

Pehr Kalm uudenlaisen pappiskuvan edistäjänä

1. Pehr Kalmin ohjelmajulistus papiston tehtävästä

a. Mitä pappi voi tehdä talouden edistämiseksi?

Kesäkuun kahdeksantena päivänä vuonna 1757 järjestettiin Kuninkaallisessa Turun Akatemiassa väitös aiheesta *Vaatimattomia ajatuksia siitä, mitä pappi voi tehdä taloutemme kohentamiseksi* (Enfaldiga tanckar wisande hwad en präst kan bidraga til oeconomiens uphjelpande). Väittelijä oli Keuruun kirkkoherran poika Abraham Indrenius. Hän oli valmistanut väitöskirjansa talousopin professori Pehr Kalmin valvonnassa. Kirjan sisältämät ajatukset olivat tuskin lähtöisin ylioppilaalta itseltään, mutta hänen opettajaansa kysymys papiston tehtävästä oli askarruttanut jo useiden vuosien ajan. Samaa aihetta oli jo aikaisemminkin sivuttu muutamissa Kalmin johdolla kirjoitetuissa väitöskirjoissa. Koska teos ilmestyi juuri sopivasti Kalmin pappisvihkimyksen alla, on todennäköistä, että se oli julkaistu juuri viransaantia silmälläpitäen. Sitä voi hyvin pitää apologiana. Kalm joutui selittelemään omaa valintaansa erityisesti Linnelle, joka suhtautui asiaan epäillen.¹²⁴

b. Maanviljelys ja metsätalous

Säätyvallan ajan talouspolitiikan tavoitteena oli suuressa Pohjan sodassa menetetyn valtakunnan suuruuden korvaaminen taloudellisella menestyksellä. Jotkut arvelivat sen parantavan revanssimahdollisuuksia Venäjää vastaan, kun toiset taas olivat valmiita kääntämään aseensa lopullisesti kiviä ja soita vastaan. Kalm seisoj jälkimmäisten joukossa, sillä heti väitöskirjan alussa hän tuomitsi valtakunnan sotaponnistelut taloudelle tuhoisiksi. Hän tunnusti, että viime aikoina oli tehty merkittäviä uudistuksia erityisesti maatalouden alalla. Valtakunnan talous oli Kalmin mukaan kuitenkin kaikkea muuta kuin kunnossa, sillä ulkomaille virtasi valtavia määriä varoja. Hän uskoi, että kotimaisilla tuotteilla olisi ollut mahdollista maksaa tuontitavaroista, mikäli taloudenpitoa olisi kehitetty

¹²⁴ Matinoli [s.a.], [Keuruu]; *Skottsberg* 1951, 422–424.

hänen esittämäänsä suuntaan. Toisaalta ulkomailta tuotiin jatkuvasti sellaisia tuotteita, joita olisi Kalmin mukaan voitu yhtä hyvin valmistaa kotimaassakin.¹²⁵

Kalmilla oli talouden kehittämiseen valmis ratkaisu. Valtakunnan taloutta oli mahdollista kohentaa tehostamalla viljelymenetelmiä, sillä erityisesti viljaa jouduttiin ostamaan ulkomailta. Vaikeammin korjattava ongelma oli sen sijaan turmiolliseen ylellisyyteen ja turhanpäiväiseen komeiluun taipuvainen kansa. Vaikka kolmen ylimmän säädyn pukeutumista olikin pyritty rajoittamaan useilla ylellisyysasetuksilla, tuntui säästeliäisyydessä vielä olevan toivomisen varaa. Etenkään säätyläisiä jäljittelevää rahvasta asetukset eivät tuntuneet liikuttavan. Lisäksi kansa oli Kalmin mielestä laiskaa sekä velttoja ja sen taloudenpito taitamatonta. Jokaisen kansalaisen kunnia-asia olikin hänen mukaansa näiden asioiden muuttaminen.¹²⁶

Kalmin mielestä vastuu valtakunnan talouden tilasta kuului myös papistolle. Ongelmana näytti vain olevan yleinen käsitys, jonka mukaan askartelu talousasioiden parissa ei kuulunut papeille. Väitöskirjassaan Kalm kyllä korosti, etteivät nuo kysymykset kuuluneet papin viran alaan ja että pappi saattoi olla taitava, vaikkei olisikaan ymmärtänyt mitään talousasioista. Sen sijaan papit olisivat hänen mukaansa voineet vapaa-aikanaan kiinnittää huomiota talousasioihin. Sellainen toiminta olisi Kalmin mielestä ollut oivaa ”mielenvirkistystä” ja ”tuonut vaihtelua yksitoikkoiseen työhön”. Lisäksi hän korosti, ettei halunnut ehdotuksellaan vaarantaa sielunhoidon tai teologian harjoittamisen asemaa. Talousasioiden kanssa puuhastelu ei Kalmin vakuutuksen mukaan olisi vähentänyt pappisviran asemaa ja arvostusta.¹²⁷

Väitöskirja oli selvästi suunnattu papistolle. Kalm pyrki vakuuttamaan tulevia virkaveljiään myös vetoamalla Raamatun esimerkkiin: Mooses ja Daavid olivat hankkineet elantonsa karjanhoidosta, Nooa puolestaan oli ollut rakennusmestari sekä viinitarhuri ja opetuslapset olivat olleet kalastajia. Kalm ei unohtanut omankaan aikansa hengenmiehiä. Useat papit olivat Kalmin mukaan aktiivisia yhteiskunnallisissa kysymyksissä, ja monet heistä kuuluivat lisäksi johonkin tieteelliseen seuraan. Koska pappissääty oli osa valtakunnan hallintoa, ja monet sen jäsenistä istuivat taloudellisissa komiteoissa, olisi taloustieteen pitänyt Kalmin mielestä olla yksi tärkeimmistä oppiaineista pappiskoulutuksessa.¹²⁸

¹²⁵ *Kalm & Indrenius* 1757, 1 - 2; *Niemelä* 1996, 15.

¹²⁶ *Kalm & Indrenius* 1757, 2; *Pylkkänen* 1982, 30 - 31.

¹²⁷ *Kalm & Indrenius* 1757, 3 - 4.

¹²⁸ *Kalm & Indrenius* 1757, 4 - 5.

Papiston virkataloina olivat pappilat, joiden hoidossa taloudellinen tietämys oli Kalmin mukaan välttämätöntä. *Papin ei tullut olla yhtä tietämätön kuin talonpoika*, hän korosti. Lisäksi pappiloiden huolellisemmasta hoitamisesta olisi Kalmin mielestä ollut hyötyä muillekin kuin papeille. Pappilat saattoivat näet toimia esimerkkinä rahvaalle. Kalmin kuva papiston mahdollisuuksista oli toiveikas:

Niinpä he voivat sitten seurakunnassaan häissä, ristiäisissä, hautajaisissa ja muissa kokoontumisissa, joissa kaikissa jää aina sopivaa aikaa tällaiseenkin, keskustella kuulijoittensa kanssa niistä monista asioista, jotka koituvat taloudenhoidon hyväksi. Talonpoika uskoo mieluiten pappiaan. Mutteivät yksin puheet ja keskustelut riitä. Talonpoika on niin juurtunut vanhoihin tapoihinsa, että on aika vaikeata johtaa hänet niistä pois. Hyvät esimerkit tuottavat parhaan tuloksen.

Tuollaisena esimerkkinä toimimisesta tulikin 1700-luvun puolivälissä todellinen muoti-ilmio, sillä useat säätyläiset pyrkivät toimimaan ”valistuneina” henkilöinä. He kannattivat keskusvallan tekemiä rahvasta koskevia päätöksiä ja suosituksia. Tästä hyvänä esimerkkinä voi mainita papiston ja muiden säätyläisten toiminnan köyhäinhoidon kehittämiseksi.¹²⁹

Väitöskirjassa Kalm esitti koko joukon käytännön toimia, joihin pappi saattoi ryhtyä ollakseen esimerkkinä rahvaalle. Ensinnäkin papin olisi pitänyt kiinnittää huomiota mineralogiaan. Pappi olisi voinut kartoittaa seurakuntansa malmi- ja kivennäisvaroja ja pyrkiä saamaan selville löytyikö talonpoikien mailta arvokkaita mineraaliesiintymiä. Papilla tuli kuitenkin olla tehtävään soveltuva koulutus. Kysymys papiston mahdollisuuksista mineraaliresurssien kartoituksessa ei ollut ensimmäistä kertaa esillä tässä yhteydessä. Kalm oli jo yhdessä edellisenä vuonna ilmestyneessä väitöskirjassa käsitellyt aihetta.¹³⁰ Toiseksi papin olisi tullut syventyä kasvitieteeseen. Pappi olisi voinut kartoittaa pitäjän kasvit ja ilmoittaa mahdollisesti löytämistään hyötykasveista muille viranomaisille, kuten Tiedeakatemialle tai ”herra praesekselle”. Mikäli pappi olisi saanut Akatemiassa opiskellessaan opetusta kasvitieteessä, olisi hän Kalmin mukaan voinut levittää tietoa hyödyllisistä kasveista seurakunnassaan. Kalmin kasvitiedettä koskeneetkaan ehdotukset eivät olleet ensimmäisiä lajissaan, sillä hän oli vuonna 1753 tarkastetussa kotimaisten kasvien hyötyä koskeneessa väitöskirjassa esitellyt kasvitieteen opintojen hyödyllisyyttä papistolle.¹³¹

¹²⁹ *Kalm & Indrenius 1757, 5; Pulma 1985, 175, 196 - 199; Teerijoki 1993, 199; Niemelä 1996, 23, 26.*

¹³⁰ *Kalm & Hægglund 1756, 7 - 8; Kalm & Indrenius 1757, 6 - 7.*

¹³¹ *Kalm & Leopold 1753, 4 - 5; Kalm & Indrenius 1757, 7 - 8.*

Kolmas alue, josta olisi ollut papille hyötyä, oli eläintiede. Erityisesti mehiläishoidolla Kalm näki loistavan tulevaisuuden. Syynä mehiläishoidon esille nostamiseen oli sima. Kalmin mukaan se oli kotimainen nautintoaine, joka olisi voinut hyvinkin syrjäyttää sellaiset ulkomaiset ylellisyystuotteet kuten kahvin, teen ja kalliin viinin. Mehiläishoito ei vielä tuolloin ollut kotiutunut Suomeen, joten Kalmin ehdotus oli hyvin edistysellinen. Ainoastaan Fagervikin ruukissa oli kokeiltu 1750-luvulla mehiläisten kasvattamista. Papin tiedot hyönteistieteessä olisivat Kalmin mielestä olleet erityisen hyödyllisiä, sillä niiden avulla olisi voitu pelastaa useita viljasatoja tuohyönteisiltä. Kalm mainitsi ohimennen myös eläinten kesyttämisen ja kertoi papista, joka kesytti susia. Lopulta ne olivat olleet niin kesyjä, että niitä saattoi käyttää apuna lampaita paimennettaessa.¹³²

Kalmin esitys oli jaettu kolmeen osaan Linnén kolmea luonnon valtakuntaa koskevan opin nojalla. Koska myös Turun Akatemian talousopinopetus oli järjestetty Linnén mallin mukaisesti, esitteli Kalmin väitöskirja myös talousopin käytännön sovellusmahdollisuuksia.

Maatalous oli hyödyn aikakauden lempilapsi, ja myös Kalm omisti väitöskirjassaan sille huomattavasti tilaa. Yli 90 % koko Ruotsin väestöstä sai toimeentulonsa maataloudesta, ja elinkeino olikin valtakunnan talouden perusta. Kalmin mukaan maatalous oli ”yksinkertaisten talonpoikien hoidossa”. Nämä taisivat kyllä jotkut asiat, mutta olivat toisissa täysin toivottomia. Kalm piti talonpoikia myös uppiniskaisina ja uudistuksia välttelevinä, jotka eivät halunneet luopua perinnäistavoistaan. Erityisen ongelmallisena Kalm näki kaskeamisen ja toivoi pappien esimerkin saavan talonpojat muuttamaan tapojaan. Kaskeamista oli pyritty jo 1600-luvulta alkaen rajoittamaan metsävarojen turvaamiseksi. Vuoden 1734 laki ja sitä seurannut metsäasetus olivat tehneet kaskeamisen luvanvaraiseksi, mutta vaatimuksesta oli täytynyt runsasmetsäisimmillä alueilla luopua. Kaskeamiskiellot ja rajoitusyritykset olivat hyvin hankalia myös virkamiesten kannalta. Kieltojen ja rajoitusten valvominen näet vahingoitti useimpien virkamiesten, papit mukaan lukien, toimeentuloa, sillä heidän taloutensa perustui veropalkkajärjestelmään ja oli riippuvainen rahvaan veronmaksukyvyistä. Lisäksi suurin osa talonpojille esitetyistä vaatimuksista kaikui kuuroille korville.¹³³

¹³² *Kalm & Indrenius* 1757, 9 - 10; *Huotari* 1994, 20 - 21.

¹³³ *Kalm & Indrenius* 1757, 10 - 11; *Soininen* 1974, 96 - 97.

Kaskeaminen ei kuitenkaan ollut ainoa ongelma, johon papiston olisi tullut Kalmin mukaan puuttua. Seurakuntalaisille tuli myös opettaa oikeat kylvöajat ja järkevää niittyjen hoitoa. Kalm kehotti pappeja ohjaamaan heitä myös lannoituksessa. Vielä 1700-luvulla karjanpidon tärkein tehtävä oli lannan tuottaminen, ja toisinaan lehmänlannan omistussuhteita selviteltiin jopa käräjillä, joten mistään pienestä ongelmasta ei siis ollut kysymys. Kalm käsitteli väitöskirjassa myös soiden kuivattamista. Sillä tähdättiin maiden hallanarkuuden vähentämiseen. Sen sijaan ojitukseen Kalm ei tässä yhteydessä puuttunut lainkaan.¹³⁴

Kaskeamiseen liittyi oleellisesti myös pelko metsävarojen loppumisesta. Metsävarojen turvaaminen vuoritoimelle ja ruukeille oli keskusvallan tärkeimpiä metsä- ja elinkeinopoliittisia päämääriä 1600-luvulta lähtien. Myös laivanrakennus tarvitsi puuta. Pelko metsävarojen loppumisesta ei ollut pelkkää sanahelinää, vaan pelko oli aito. Sen seurauksena asetettiin hakkuu- ja sahauskiintiöitä sekä tuotantorajoituksia. Metsävaroja pyrittiin myös kartoittamaan mahdollisimman tarkasti. Esimerkiksi Laihian pitäjässä laskettiin vuonna 1758 olevan 36 733 120 puuta. Myös Kalmin väitöskirjassa pelko oli aidosti esillä, sillä hänen mukaansa koko valtakunnan ulkomaankauppa perustui puutavaranvientiin. Kalmin mielestä jo esi-isät olivat aiheuttaneet lähes peruuttamatonta vahinkoa Ruotsin metsille. Erityisen turmiollisena hän piti talonpoikien harha-ajatusta, jonka mukaan metsät eivät voisi koskaan loppua. Sen vuoksi myös papiston tuli Kalmin mukaan kiinnittää huomiota metsänhoitoon ja pyrkiä toimimaan esimerkkinä rahvaalle. Metsien säästämiseksi Kalm ehdotti, että pappiloissa siirryttäisiin pensasaitojen eli niin sanottujen ”elävien aitojen” kasvattamiseen. Hän toivoi, että rahvas seuraisi esimerkkiä. Kalm ajatteli pitkälle tulevaisuuteen toivoessaan myös jälkipolvien voivan nauttia metsistä.¹³⁵ Pelko tulevaisuudesta kuvastaa muutosta aikakäsityksessä. Aikaisempi ”jos Jumala suo” - asenne oli muuttunut huoleen tulevien sukupolvien selviytymisestä. Metsät eivät olleet valtakunnan ainoa voimavara, jonka ehtymistä pelättiin. Kalm korosti, että esimerkiksi pienissä järvissä oli vahingollista kalastaa kutuaikana. Myös lintujen pyytäminen soidinaikana oli hänen mielestään sopimatonta. Sen sijaan

¹³⁴ *Kalm & Indrenius 1757*, 10 - 11; *Soininen 1974*, 108 - 109, 200, 218.

¹³⁵ *Kalm & Indrenius 1757*, 12; *Kuisma 1983*, 43 - 45; *Johannisson 1988*, 113.

petoeläimiä sai Kalmin puolesta metsästää koska tahansa. Metsästyksessä olivat apuna hänen mukaansa papin tiedot eläinopissa.¹³⁶

Kalm toivoi myös, että papit lisääisivät pappiloidensa ryytitarhojen määrää. Niissä saattoi hänen mukaansa kasvattaa kaikenlaisia terveellisiä kasveja. Kalm muistutti myös, että kasvit olivat terveellisempää ravintoa kuin liha tai suolakala. Hän ei myöskään malttanut olla mainitsematta, että mikäli pappiloissa olisi ollut enemmän puu- ja ryytitarhoja, olisivat papit voineet saavuttaa tavallista korkeamman iän terveellisemmän ruokavalion ansiosta. Kalm toivoi myös tässä asiassa rahvaan seuraavan pappinsa esimerkkiä.¹³⁷ Tämä korostui jo hänen vuonna 1754 tarkastetussa puutarhojen hyödyllisyyttä käsitelleessä väitöskirjassa. Kalm näet oletti, etteivät talonpojat olisi perustaneet puutarhoja ilman papiston ja muiden säätyläisten hyvää esimerkkiä. Siksi pappilan tulevien isäntien tulikin hänen mukaansa jo Akatemiassa opiskella talousoppia.¹³⁸ Kalm uskoi myös ”miellyttävän tuoksun” edistävän terveyttä samalla, kun puutarhassa käyskenteli vaikkapa kirjaa lukien. Aikalaiskäsityksen mukaan puutarhoissa käyskentely olikin herrasväelle erityisen sopivaa puuhaa ja samalla tärkeä osa säätyläiskulttuuria.¹³⁹

Väitöskirja korosti lampaiden hoidon lisäämistä valtakunnan villantuotannon turvaamiseksi. Vähäisen tuoton lisäksi ongelmana oli villan huono laatu, jota voitiin kuitenkin parantaa hankkimalla ulkomaisia rotulampaita. Niiden kasvattamista oli pyritty edistämään lupaamalla maanviljelijöille tuotantopalkkioita sekä perustamalla vuonna 1742 erityinen lääninlampurin virka. Lääninlampurin tehtävänä oli neuvontatyö lampaankasvatusta koskevista kysymyksissä. Mahdollisina paikallisyhteisön lampureina Kalm piti pitäjän papistoa. Hän arveli pappien antaman esimerkin saavan talonpojat innostumaan asiasta.¹⁴⁰

Kalm oli jo eräässä vuonna 1753 tarkastetussa väitöskirjassaan puuttunut papiston mahdollisuuksiin edistää terveellisempää rakentamista talonpoikien keskuudessa. Hän nimittäin uskoi, että talon sijainti ja rakennustapa vaikuttivat talonväen ja kotieläinten terveyteen. Virtaava vesi, auringonpaiste ja raikas ilma takasivat Kalmin mukaan terveyden säilymisen. Koska pappiloiden rakentaminen oli talonpoikien velvollisuus, arveli Kalm opetuksen luonnistuvan parhaiten siinä

¹³⁶ *Kalm & Indrenius* 1757, 13.

¹³⁷ *Kalm & Indrenius* 1757, 12.

¹³⁸ *Kalm & Lindstéen* 1754, 3 - 5, 12.

¹³⁹ *Kalm & Indrenius* 1757, 12; *Kerkkonen* 1935, 168; *Heikkinen* 1991, 35 - 36.

¹⁴⁰ *Kalm & Indrenius* 1757, 13; *Niemelä* 1996, 30 - 31.

yhteydessä. Pappilat tuli hänen mielestään valmistaa metsiä säästäen. Erityistä huomiota olisi pitänyt kiinnittää lämmöneristykseen polttopuiden käytön vähentämiseksi. Kalm ajatteli myös kivitalojen rakentamisen osaltaan vähentävän metsien hakkuuta. Lisäksi hän arveli talojen ulkonäön paranevan pappien mahdollisen neuvontatyön ansiosta.¹⁴¹ Kalmin huoli paikallaan seisovan veden haitallisista vaikutuksista perustui Upsalan yliopiston kemian professorin Johan Gottschalk Walleriuksen teoksessaan *Hydrologia, eller watturiket* (1748) esittämiin käsityksiin. Kirja kuului myös Kalmin kirjastoon, sillä hän oli hankkinut sen heti Pohjois-Amerikan-matkalta palattuaan Tukholmasta. Walleriuksen mukaan veden oli oltava puhdasta siksi, että sen uskottiin imeytyvän ihon läpi suoraan elimistöön. Samaan ajatukseen perustuivat 1700-luvulla suosioon nousseet vesiterapiat.¹⁴²

Seurakuntalaisten terveys oli Kalmin kiinnostuksen kohteena laajemminkin, sillä hän toivoi pappien voivan toimia myös lääkäreinä. Tämä edellytti hänen mukaansa perehtymistä lääkintätaitoon. Pappien toiminta lääkäreinä olisi Kalmin mielestä vähentänyt kuolleisuutta.¹⁴³ Tämä oli myös valtakunnan väestöpolitiikan mukaista. Mikään uusi idea Kalmin ehdotus ei kuitenkaan ollut, sillä esimerkiksi vuonna 1752 Kuninkaallinen Majesteetti oli määrännyt papit valistamaan äitejä lastenhoidossa imeväis- ja lapsikuolleisuuden vähentämiseksi. Lisäksi vuodesta 1755 alkaen papiston tehtävänä oli kuudennusmiesten avulla pyrkiä ehkäisemään kulkutautien leviämistä seurakunnassaan. Asukkaiden suuren määrän arveltiin olevan yksi valtakunnan vaurauden kulmakivistä, joten tässäkin suhteessa papisto saattoi olla avuksi. Säätyvallan ajan väestöpolitiikkaa kuvaakin osuvasti aikalaisarvio, jonka mukaan *köyhien ihmisten paljous on valtakunnan rikkaus*.¹⁴⁴

Koska Suomen suuriruhtinaskunnan liikenneyhteydet olivat huonot etenkin sisämaassa, oli jo ison vihan jälkeen perustettu läntinen tutkijakunta ehdottanut kanavien rakentamista sisämaaliikenteen parantamiseksi. Myös Kalm piti ajatusta hyvänä ja ajatteli pappien voivan edistää asiaa. Mikäli papilla olisi ollut opintoja matematiikassa, hän olisi saattanut avustaa kanavien suunnittelussa ja koskien perkaamisessa. Pappi saattoi myös tässä kysymyksessä kääntyä *korkeasti*

¹⁴¹ *Kalm & Gottskalk* 1753, 2, 5, 10; *Kalm & Indrenius* 1757, 14.

¹⁴² *Kerkkonen* 1935, 176 - 177; *Nyberg* 1989, 33; *Heikkinen* 1991, 75 - 97.

¹⁴³ *Kalm & Indrenius* 1757, 14.

¹⁴⁴ *Pesonen* 1974, 142, 149; *Johannisson* 1988, 96 - 98.

kunnioitettujen säätyjen puoleen ja esittää sille pitäjänsä liikenneolojen kohentamista.¹⁴⁵

Kalm puuttui väitöskirjassa myös julkisen talouden alaan todetessaan, että kaupankäynnilläkin oli papeilta opittavaa. Pappi saattoi nimittäin Kalmin mukaan kehottaa talonpoikia luopumaan valtakunnan taloutta vahingoittavasta salakuljetuksesta. Heitä piti hänen mielestään myös innostaa ja kehottaa tehtaiden perustamiseen. Kaikkein suurimpana ongelmana Kalm näki kansan tuhlaavaisen luonteen. Hän arveli, että pahimpien tuhlareiden kohdalla pappi voisi turvautua johonkin tuntuvaan rangaistukseen.¹⁴⁶

Säätyvallan aikana valtakunnan talouden kehittämisessä oli erotettavissa kaksi erilaista talouden kehittämislinjaa. Niin sanotun perinteisen linjan mukaan valtakunnan talous olisi noussut ennennäkemättömään kukoistukseen, vain jos rahvasta olisi uhattu tiukoilla rangaistuksille ja sille annetut määräykset olisivat olleet tarpeeksi tiukkoja. Perinteisen linjan rinnalle nousi kuitenkin vähitellen myös uusia lähestymistapoja. Rangaistusten sijasta arveltiin parhaaseen lopputulokseen päästävän pikemminkin kannustamalla, lupaamalla palkkiota ja näyttämällä esimerkkiä.¹⁴⁷ Yhteistä molemmissa näkemyksissä oli epäluottamus rahvaan kykyihin ja taitoihin. Kalmin väitöskirjan keskeisimpänä ajatuksena oli papin toiminta esimerkkinä rahvaalle, joten se edusti jälkimmäistä ryhmää.

Väitöskirjan selkeänä pyrkimyksenä oli esitellä talousopinopintojen tuottamaa hyötyä papistolle ja koko valtakunnalle. Kalmin mukaan maan talous olisi parantunut, mikäli pappi olisi *rakastanut kansaa* ja hänellä olisi ollut tiedot talousopissa. Yhden papin ei kuitenkaan täytynyt hallita kaikkia talouden osa-alueita, vaan riitti, että hän harrasti joitain taloudenalaa oman mielenkiintonsa mukaan. Kirjan lopussa Kalm vetosi opiskelemaan nuorisoon:

toivotaan, että kotimaamme, lähinnä Jumalan siunaavaa kättä, toivotussa rauhassa ja onnellisessa vapaudessa, nousisi rikkauteen ja hyvinvointiin sekä omasta kohdustaan antaisi sellaisia lahjoja, joita meillä ei tähän saakka ole ollut tai joita on naapurimaaltamme kalliisti ostettu.¹⁴⁸

Kalmin käsitys papiston merkityksestä valtakunnan taloudelle perustui näiden talonpojille näyttämään esimerkkiin, ei saarnaamiseen. Vapauden ajan papistoa käsittelevissä tutkimuksissa on yleensä korostettu, että papisto saarnasi seurakuntalaisilleen valtiontalouden kannalta hyödyllisistä aiheista, kuten

¹⁴⁵ *Kalm & Indrenius* 1757, 15; läpikulkuvesitie-kysymyksen historiasta enemmän *Alanen* 1935.

¹⁴⁶ *Kalm & Indrenius* 1757, 15 -1 6.

¹⁴⁷ *Teerijoki* 1993, 21.

¹⁴⁸ *Kalm & Indrenius* 1757, 16.

perunanviljelyksestä. Kalm ei viitannut väitöskirjassaan lainkaan tähän mahdollisuuteen.

2. Kehon ja sielun paimen

a. ”Valtakunnan suurin onni on runsaslukuinen köyhä kansa!”

Vapauden ajalla uskottiin väestön suuren määrän takaavan valtakunnan onnen ja menestyksen. Työikäisen kansan oli työskenneltävä mahdollisimman pitkään ja tehokkaasti. Kaiken lisäksi väestön määrän tuli kasvaa, väestökadosta taas katsottiin aiheutuvan kruunulle valtavia taloudellisia tappioita. Väestönkasvun varmistamiseksi ja väestökadon estämiseksi alettiin vapauden ajan alussa kiinnittää entistä enemmän huomiota kansan terveydellisiin oloihin. Lääketieteellinen kiinnostus ei ollut ensisijaisesti humanitaarista, vaan se perustui pikemminkin valtiontaloudelliseen laskelmointiin.¹⁴⁹

Valtakunnan lääkintähuollosta vastasi lääkintöhallitus, *Collegium medicum*, joka välitti tietoa ja määräyksiä maaherroille sekä tuomiokapituleihin. Papiston lääkäritoimintaan puututtiin 1750-luvulla useaan otteeseen. Esimerkiksi vuonna 1755 kaikkia tuomiokapituleita kehoitettiin kiinnittämään huomiota papiston lääkintätaitoihin. Kymenkartanon läänin maaherra A. J. Nordenskiöld pyysi vuonna 1757 Porvoon tuomiokapitulia kehottamaan hiippakunnan papistoa tehostamaan lääkäritoimintaansa. Vastauksessaan maaherralle tuomiokapituli saattoi todeta hiippakuntansa papiston toimineen jo pitkään lääkäreinä, joskin papiston lääkintätaidoissa oli toivomisen varaa. Kirkolliset viranomaiset vaativatkin Collegium medicumilta ohjeita sairaanhoitotyöhön.¹⁵⁰

Vaikka papiston lääkäritaidoissa olikin toivomisen varaa, heidät haluttiin rekrytoida mukaan valtakunnan lääkintähuoltoon. Aiheesta alettiin käydä keskustelua myös akateemisella tasolla. Pehr Kalm oli viitannut aiheeseen luentosarjallaan syksyllä 1754. Hänen mukaansa olisi ollut hyödyllistä, mikäli papit olisivat opiskelleet hieman lääketiedettä. Ensimmäinen aihetta käsitellyt väitöskirja ilmestyi Lundissa vuonna 1760 taloustieteen alalla. Professori Claudius Trozeliuksen valvonnassa julkaistussa väitöskirjassa todettiin, että papin tuli *uhrata rukouksia ja kyyneliä seurakuntalaistensa hyväksi, mutta samalla estää sitä mikä uhkasi elämää ja terveyttä*. Pappi saattoi kunnostautua erityisesti omien lääkkeiden valmistajana.¹⁵¹ Myös Linné korosti papiston merkitystä

¹⁴⁹ Sandblad 1979, 3-5; Laine 2001, 194-195; Kallioinen 2005, 178-185.

¹⁵⁰ Cederberg 1910, 309-312; Dahmén 1944, 130; Sandholm 1973, 250, 270; Sandblad 1979, 8.

¹⁵¹ Trozelius & Rundahl [1760], 13, 17, 20-21, 26-27.

lääkintähuollolle. Hänen käsityksensä perustui ulkomaisiin, erityisesti saksalaisiin esikuviin.¹⁵²

Lääketieteellisten aiheiden nouseminen taloustieteilijöiden kiinnostuksen kohteeksi oli luonnollista, sillä lääketiedettä pidettiin taloustieteen osana. Tärkein taloudellinen tekijä oli ihminen. Vanha humoraalipatologia, jonka mukaan ihmisen terveys riippui neljän ruumiinnesteen tasapainosta, oli 1700-luvulla suurimmaksi osaksi väistynyt, joskaan ei täysin.¹⁵³

b. Mitä pappi voi tehdä lääketieteen edistämiseksi?

Heinäkuun kuudentena vuonna 1762 eteläpohjalainen Samuel Lithovius puolusti väitöskirjaa aiheesta *Mitä pappi voi tehdä lääketieteen edistämiseksi* Pehr Kalmin valvonnassa. Kirjoittaja lähti liikkeelle Tiedeakatemian entisen sihteerin Jacob Faggotin ajatuksesta, jonka mukaan väestön suuri määrä oli valtakunnan tärkein omaisuus. Väitöskirjan mukaan väestön kasvu estäisi myös rahavarojen virtaamisen ulkomaille. Peltoja viljelemään löytyisi enemmän kansaa eikä viljaa tarvitsisi ostaa ulkomailta. Sama koskisi myös vuorityötä ja manufaktuureita.¹⁵⁴

Väestönkasvun edellytyksenä oli kirjoittajan mukaan lääkintähuollosta huolehtiminen. Hän ei uskonut talonpojan itse ymmärtävän lääketiedettä, eikä tällä olevan siihen aikaa. Maalaispitäjissä oli vähän lääkäreitä. Itse asiassa lääkäreitä ei ollut maaseudulla lainkaan. Koko Suomessa oli ainoastaan yksi lääkäri, nimittäin Turun akatemian lääketieteen professori. Säätyläiset saattoivat väitöskirjan mukaan auttaa asiaa merkittävällä tavalla: säätyläisten oli opetettava talonpoikia suojelemaan ja hoitamaan terveyttään. Tässä he saattoivat käyttää apuna lääketieteellistä kirjallisuutta.¹⁵⁵

Koska papit olivat säätyläisiä, oli heidän velvollisuutensa kirjoittajan mukaan auttaa keskusvaltaa ja talonpoikia. Joku olisi voinut ajatella pappien joutuvan siten laiminlyömään päätehtävänsä sielunhoidon. Kirjoittaja ei kuitenkaan nähnyt asiassa ristiriitaa, sillä terve sielu tarvitsi terveen ruumiin. Pappien tuli siis ymmärtää myös lääketiedettä. Kirjoittaja vertaa pappia Kristukseen, joka paransi sairaita. Pappien tuli seurata tuota esimerkkiä. Ihmeisiin ei pappien kuitenkaan

¹⁵² HYK Eö. IV. 43; *Dahmén* 1944, 129; *Sandblad* 1979, 7-8.

¹⁵³ *Hjelt* 1896, 111; *Sarje* 1986, 43.

¹⁵⁴ *Kalm & Lithovius* [1762], [1], 3-4.

¹⁵⁵ *Kalm & Lithovius* [1762], 5-6; *Frängsmyr* 2000, 278.

tarvinnut turvautua, vaan he saattoivat käyttää Jumalan luontoon tätä tarkoitusta varten asettamia lääkeaineita.¹⁵⁶

Väittelijä katsoi myös tehtäväkseen puolustautua mahdollisia vastaväitteitä vastaan. Ensimmäisenä hän arveli esiin nousevan ongelman, ettei papiksi aikova olisi voinut hankkia riittäviä tietoja ja taitoja lääketieteessä, sillä vain harvalla ylioppilaalla oli varaa opiskella Akatemiassa ylimääräisiä lukukausia. Kirjoittajan mukaan kyse oli kuitenkin niin tärkeästä asiasta, että jokaisen tuli käyttää opiskeluaikansa hyödyllisesti perehtymällä myös lääketieteeseen. Tarkoituksena ei ollut, että teologian opiskelija olisi keskittynyt lääketieteen opintoihin yhtä laajasti kuin lääkäriksi aikova, vaan uskoi muutaman lukukauden opintojen riittävän. Tässä ajassa kirjoittaja uskoi teologian opiskelijan oppivan ainakin tunnistamaan tärkeimmät lääkekasvit sekä yleisimmät sairaudet. Opiskelijan tuli hänen mukaansa osallistua dietetiikan eli ruokavalio-opin luennoille. Linnén mukaan papille taas riitti kahdeksan päivän kurssi lääketieteestä yliopistossa.¹⁵⁷

Kirjoittaja totesi myös, ettei pelkän lääkärikirjan avulla voinut parantaa sairauksia. Kirjaa oli osattava myös käyttää oikein. Oikeinkäytettynä kirjoittajan suosittelemista Johan Haartmanin ja Johan Dareliuksen lääkärikirjoista sekä Upsalan yliopiston lääketieteen ja anatomian professorin, arkkiaatri Nils Rosen von Rosensteinin almanakoissa olleista merkinnöistä oli hyötyä. Haartmanin, Suomen lääketieteen isän, lääkärikirja *Om de mäst gångbara sjukdomars igenkännade och motande* (1759) ja Dareliuksen *Socken apotek* (1760) olivat ilmestyneet vain muutamaa vuotta aikaisemmin. Molemmista kirjoista tuli sittemmin erityisesti papiston suosimia. Varsinaisille lääketieteen ammattilaisille niistä ei juuri ollut hyötyä. Rosen von Rosensteinin kirjoituksia puolestaan suomennettiin almanakkoihin 1760-luvulla.¹⁵⁸

Väitöskirjan kirjoittajan mukaan lääketiedettä hallitsematon pappi ei voinut palvella tehokkaasti keskusvaltaa ja seurakuntalaisiaan. Esimerkiksi nälkävuosina papin olisi hänen mukaansa pitänyt pystyä tulkitsemaan keskusvallan antamia asetuksia ravinnoksi kelpaavista yrteistä. Tämä ei olisi onnistunut ilman lääke- ja kasvitieteen tuntemusta. Kirjoittaja kuitenkin korostaa, että sielunhoito on papin päätehtävä, ei lääkintähuolto.¹⁵⁹

¹⁵⁶ *Kalm & Lithovius* [1762], 7-8.

¹⁵⁷ *Kalm & Lithovius* [1762], 8-9; *Dahmén* 1944, 129.

¹⁵⁸ *Kalm & Lithovius* [1762], 8-9; *Soininen* 1957, 97-106; *Sandholm* 1973, 249-250; *Laine* 2001, 197-198, 200.

¹⁵⁹ *Kalm & Lithovius* [1762], 10.

Koska rahvas ei kirjoittajan mukaan töiltään ehdi perehtyä lääkintään, on papin autettava häntä. Kirjoittajan mielestä Luojan hyvyys oli nähtävissä siinä, ettei lääkkeiden takia tarvinnut matkustaa useiden peninkulmien päähän apteekkiin, vaan niitä saattoi löytää luonnosta oman pitäjän alueelta. Kirjoittaja katsoi apteekkimatkojen aiheuttavan vahinkoa maanviljelykselle ja taksvärkille. Ja vaikka asuisikin aivan apteekin lähellä, olisi lääkekasvien tuntemuksesta kirjoittajan mukaan kuitenkin hyötyä, etteivät rahat valuisi hukkaan.¹⁶⁰

Kirjoittajan mielestä papisto pystyisi huolehtimaan seurakuntalaistensa terveydestä jopa paremmin kuin lääkärit, sillä pappi tuntee seurakuntalaistensa kompleksit, temperamentin, elämäntavat ja sairaudet. Siksi hän osasi määrätä parempia lääkkeitä kuin vieras lääkäri. Seurakuntalaiset luottivat myös enemmän omaan pappiinsa kuin lääkäriin.¹⁶¹ Väitöskirjan kirjoittaja tarjosi myös käytännön esimerkin lääkintähuollon saralla kunnostautuneesta pappismiehestä: kirjoittaja viittasi Linnén Skånen matkassa mainittuun Märten Lindewalliin, joka käytti kotimaisia yrtejä lääkkeinä. Kirjoittaja lainasi tässä yhteydessä Linnétä: papeista, jotka osasivat parantaa tavallisimpia tauteja, olisi valtakunnalle suunnatonta hyötyä.¹⁶²

E erityisen merkittävän aseman väitöskirjassa sai taulustolaitos (tabellilaitos). Sen taustalla oli Tiedeakatemian toiminta. Tabellilaitoksesta käytiin kiivasta julkista keskustelua 1750- ja 1760-luvuilla. Aiheesta julkaistiin lukuisia selvityksiä sanomalehdistössä ja tiedeakatemian julkaisusarjassa. Tiedeakatemian sihteerin Pehr Wargentinin johdolla toimi 1750-luvulla niin sanottu tabellikomissio. Komissio jätti mietintöjä vuosina 1755 ja 1762. Tabellien tehtävä ei ollut lääketieteellinen, vaan puhtaasti demografinen. Niiden avulla toivottiin saatavan tietoa valtakunnan väestökehityksestä. Ajatus väestötilastojen laatimisesta oli peräisin Englannista, jossa aiheesta käytiin runsaasti julkista keskustelua 1700-luvun puolivälissä. Ruotsissa tabellilaitoksen taustalla vaikuttivat merkittävät hattupoliitikot. Tabelleja käsiteltiin useaan otteeseen tiedeakatemian julkaisuissa. Kuninkaallinen Majesteetti päätti vuonna 1762, että tiedeakatemian tuli julkaista vuosittain ”yleisesti kiinnostavat” väestötilastot.¹⁶³

Väitöskirjan mukaan keskusvalta saattoi saada tietoa rahvaan terveydentilasta ja yleisimmistä sairauksista taulustolaitoksen avulla. Tabelleista huolehtiminen oli

¹⁶⁰ *Kalm & Lithovius* [1762], 14-15.

¹⁶¹ *Kalm & Lithovius* [1762], 15-16.

¹⁶² *Linné* 1751, 274-275; *Kalm & Lithovius* [1762], 16-17; *Dahmén* 1944, 128.

¹⁶³ *Sandblad* 1979, 4; *Lindroth* 1997, 121-125.

papiston vastuulla. Heidän tuli merkitä ylös seurakunnan vainajien ikä ja kuolinsyy. Voidakseen määritellä kuolinsyyn, pappien oli pystyttävä tunnistamaan sairaudet. Papin taitamattomuudesta voi esimerkiksi kulkutautien tunnistamisen suhteen olla suurta haittaa. Kirjoittajan mukaan taulustolaitoksesta ei ollut mitään hyötyä, mikäli papit olivat taitamattomia: tabelleihin oli voitava luottaa.¹⁶⁴ Pappien taitamattomuudesta oli siis suurena uhkana järjestelmän luotettavuudelle. Kuolleisuus- ja sairaustauluista tuli kuitenkin oiva väline lääkintäpoliittisten ongelmien osoittamiseen.¹⁶⁵

Erityisen suurena ongelmana nähtiin lapsikuolleisuus, joka uhkasi väestönkasvua. Yhtenä ratkaisuna nähtiin kättilökoulutuksen aloittaminen. Syntyvyyttä pyrittiin nostamaan, ja tämän vuoksi harkittiin, olisiko valtion ollut syytä maksaa nuorille miehille perheen perustamisesta. Nimenomaan isorokko nähtiin vakavimpana uhkana väestönkasvulle.¹⁶⁶ Kirjoittajan mukaan papisto saattoi suostutella ja taivutella epäluuloista rahvasta rokonistutukseen.¹⁶⁷ Rokonistutuksen malli oli monien taloudellisten uudistusten tavoin peräisin Englannista, jonne nuori ruotsalainen lääkäri David Schultz oli vuonna 1754 lähetetty perehtymään aiheeseen.¹⁶⁸ Rokonistutusta pelättiin ja kansaa oli vaikeata saada suostumaan lasten rokonistutukseen. Vuonna 1769 kuningashuone näytti hyvää esimerkkiä antaessaan arkkiatri Rosensteinin rokottaa kaikki prinssit ja prinsessat. Kuningashuoneen esimerkkiä voi hyvällä syyllä pitää rohkeana, sillä olihan Rosensteinin oma tytär muutamia vuosia aikaisemmin kuollut rokonistutuksen seurauksena.¹⁶⁹

Kysymys rokonistutuksesta ei ollut ongelmaton teologisestakaan näkökulmasta, sillä monet pitivät sitä luomisjärjestyksen vastaisena. Rokonistutukset olivat pelon ohella herättäneet epäilyn toiminnan kristillisyydestä. Haagilainen pastori Carl Chais hyökkäsi arkkiatri Rosensteinin aloitteesta teologisia näkökohtia vastaan. Hän perusteli näkemyksiään Raamatun esimerkeillä, vaikkei rokonistutuksessa ollutkaan kyse ihmeistä, vaan ihmisen maallisesta onnesta. Chaisin mukaan asia ei varsinaisesti liittynyt teologiaan. Kokemukset rokonistutuksesta viittasivat siihen,

¹⁶⁴ *Kalm & Lithovius* [1762], 17-19.

¹⁶⁵ *Sandblad* 1979, 7.

¹⁶⁶ *Sandblad* 1979, 4, 7-9.

¹⁶⁷ *Kalm & Lithovius* [1762], 11-12.

¹⁶⁸ *Sandblad* 1979, 6-7.

¹⁶⁹ *Lindroth* 1997, 458-460; *Frängsmyr* 2000, 280-281.

että siitä oli hyötyä ja sen avulla saatettiin ehkäistä lapsikuolleisuutta, joka Chaisin esittämien tilastojen valossa näytti lohduuttomalta.¹⁷⁰

Pehr Kalmin oppilaista Anders Chydenius kunnostautui lääkintähuollon alalla. Hänellä oli kotilaboratorio pappilassa, oma apteekki ja lisäksi hän suoritti jopa monimutkaisia silmäleikkauksia. Rokotustyöhön Chydeniuksen aika ei sentään riittänyt, mutta kaksi hänen kappalaisistaan rokotti seurakuntalaisia. He opettivat myös lukkarin ja muutamia naisia rokottamaan. Kokkolan alueella tämä merkitsi isorokkotapausten vähentymistä.¹⁷¹

¹⁷⁰ *Chais* 1756, 9-76; *Lindroth* 1997, 458.

¹⁷¹ *Virrankoski* 1986, 351–352.

Pehr Kalm ja hyötyajattelun väistyminen

1. Kalmin toiminta akatemiassa, tuomiokapitulissa¹⁷² ja Maarian kirkkoherrana

Pehr Kalm sai vuonna 1763 kutsun Pietarin keisarillisen tiedeakatemian kasvitieteen professoriksi. Se oli suuri kunnia, mutta Kalm kieltäytyi. Syyksi hän ilmoitti heikentyneen terveytensä. Kalmin terveys ei ollut parhaimmillaan enää 1760-luvulla. Ystävilleen hän selitti syyksi venäläisen yhteiskunnan sekä isänmaan rakkautensa. Hän arvosti *kallisarvoista ruotsalaista vapautta*, ja jäi kotimaahansa.¹⁷³

Pehr Kalm ei juuri osallistunut poliittiseen toimintaan, vaikka osoittikin kiinnostusta valtiopäiville lähetettävien pappissäädyn edustajien valintaan. *Pentti Virrankoski* on esittänyt, että Pehr Kalm olisi ollut poliittiselta kannaltaan hattu. Väitteelle on löydettävissä useitakin perusteluita. Kalmilla oli selvä patronus - klientti – suhde yhteen merkittävimmistä hattupoliitikoista. Carl Gustaf Tessin oli tukemassa Kalmin valintaa talousopin professorin virkaan ja toimi muutenkin Kalmin tukena monissa kysymyksissä. Kalm tunsu myös hattupoliitikko Henning Adolf Gyllenborgin. Kalm oli ehdottanut Gyllenborgille vastavalmistuneiden merikadettien värväytymistä ulkomaisten kauppakomppanioiden aluksille valeasuisina ja väärillä papereilla. Tarkoituksena oli vakoilun avulla saada valtakunnan taloutta hyödyttäviä tietoja.¹⁷⁴

Vapauden ajan puoluepolitiikalle oli tyypillistä, että nimenomaan ystävyysuhteet vaikuttivat puoluekannan muodostukseen, kuten Ingemar Carlsson on osoittanut.¹⁷⁵ Hyötyajattelulla ja puoluepolitiikalla näyttäisi olevan yhteys. Valtakunnan taloudellista hyötyä koskevia kysymyksiä käsiteltiin valtiopäivillä etenkin hattujen ollessa vallankahvassa.

Suuren osan Kalmin ajasta vei osallistuminen sekä yliopiston että kirkon hallintoon. *He narrasivat minut tuomiokapitulin jäseneksi*, kertoi Pehr Kalm kaimalleen Kuninkaallisen tiedeakatemian sihteerille Pehr Wargentille. Kalm

¹⁷² Turun palo vuonna 1827 tuhosi suurimmaksi osaksi tuomiokapitulin vanhan arkiston.

¹⁷³ *Hjelt* 1896, 193.

¹⁷⁴ UUB Posse 36, Kalm Gyllenborgille 13.3.1752.

¹⁷⁵ *Carlsson* 1981, 154–162 sekä eri kohdin; *Virrankoski* 1986, 261.

toimi tuomiokapitulin jäsenenä vuodesta 1764 lähtien. Kapitulissa oli vapautunut paikka sen jälkeen, kun teologian professori Johan Tillander oli muuttanut Växjöön. Keskiviikot kuuluivat tuomiokapitulissa, joskus muutkin päivät. Talousopinprofessorin muun ajan veivät luennot, kasvitieteellinen puutarha ja istutukset, pappila, kuulustelut neljässä tiedekunnassa sekä kirkkoherran viranhoito.¹⁷⁶ Kalm matkusti muutamia kertoja viikossa Maarian pappilaan hoitamaan pappilan puutarhaa.¹⁷⁷ Talvisin Kalm asui Turussa. Seurakunnan hoitaminen lepäsi pääasiassa kappalaisten harteilla. Kalm osallistui esimerkiksi pitäjänkokouksiin melko harvoin. Ilmeisesti hän ei myöskään saarnannut Maarian kirkossa kovin usein. Suomen kieli ei sujunut Kalmilta erityisen hyvin, vaikka hän olikin aiemmin vakuutellut taitojaan siinä. Hän valitti, että joutui *tarkistamaan joka neljännen sanan Jusleniuksen sanakirjasta* saarnaa valmistaessaan.¹⁷⁸

Pehr Kalm osallistui tuomiokapitulin jäsenenä uuden raamatunpainoksen toimittamiseen vuodesta 1769 alkaen. Hän tarkasti ja hyväksyi Mynämäen kirkkoherran Anders Lizeliuksen raamatunkäännökseen tekemiä korjauksia.¹⁷⁹

Kalmin kanta 1700-luvun pietistisiin herätysliikkeisiin ei ole tiedossa. Kalm ei muutamaa poikkeusta lukuunottamatta viitannut pietismiin tai hurmosliikkeisiin esimerkiksi kirjeenvaihdossaan Carl Fredrik Mennanderin kanssa. Tämä on merkillepantavaa, sillä muuten hän selitti hyvinkin yksityiskohtaisesti tuomiokapitulissa käsiteltyjä asioita piispalleen.¹⁸⁰ On hyvin epätodennäköistä, että Kalm olisi suhtautunut herätysliikkeisiin kielteisesti. Hän oli uskonnonvapauden vankkumaton kannattaja, joka tuskin näki pietistisiä ja separatistisia liikkeitä uhkaavina. Ainoastaan yhdessä tapauksessa Kalmin kanta oli selvästi kielteinen. Muuan mies oli saattanut sisarensa raskaaksi uskonnollisessa hurmoksessa.

Kalm oli toimelias mies. Uudet tehtävät toivat kuitenkin mukanaan myös ongelmia. Tämä heijastui Kalmin ja Linnén suhteeseen. Linné oli toimittanut Kalmille erilaisia siemeniä istutuskokeiluja varten, mutta ne eivät itäneet. Tätä oli jatkunut jo parin vuoden ajan. *Mitä minun pitäisi ajatella rehellisestä miehestä, arkkiatri Linnéstä*, pohti Kalm. Hänellä oli asiasta epäilyksensä, omia puutarhurintaitojaan hän ei epäillyt:

¹⁷⁶ Hjelt 1896, 190–191; Widén 1976, 243.

¹⁷⁷ Kalm Mennanderille 20.8.1778, *Kalm* 1914, 317.

¹⁷⁸ Kalm Mennanderille 4.4.1766, *Kalm* 1914, 134–135.

¹⁷⁹ Kalm Mennanderille 8.12.1769, *Kalm* 1914, 187–188; *Pirinen* 1978, 112–113.

¹⁸⁰ Vrt. *Kalm* 1914.

[Linné] uskoo, koska minusta on tullut pappi, ettei minulla enää olisi kiinnostusta kasvitieteeseen, vaan se olisi minulle pelkkä sivutyö. Sen vuoksi hän tahallaan lähetti minulle kelvottomia siemeniä keväällä, koska ei uskonut minun juurikaan hoitavan niitä. Minulla voisi olla syytä tehdä juuri tämän johtopäätös, sillä viime kerrallakin hänen lähettämänsä siemenet olivat samanlaisia.¹⁸¹

Linné suhtautui Kalmin pappeuteen ilmeisen kielteisesti. Kalm joutui selittelemään valintaansa hänelle useaan otteeseen, joten Kalmin epäilyille oli olemassa perusteita.¹⁸² Toisaalta Kalmin puutarhurin taidotkin herättävät omat epäilyksensä. Asiasta on vaikea sanoa mitään suuntaan taikka toiseen, sillä Kalmin ja Linnén välistä kirjeenvaihtoa ei ole säilynyt vuodesta 1758 eteenpäin. Kirjeenvaihto ei kuitenkaan täysin tyrehtynyt.¹⁸³ Linnén näkökulmasta asiassa ei ollut mitään ongelmaa. Omasta mielestään hän oli lähettänyt Kalmille kelvollisia siemeniä.¹⁸⁴

Vuonna 1773 Kalm valitti Pehr Wargentinille, että hänen pappisvihkimyksensä jälkeen Ruotsissa oli levinnyt ajatus, jonka mukaan hän olisi keskittynyt yksinomaan teologiaan sekä papin viran hoitoon, ja taloustieteen harjoittamisesta olisi tullut pelkkä sivutoimi. Kalm kuitenkin vakuutti kieltäytyneensä kaikista teologian professuureista, vaikka Mennander oli niitä hänelle tuputtanut. *Taloustiede on minun elementtini*, totesi Kalm.¹⁸⁵

Luonnontieteelliset havainnot, luokittelu ja kasvien käyttötarkoitusten kehittäminen eivät olleet Pehr Kalmin ominta aluetta. Kalm oli lähinnä kiinnostunut kasvien menestymisestä, ja toimi pikemminkin puutarhurina kuin luonnontieteen tutkijana. Akatemian puutarha tähtäsi Kalmin mukaan ainoastaan valtakunnan hyötyyn. Kyse ei niinkään ollut tieteellisestä tutkimuksesta sinänsä.¹⁸⁶

Kysymys puutarhoista ja istutuksista viilensi Kalmin ja Pehr Adrian Gaddin välejä. Kalm loukkaantui suunnattomasti, kun manufaktuurikonttori nimesi Gaddin Suomen istutustoimien valvojaksi. Kalm ja Gadd olivat istutustoimien suhteen selvästi kilpailijoita. Kalm valitti Carl Fredrik Mennanderille:

Näkee kyllä että [Gadd] tähtää kertomuksissaan manufaktuurikonttorille vain siihen, että hän saisi valvontaansa Suomen teollisuuskasvi- ja koeviljelmät. Jos kehuskelu jätetään laskuista, hän ei ole viljellyt muita kuin rikkaruohoja. Ne ovat olleet joka vuosi ei ainoastaan suurin osa, vaan peräti ainoat kasvit hänen istutuksillaan. Ei liene tarpeen saada jotakin johtajaa rikkaruohojen kasvatusta

¹⁸¹ Kalm Mennanderille 1.8.1769, *Kalm* 1914, 176-177.

¹⁸² Kts. s. 32-36.

¹⁸³ Kalm Mennanderille 1.8.1769, *Kalm* 1914, 177.

¹⁸⁴ Linné Mennanderille 30.10.1769, *Österbladh* 1939, 333; Linné Mennanderille 19.11.1769, *Österbladh* 1939, 334. Linné palasi aiheeseen vielä Linné Mennanderille 25.6.1772, *Österbladh* 1939, 336.

¹⁸⁵ *Hjelt* 1896, 191.

¹⁸⁶ *Niemelä* 1998, 77.

varten; sen verran luulen tietäväni asiasta kuin Gaddimme, niin sen verran tietää kuka tahansa akka.¹⁸⁷

Gadd sai kuitenkin nimityksen istutustoimen johtajaksi. Kalm tulkitse asiain niin, että hänenkin istutuksensa alistettiin Gaddin valvontaan. Kalm ehti jo erota professorin virastaan protestiksi, mutta asia saatiin lopulta sovittua. Kalm ja Gadd olivat myös tieteellisesti eri kannalla. Kalm ei ymmärtänyt Gaddin pyrkimystä synteisiin. Kalmin mielestä pelkkä havaintojen kuvailu riitti. Teoretisointia ei hänen mukaansa tarvittu. Kalmin mielestä *oli helppoa istua lukemassa ja ottaa otteita kirjoista sekä sitten runoilla lisäksi jotakin*.¹⁸⁸ Kalm näyttää vähitellen menettäneen kiinnostustaan istutuksiin ja tutkimustoimintaan. Tämän johtopäätöksen voi vetää ainakin siitä, että hänen johdolla tarkastettujen väitöskirjojen määrä putosi tuntuvasti.¹⁸⁹

2. ”Siunattu vallankumous”

Kuningas Aadolf Fredrik kuoli yllättäen helmikuussa 1771. Valtaistuimelle nousi nuori kruununprinssi Kustaa. Hän omaksui patrioottisen kuninkaan roolin, joka asettui puolueiden yläpuolelle. Hatut panivat toivonsa monarkian vahvistamiseen. Kehitys johti lopulta vallankaappaukseen. Valta siirtyi jälleen valtiopäiväsäädyiltä itsevaltiaalle.

Poliittisen vallankumouksen lisäksi 1770-luvulla tapahtui myös toisenlainen mullistus. Taloudelliseen hyötyyn tähänneen luonnontieteellisen ajattelun sijasta kiinnostuksen kohteeksi nousivat kirjallisuus, runous, teatteri, antiikki, arkeologiset kaivaukset, kansanrunous ja historia. Itse Kuninkaallinen Majesteetti, Kustaa III matkusti Roomaan antiikin innoittamana. Myös tiedeakatemian piirissä hyötyajattelu sai monessa suhteessa antaa tilaa taiteille.¹⁹⁰

Uudenlaiseen humanistiseen innostukseen liittyen Ruotsissa perustettiin monia kirjallisia seuroja salaseurojen hengessä. Myös pieneen ja syrjäiseen Turkuun oli perustettu oma seura vuonna 1770. Se oli saanut nimekseen Aurora, aamurusko. Seura oli alun perin musiikkia ja runoutta harrastava keskusteluseura. Seuran perustivat dosentti Henrik Gabriel Porthan sekä maisterit Pehr Juslén ja Carl Fredrik Mennander nuorempi. Myös Kalm kutsuttiin seuran jäseneksi. Aurora-seura toimitti myös omaa lehteään, *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo*

¹⁸⁷ Kalm Mennanderille 18.12.1760, *Kalm* 1914, 26. Käännös *Niemelä* 1998, 101.

¹⁸⁸ *Niemelä* 1998, 101–102, 317.

¹⁸⁹ Vrt. *Vallinkoski* 1962–1969.

¹⁹⁰ *Niemelä* 1998, 48–49.

vuodesta 1771 alkaen. Seuran alkuperäisestä ideasta poiketen sen lehdessä korostuivat myös talouteen ja terveydenhuoltoon liittyvät kysymykset. Kalmilla lienee ollut osuutta tähän asiaan. Hän toimitti lehteen muun muassa säähavaintoja.¹⁹¹

Vapaudenajalla alkanut kiinnostus maataloutta kohtaan ei katkennut täysin kustavilaiseen vallankaappaukseen. Kustaa III vahvisti välittömästi valtaistuimelleen noustua uuden Patriotiska sällskapetin säännöt. Se oli keskittynyt nimenomaan maatalouden edistämiseen. Pehr Kalmista tuli välittömästi seuran jäsen. Hyötyajattelun arvostuksesta kertoo myös se, että Kuninkaallinen majesteetti antoi vihkiä Pehr Kalmin teologian kunniatohtoriksi Lundin yliopiston satavuotisjuhlassa vuonna 1768. Pehr Kalm oli ensimmäinen pappissäädyn jäsen, joka sai Vaasa-ritarikunnan ritarin arvon sen perustamisen yhteydessä vuonna 1772, heti Kustaa III:n vallankaappauksen jälkeen.¹⁹²

3. Piispan vaalit

Turun piispa Carl Fredrik Mennander valittiin ensimmäisenä suomalaisena Upsalan arkkipiispaksi vuonna 1775. Hänelle tarvittiin seuraaja. Piispanvaalin lähestyessä ilmeni, että virkaan oli monta halukasta. Yksi ehdokkaista oli tunnettu fyysikko, sittemmin teologian professori, 57-vuotias Jacob Gadolin. Toinen vahva ehdokas oli muutamaa vuotta vanhempi teologian professori Jacob Haartman. Kolmas varteenotettava ehdokas oli teologian professori Isak Ross, jo vanha mies. Myös 59-vuotias talousopin professori Pehr Kalm elätteli toiveita piispan virasta. Yleensä piispaksi oli valittu joku kolmesta teologian professorista. Kalm ei ollut teologian professori eikä ollut sellaiseksi halunnut. Hän oli todennut Mennanderille voivansa kyllä olla hyvä kirkkoherra, mutta huono teologian professori. Melkein kaikki filosofisen tiedekunnan professorit, jotka olivat tuomiokapitulin jäseniä, pyrkivät saamaan ylennyksen teologisen tiedekunnan virkoihin. Kalm muodosti poikkeuksen.¹⁹³

Pehr Kalm uskoi mahdollisuuksiinsa. Piispan valitsivat hiippakunnan papit, ja Kalm oli opettanut näistä monia. Osa papeista oli hänen läheisiä ystäviään ja

¹⁹¹ *Ikonen* 1997, 18, 202–203; *Niemelä* 1998, 48–49.

¹⁹² *Odhelius* 1780, 29; *Hjelt* 1896, 192; *Klinge* 1984, 78.

¹⁹³ Kalm Mennanderille 13.3.1766, *Kalm* 1914, 128–129; *Nordmann* 1911, 103; *Widén* 1976, 244–245.

tuttaviaan. Kalm pani toivonsa erityisesti Pohjanmaan papistoon. Hän oli toiminut vuodesta 1757 Pohjalaisen osakunnan inspehtorina, ja oli tukenut monien pappien poikia näiden opinnoissa. Myös edellinen piispa oli ollut Pohjalaisen osakunnan miehiä. Arkkipiispalle Kalm vakuutti, ettei ollut tehnyt työtä valintansa eteen. Hän väitti, ettei ollut keskustellut vaalista kenenkään hiippakunnan papin kanssa. Kalm arveli, että

piispanvaalin osalta kaikki on Korkeimman kädessä. Minun päivittäinen rukoukseni Jumalalle on, että mikäli piispan virka olisi Hänen mielestään esteenä autuudelleni, Hän asettaisi tielleni satoja esteitä niin, ettei minusta koskaan tulisi piispaa. En ole koskaan ollut minkään työn kohdalla yhtä kylmäkiskoinen kuin tämän.¹⁹⁴

Tammikuun 16. päivä vuonna 1776 ei ollut Pehr Kalmin parhaita. Vaalia toimitettaessa suurin osa äänistä lankesi monien yllätykseksi Gadolinille. Toiselle sijalle tuli Haartman ja kolmannelle Ross. Neljännen sijan sai Kalm. Rossia yritettiin saada vapaaehtoisesti luopumaan paikastaan. Häntä pidettiin vanhana ja väsyneenä eikä hänen uskottu pystyvän hoitamaan piispan virkaa. Kalmin vävy majuri Herman Lode pyrki samaan appensa Rossin tilalle kolmannelle sijalle.¹⁹⁵

Pehr Kalm oli ilmeisen pettynyt piispanvaalin lopputuloksesta. Pohjalainen papisto ei tukenutkaan häntä odotetulla tavalla. Kalm purki pettymystään Kokkolan kirkkoherralle, entiselle oppilaalleen, Anders Chydeniukselle. Kalmin mielestä pohjalaiset papit, erityisesti Vaasan ja Limingan rovastikunnista, olivat pettäneet hänet ja äänestäneet Rossia. Kalm oli ajanut osakuntalaistensa etuja molemmissa konsistoreissa. Hän uhkasi luopua inspehtorin tehtävistä ja jättää pohjalaiset omilleen. Kalmista oli käsittämätöntä, että hänen oman maakuntansa papit saattoivat äänestää piispaksi virkaan täysin kykenemätöntä miestä. Kalmin mukaan Rossia äänestäneet papit antoivat *vapaa-ajatteliijoille, suruttomille ja fanaatikoille paremman asean, kuin nämä osasivat toivoa*. Kalmin mielestä piispaksi ei voinut valita miestä, joka oli *muutamaa vuotta aiemmin menettänyt muistinsa*. Kalm piti huonona vaihtoehtona myös Jacob Gadolinia. Hänestä tämä oli epäluotettava, sillä Gadolin oli vastustanut valtiopäivillä Kustaa III:n *siunattua vallankumousta*. Haartmanista Kalm ei maininnut Chydeniukselle mitään.¹⁹⁶

Arkkipiispan mielestä oli kuitenkin yhdentekevää oliko hänen seuraajansa ”*Pietari vai Paavali*”. Parhaimpana vaihtoehtona hän näki Jacob Haartmanin.

¹⁹⁴ Kalm Mennanderille 27.10.1775, *Kalm* 1914, 261–262; *Snellman* 1891, 23-24; *Nordmann* 1911, 103-104.

¹⁹⁵ Mennander Fredenheimille 21.2.1776, *Österbladh* 1939, 272; *Nordmann* 1911, 104-105.

¹⁹⁶ Kalm Chydeniukselle 1.3.1776, *Nordmann* 1911, 105–109.

Kuninkaallinen Majesteetti seurasi arkkipiispansa neuvoa. Virkaan valittiin Haartman.¹⁹⁷ Pehr Kalm ei ollut kuitenkaan menettänyt täysin toivoaan. Monet tahtoivat erottaa Pohjanmaan omaksi hiippakunnakseen. Piispan istuin olisi sijoitettu Kokkolaan. Kalmilla, Pohjalaisen osakunnan inspektorilla, olivat hyvät mahdollisuudet tuohon virkaan.¹⁹⁸

Idea Kokkolan piispasta ei ollut uusi. Jo vuoden 1742 valtiopäivillä oli noussut esille ajatus Porvoon piispan istuimen siirtämisestä Kokkolaan. Ajatuksen isä oli Porvoon piispa Daniel Juslenius, joka oli paennut hattujen sotaa emämaahan. Ajatus Kokkolan hiippakunnasta virisi Pohjanmaalla uudelleen heti Mennanderin tultua valituksi arkkipiispaksi. Turun piispan vaali toimitettiin kuitenkin entisen alueen puitteissa. Ajatus ei kuitenkaan unohtunut vaalin jälkeen. Mennander kertoi pojalleen Carl Fredrik Fredenheimille huhuista, joiden mukaan hiippakunta tultaisiin jakamaan varmasti. Pohjanmaan piispaksi oli ajateltu Pehr Kalmia. Mennander kuitenkin vastusti hanketta. Se oli hänen mielestään liian kallis hanke eikä siitä olisi ollut hyötyä valtionaloudelle. Hanke raukesi, eivätkä pohjalaiset olleet myöskään lähettäneet aiheeseen liittyvää anomusta hallitukselle.¹⁹⁹

Miksi Pehr Kalmista ei tullut piispaa? Hän ei selvästikään ollut pyrkinyt piispan istuimelle. Tämä olisi todennäköisesti edellyttänyt professorin virkaa teologisessa tiedekunnassa, eikä Kalm ollut muutenkaan suuntautunut teologian harjoittamiseen. Aikaisemmat luonnontieteilijäpiispat Browallius ja Mennander olivat toimineet teologisessa tiedekunnassa ennen piispuuttaan.²⁰⁰ Osakunnan inspektorin tehtävästä luopuminen jäi Kalmin osalta pelkäksi uhkaukseksi. Hän jatkoi tehtävässä kuolemaansa saakka.²⁰¹

4. Henkinen testamentti

Turun tuomiorovasti Samuel Pryss kuoli heinäkuussa 1779. Kysymys hänen seuraajastaan nousi nopeasti esille. Pehr Kalm piti omia mahdollisuuksiaan tuomiorovastin virkaan epätodennäköisinä, ja lisäksi hän empi viran hakemista.²⁰²

Kalm uskoutui arkkipiispa Mennanderille:

¹⁹⁷ Mennander Fredenheimille 5.4.1776, *Österbladh* 1939, 278.

¹⁹⁸ *Virrankoski* 1986, 359.

¹⁹⁹ Mennander Fredeheimille 12.7.1776, *Österbladh* 1939, 289-290; *Virrankoski* 1986, 359-361.

²⁰⁰ *Gjörvell* 1886, 75.

²⁰¹ *Snellman* 1891, 23-24.

²⁰² Kalm Mennanderille 5.8.1779, *Kalm* 1914, 340-341; *Matinelli* 1976, 89.

Teologia on ollut, etenkin sen jälkeen, kun minusta tuli pappi, yksi tärkeimmistä kiinnostuksen kohteistani. Uskon, että minulla on yhtä vankka tietämys teologiassa, kuin kenellä tahansa muullakin tuomiokapitulissa istuvalla. Mutta en tahdo asettua kenenkään tielle. Seurakunta, joka on niin langennut kristillisyydessään, ja jossa on paljon vapaa-ajattelijointa, tarvitsee minua vahvemman miehen. Toivon, että Rakas Jumala karkottaa minusta kaikki sellaiset ajatukset, että olisin yksi hakijoista.²⁰³

Kalmin toive toteutui. Hän ei hakenut tuomiorovastin virkaa, vaan pysyvää virkavapautta tehtävistään. Kalmin terveys oli syksyllä alkanut horjua ja voimat ehtyä. Viimeiseksi jääneessä kirjeessään arkkipiispa Mennanderille Kalm tiesi kuolevansa. Kirjeessä on havaittavissa hivenen katkeruutta. Kalm harmittelee puutarhojensa kohtaloa, sekä akatemian kasvitieteellistä puutarhaa että Sipsalon istutuksia. Pehr Kalm kuoli Turussa 16. marraskuuta vuonna 1779. Ajan hengen mukaisiin tabelleihin merkittiin myös kuolinsyy. Kalmin kohdalla se oli vesipöhö.²⁰⁴

Pehr Kalmia ei unohdettu. Muistosanoissa hänen mainittiin toimineen *pappina niin Jumalan kuin luonnonkin temppelissä*. Marraskuun puolivälissä vuonna 1780 Collegium Medicumin asessori Johan Lorentz Odhelius piti Kalmin muistopuheen Tiedeakatemiassa. Hänen merkittävimpänä saavutuksenaan mainittiin Pohjois-Amerikan matka. Tämän matkansa ansiosta Kalm oli omana aikanaan kiistatta maailman tunnetuin turkulainen. Matkakertomus ”En Resa til Norra America” käännettiin jo Kalmin elinaikana kolmelle kielelle. Odhelius totesikin, ettei Kalmin nimi unohdu *niin kauan kuin kalmian kukat kukkivat Pennsylvanian vuorten rinteillä ja ruotsalaisissa puutarhoissa*. Linné nimesi erään kanervansukuisen kasvin Kalmin mukaan kalmiaksi.²⁰⁵

Kalmin seuraajaksi talousopin professorin virkaan valittiin dosentti Salomon Kreander. Kalm oli pitänyt häntä erittäin lahjakkaana. Kreanderin väitöstilaisuudesta hän oli todennut: *Kreander hoiti sekä respondentin että praeseksen tehtävät. Olin pelkkä kuuntelija*.²⁰⁶

Vuonna 1781 julkaistiin Hushållnings Journalissa postuumina Pehr Kalmin artikkeli *Ajatuksia talouden edistämisestä Suomessa*. Sitä voidaan pitää eräänlaisena henkisenä testamenttina, johon on koottu pääpiirteissään kaikki

²⁰³ Kalm Mennanderille 5.8.1779, *Kalm* 1914, 340–341.

²⁰⁴ Kalm Mennanderille 5.11.1779, *Kalm* 1914, 344–345; KA RA PSA Mf. FR 743 Anna Margaretha Kalm Patriotiska Sällskapetille 26.11.1779; *Matinolli* 1976, 123; *Kallinen* 1997–.

²⁰⁵ *Kreander* [1779], [3]; *Odhelius* 1780, 16–24, 32.

²⁰⁶ KA RA PSA Mf. FR 743 Kalm Patriotiska sällskapetille 22.3.1776.

Kalmin ydinajatuksukset, jotka esiintyivät hänen opetuksessaan ja hänen johdollaan tarkastetuissa opinnäytetöissä.²⁰⁷

Ensimmäiseksi Kalm kiinnitti huomiota metsänhoitoon. Metsien merkitys Ruotsin ulkomaankaupalle oli ratkaiseva, sillä huonojen tapojen sekä taloudenhoidon vuoksi ruotsalaiset joutuivat ostamaan ulkomailta kalliita ylellisyystavaroita sekä viljaa. Puuta tarvittiin kuitenkin myös kotimaisiin tarpeisiin, kuten polttopuiksi sekä rakennustarvikkeiksi. Metsien pahimpana uhkakuvana Kalm näki kaskeamisen, mutta hänen mielestään puuta hakattiin muutenkin liian paljon. Talonpojat eivät myöskään ymmärtäneet tehdä mitään metsän istuttamiseksi hakatun tilalle. Kalm arveli, että mikäli asialle ei olisi tehty mitään, metsävarannot olisivat Suomesta ennen pitkää loppuneet.²⁰⁸

Yksi keskeisimmistä ongelmista Suomen talouden kehittämisessä olivat huonot kulkuyhteydet. Ratkaisuksi tähän ongelmaan Kalm näki sisävesiliikenteen kehittämisen suurilla joilla sekä järvillä. Kulkuvälineiksi Kalm taas ehdotti keveitä tuohiveneitä. Intiaanit käyttivät niitä Pohjois-Amerikassa, ja ne sopivat kirjoittajan mielestä myös Suomeen. Ensimmäinen Kalmin valvonnassa tarkastettu väitöskirja, Anders Chydeniuksen kirjoittama, tarkasteli tuohiveneiden hyödyllisyyttä Suomen sisävesiliikenteessä. Tietävästi Kalmin oppilaat harjoittelivat intiaanikanoottien rakentamista myös käytännössä.²⁰⁹

Kalmin mukaan kaikissa muissa maissa paitsi Ruotsissa oli runsaasti kaupunkeja ympäri maata. Kaupunkeja ja etenkin tehtaita tuli hänen mukaansa perustaa entistä enemmän. Parhaimpia paikkoja uusille kaupungeille olivat vesistöjen varret sellaisilla alueilla, missä riitti metsää niiden tarpeisiin.²¹⁰

Suomen ilmastoon oli turha odottaa muutoksia, ellei hallaa aiheuttaville soille ja nevoille olisi tehty mitään. Tällä oli ensiarvoisen tärkeä merkitys maanviljelyn näkökulmasta. Suot ja nevat uhkasivat lisäksi terveyttä, joten asialla oli väestöpoliittinenkin puolensa.²¹¹

Peltojen ja niittyjen hoitamiseen tuli kiinnittää erityistä huomiota. Talonpojat seurasivat sitkeästi esi-isiensä esimerkkiä. Sen vuoksi säätyläisten olikin toimittava parempina esimerkkeinä. Mikäli pelkkä esimerkki ei riittäisi, tulisi suomen kielelle kääntää joitakin hyviä opaskirjoja. Kalm muistuttaa, että myös

²⁰⁷ *Kalm* 1781, 32–43.

²⁰⁸ *Kalm* 1781, 32–37.

²⁰⁹ *Kalm* 1781, 37–38, *Virrankoski* 1986, 58–59.

²¹⁰ *Kalm* 1781, 38–39.

²¹¹ *Kalm* 1781, 39–40.

sotilaspuustellit voisivat toimia tehokkaina esimerkkeinä viljelymenetelmien käytössä.²¹²

Suuren uhan Ruotsin taloudelle muodosti ulkomaisten ylellisyystavaroiden ja – tuotteiden käyttö. Näistä pahin oli kahvi. Se oli Kalmin mukaan nimenomaan naisten juoma etenkin porvariston ja käsityöläisten parissa. Sittemmin myös miehet olivat ryhtyneet juomaan kahvia. Kun siihen täytyi lisätä myös sokeria, tulee kahvinjuonti sangen kalliiksi Ruotsin valtakunnalle. Kalm arveli, että tuon *turhan tavan* vuoksi useita tynnyreitä kultaa virtasi maasta vuodessa. Ja tuo vaje katettiin hakkaamalla vähiä metsiä.²¹³

²¹² *Kalm* 1781, 40–41.

²¹³ *Kalm* 1781, 42.

Lopuksi

Ei minkään luulisi olevan selvempää kuin sen, että papin ei tule olla talousintendentti, eikä poliisipäällikkö eikä, kuten nimismies tai vouti, läänin kuvernöörin kätyri, eikä, Jumala paratkoon, välskäri tai lääkäri. Kuitenkin tahdotaan, että hänen tulee olla kaikkea tätä ja sen lisäksi pappi.²¹⁴

Luonnehdinta papiston tehtävästä on peräisin autonomian ajalta. Vapauden ajalla ja vielä kustavilaisella ajallakin käsitys papiston tehtävästä oli erilainen. Esimerkiksi Turun akatemian talousopinprofessori Pehr Kalm hahmotteli 1750–1760-luvuilla opetuksessaan täysin päinvastaisen käsityksen papiston yhteiskunnallisesta tehtävästä.

Kalm oli papin poika, joka oli aloittanut teologian opiskelut Turun akatemiassa. Varsinaisen innostuksensa hän kuitenkin löysi luonnontieteiden alalta. Kalm opiskeli sekä Turun akatemiassa että Upsalan yliopistossa, muttei suorittanut lainkaan akateemista loppututkintoa. Hänen opettajinaan toimivat muun muassa fysiikan professorit Johannes Browallius ja Carl Fredrik Mennander Turussa sekä lääketieteen professori Carl Linnaeus Upsalassa. Oppi-isien lisäksi Kalmin tukijoita olivat hovioikeudenneuvos, vapaaherra Sten Carl Bielke sekä maamarsalkka Carl Gustaf Tessin. Jälkimmäinen oli aikansa merkittävimpiä ruotsalaisia poliitikkoja ja toimi Turun akatemian kanslerina. Kaikkia edellä mainittuja henkilöitä yhdisti Kuninkaallinen tiedeakatemia.

Tiedeakatemian pyrkimyksenä oli valtakunnan taloudellisen hyvinvoinnin edistäminen tieteen avulla. Tiedeakatemian tuella Kalm saattoi toteuttaa tutkimusmatkan Pohjois-Amerikkaan. Matkan tavoitteena oli Pohjois-Amerikan luonnon tutkiminen. Ruotsissa oltiin erityisen kiinnostuneita mulperipuun viljelystä, jotta Ruotsissakin olisi voitu ryhtyä tuottamaan silkkiä. Matkan rahoitus järjestyi, kun Kalm valittiin Turun akatemian ensimmäiseksi talousopin professoriksi. Toivottua hyötyä Ruotsin valtakunnan taloudelle matkalla ei ollut. Vain eräät koristekasvit ja hedelmäpuut menestyivät Ruotsin ilmastossa. Täysin hyödytön matka ei kuitenkaan ollut. Kalm keräsi runsaasti aineistoa Linnén kasvitieteellisiä tutkimuksia varten. Lisäksi monet matkalta saadut yhteiskuntaa ja taloutta koskeneet tiedot ja ajatukset näkyivät ja välittyivät Kalmin opetus-, julkaisu- ja tutkimustoiminnassa.

Tiedeakatemian ja Kalmin toiminnan taustalla oli uudenlainen talouspolitiikka ja yhteiskunnallinen ajattelu. Vapaudenaikaa on historian tutkimuksessa totuttu

²¹⁴ *Juva* 1968, 94.

kutsumaan hyödyn ajaksi. Hyötyopin taustalla oli usko valtakunnan suuriin luonnonvaroihin ja niiden lähes rajattomiin hyödyntämismahdollisuuksiin. Ruotsi oli menettänyt suurvalta-asemansa Suuressa Pohjan sodassa. Ruotsista pyrittiin vapaudenajalla luomaan taloudellinen suurvalta, joka oli omavarainen. Oman maan luonnonvarojen hyödyttäminen edellytti luonnon tuntemista ja – tutkimusta. Tämä nosti luonnontieteet merkittävimiksi tieteenaloiksi eri yliopistoissa. Hyötyajattelun vankimmat tukijoukot valtiopäivillä löytyivät hattujen joukosta. Turussa hyötyajattelun tärkeimpiä tukijoita olivat Browallius, Mennander, Pehr Adrian Gadd ja Pehr Kalm.

Pehr Kalm ei ollut teoreetikko. Hän oli käytännön mies. Kalm herätti aikalaisissaan kummastusta ”ruotsalaisilla” väitöskirjoillaan ja käytännönläheisellä opetuksellaan. Kalmin akateemisista ansioista merkittävimiksi jäivät kasvitieteellisen puutarhan perustaminen sekä lukuisat taloudellis-historialliset kuvaukset Suomen suuriruhtinaskunnan pitäjistä. Jotkut hänen johdollaan tarkistetuista väitöskirjoista olivat luonteeltaan teoreettisia. Ne eivät kuitenkaan edustaneet omaperäistä ajattelua. Esimerkiksi väitöskirja *Mitä pappi voi tehdä talouden parantamiseksi?* perustui etupäässä Linnén ja Browalliuksen aikaisempiin kirjoituksiin.

Pehr Kalm näki papiston merkittävänä ryhmänä valtakunnan talouden parantamisen kannalta. Ajatus ei ollut uusi. Papistolla oli suurvalta-aikana merkittävä rooli keskusvallalle. Papisto toimi välittäjänä keskusvallan ja paikallisyhteisön välillä. Kalmin ajatukset papiston hyödystä valtionaloudelle perustuivat samanlaiseen ajatteluun. Papiston tuli toimia esimerkkinä rahvaalle. Tämä edellytti, että pappiloiden tiluksia hoidettiin mahdollisimman hyvin. Esimerkiksi uusien viljelysmenetelmien esittelemine talonpojille luonnistui parhaiten seurakunnan kirkkoherralta. Kalmin mielestä papiston taloudellisen toiminnan tärkeimpänä tavoitteena oli saada talonpojat luopumaan valtionaloutta uhkaavista perinteisen maatalouden menetelmistä, kuten kaskeamisesta. Metsät olivat valtakunnan tärkein luonnonvara, joita talonpoikien taitamaton maanviljely pahasti uhkasi. Toinen Kalmin esittämä tehtävä papistolle oli lääkintähuolto. Papistosta oli erittäin merkittävää hyötyä keskusvallalle, mikäli heidän toimintansa ansiosta väestön määrä olisi voitu kääntää kasvuun.

Kalm pääsi itsekin kokeilemaan esittämiään ajatuksia papiston mahdollisuuksista. Kalm vihittiin papiksi vuonna 1757. Hän kärsi taloudellisesta ahdingosta, josta tuottoisa prebendaseurakunta pelasti hänet. Kalmista tuli myös

tuomiokapitulin jäsen. Kalmin tukijoista Browallius ja Mennender, molemmat hyötypatriotteja, nousivat aikoinaan Turun piispan istuimelle. Sille Kalmkin tähtäsi, mutta hänen kohdallaan piispan virka jäi pelkäksi haaveeksi. Kalmin suhde pappouteen oli ristiriitainen eikä pappisvihkimyksen ottaminen ollut hänelle helppo ratkaisu. Kalm ei myöskään halunnut siirtyä filosofisen tiedekunnan puolelta teologiseen. Yleensä piispaksi valittiin teologian professori. Piispan vaalissa Kalm luotti Pohjanmaan papiston tukeen. Hän oli toiminut pitkään Pohjalaisen osakunnan inspektorina ja hänellä oli läheiset suhteet kotimaakuntansa papistoon. Luottamuksella ei kuitenkaan ollut katetta, sillä pohjalaiset papit eivät asettuneet Kalmin tueksi.

Pehr Kalm ei ollut profeetta omalla maallaan. Hän oli aikansa kuuluisin turkulainen ulkomailla tutkimusmatkansa ansiosta. Pohjois-Amerikan matka jäi hänen ainoaksi merkittäväksi saavutukseksi, vaikkei Kalm saanutkaan matkakertomuksensa *En resa til Norra America* kaikkia osia koskaan valmiiksi. Matkakertomus julkaistiin ruotsin ohella myös saksaksi, englanniksi ja hollanniksi. Siitä otettiin ranskankielisiä painoksia vielä 1900-luvun alussa.

Lyhenteet

AUS	Acta Universitatis Stocholmiensis
AUU	Acta Universitatis Upsaliensis
BH	Bibliotheca Historica
CAAP	Consistorii Academici Aboënsis protokoll
Diss.	väitöskirja
HAik	Historiallinen aikakauskirja
HArk	Historiallinen arkisto
HM	hallitusmuoto
HYK	Helsingin yliopiston kirjasto
HYKA	Helsingin yliopiston keskusarkisto
HYKJ	Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja
HYTTK	Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjasto
KA	Kansallisarkisto
KL	kirkkolaki
KM	Kuninkaallinen Majesteetti
KVAH	Kungliga vetenskap academiens handlingar
KÅ	Kyrkohistorisk Årsskrift
LT	Lärda tidningar
LThk	Läänintilit (henkikirjat)
Mf.	mikrofilmi
PLJ	Suomen kirkon pappisliiton jäsenlehti
RA	Riksarkivet
s.a.	sine anno
SKHSA	Suomen kirkkohistoriallisen seuran arkisto
SKHSP	Suomen kirkkohistoriallisen seuran pöytäkirjat liitteineen
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKHSV	Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
SKM	Skrivelser till KM
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
s.l.	sine loco
SMYA	Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja
SSLF	Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
TA	Teologinen aikakauskirja
TAA	Turun Akatemian arkisto
TÅ	Tidningar utgivna af et sällskap i Åbo
UUB	Uppsala universitets bibliotek

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

<i>Helsingin yliopiston keskusarkisto</i> , Helsinki	HYKA
Turun Akatemian arkisto	TAA
Kuninkaan ja kanslerin kirjeet	Ea
1738–1751	Ea5
<i>Helsingin yliopiston kirjasto</i> , Helsinki	HYK
Någre anmärkningaf af Herr prof. Kalms publ. oeconomiska föreläsningar under höst termin 1754	Eö. IV. 43
Acta angående finska studenter i Upsala	E. II.27
<i>Kansallisarkisto</i> , Helsinki	KA
Läänintilit (henkikirjat) Turku	LThk
1754	Mf. LT 698
1756	Mf. LT 699
1757	Mf. LT 699
Riksarkivetista mikrokuvattu aineisto	RA
Skrivelser till KM	SKM
Turun Akatemian konsistorin ja kanslerin kirjeet KM:lle	Mf. FR 163
Patriotiska sällskapets arkiv	PSA
Brev till Patr. sälls. sekretare	
Inkomna handlingar	Mf. FR 743
Tessinska samlingen, vol. 16	TS
Kirjeenvaihtoa Tessin-Kalm 1747-60	Mf. FR 501
Suomen kirkkohistoriallisen seuran arkisto	SKHSA
<i>Turun maakunta-arkisto</i>	TMA
Piikkiön kirkon arkisto	ka
Kalustoluettelot 1723-1794	II Be 1
Pitäjänskokousten pöytäkirjat	pit.kok. pk.
Kirkonkassan tilit 1750-1783	III Gla 3
Piispantarkastuksen pöytäkirja 1758	ptpk.
<i>Uppsala universitets bibliotek</i> , Upsala	UUB
Posseska samlingen	Posse
Brev till H. A. Gyllenborg	36

Painetut lähteet

<i>Acrelius, Israel</i>	
1759	Beskrifning om de Swenska församlingars forna och närwarande tilstånd, uti det så kallade Nya Sverige, ... Stockholm.
<i>Browallius, Johannes</i>	
1737	Tankar öfwer historiae naturalis nytta. Stockholm.

CAAP

- 1742–1747 Turun Akatemian konsistorin pöytäkirjat. Consistorii Academici Aboënsis protokoll XV. 1742–1747. Helsinki 1968.
- 1747–1751 Turun Akatemian konsistorin pöytäkirjat. Consistorii Academici Aboënsis protokoll XVI. 1747–1751. Helsinki 1972.
- 1756–1762 Turun Akatemian konsistorin pöytäkirjat. Consistorii academici Aboënsis protocoll XVIII. 1756–1762. Jyväskylä. 1990.

Cederberg, A[rno] R[afael]

- 1947 Besättandet av ekonomiprofessuren i Åbo 1747. Två dokument. – Lychnos 1946-1947. Uppsala.

Chais, Carl

- 1756 Versuch einer Vertheidigung der Methode, die Blattern durch Einpfropfung zu geben. Braunschweig.

Gjörvell, C.

- 1886 Anmärkningar på en resa ifrån Stockholm till Finland år 1759. – HArk IX. Helsinki.

Hällström, Gustaf Gabriel

- 1824 Utdrag ur dom-kapitlets i Åbo circulär-brev. Åbo.

Kalm, Pehr

- 1781 Tankar om hushållningens uphjelpande i Finland. – Hushållnings Journal.
- 1914 Pehr Kalms brev till C. F. Mennander. Pehr Kalms brev till samtida I. SSLF CXIV. Helsingfors.
- 1956 Pehr Kalms amerikanska reseräkning. SSLF 356. Helsingfors.
- 1960 Pehr Kalms brev till friherre Sten Carl Bielke. Pehr Kalms brev till samtida II. SSLF 382. Helsingfors.
- 1966 Resejournal över resan till Norra Amerika. Första delen. SSLF 419. Helsingfors.
- 1970 Resejournal över resan till Norra Amerika. Andra delen. SSLF 436. Helsingfors.

Kalm, Pehr & Gottskalk, Andreas

- 1753 Enfalliga tanckar om det, som bör i achttagas wid belägenheten af en landt-gård. Åbo.

Kalm, Pehr & Leopold, Carl Fridric

- 1753 Korta frågor angående nyttan af våra inländska växter. Åbo.

Kalm, Pehr & Lindstéen, Henric

- 1754 Enfaldige tanckar om möjligheten och nyttan af krydd- och trögårdars anläggande i Finland. Åbo.

Kalm, Pehr & Lithovius, Samuel

- [1762] Enfaldiga tankar om nyttan och nödvändigheten för en präst, at äga insikt i medicine ... Åbo.

Kalm, Pehr & Hægglund, Erik

1756 Några kännemärcken til nyttiga mineraliers eller jord- och bärgarters upfinnande. Åbo.

Kalm, Pehr & Indrenius, Abraham

1757 Enfaldiga tanckar wisande hwad en präst kan bidra til oeconomiens uphjelpande. Åbo.

KL

1686 (1986) Käytetty laitos: Kircko-Laki Ja Ordningi. SKST 444. Juva.

Kraftman, Johannes

1773 Tankar om den förfallna christendomens uphjelpande. Stocholm.

Kreander, Samuel

[1779] Tacksamhetens tårar vid Afledne ... herr Pehr Kalms graf, den 21. November 1779. Åbo.

Leinberg, K. G.

1888 Bidrag till kännedom af vårt land. IV. Jyväskylä.

1906 Finlands territoriala församlingars namn, ålder, utbildning och utgrening. SKHST VII. Helsingfors.

Linné, Carl von

1740 Tankar om grunden til oeconomien genom naturkunnogheten och physiquen. – KVAH 1740, Vol. I. Stockholm.

1751 Skånska resa ... 1749. Med rön och anmärkningar uti oeconomien, naturalier, antiquiteter, seder, lefnads-sätt med tillhörige figurer. Stockholm.

1922 Bref och skrivelser af och till Carl von Linné. Första afdelningen. Del VIII. Bref till och från svenska enskilda personer. Kalm - Laxman. Reg. J. M. Hulth. Uppsala.

Matinolli, Eero (toim.)

s.a. Turun hiippakunnan paimenmuisto 1721–1809. Seurakunnat Halikko-Ähtävä ja Turun hiippakunnan koulujen opettajisto. Suomen kirkkohistoriallisen seuran monisteita I. S.I.

1976 Turun tuomiokapitulim matriikkeli. Loimaa.

Mustelin, Olof & Åström, Sven-Erik

1950 Prästvigningarna i Åbo stift 1728-30 och 1752-1800. – Suomen sukututkimusseuran vuosikirja XXXIII-XXXIV (1949-1950). Helsinki.

Odhelius, Johan Lorentz

1780 Åminnelse-tal öfver Kongl. Vetensk. Acad. ledamot Herr Pehr Kalm. Stocholm.

Vallinkoski, Jorma

1962-1969 Turun akatemian väitöskirjat 1642-1828. HYKJ 30. Helsinki.

Österbladh, Kaarlo (toim.)

1939-1942 K. F. Mennanderin lähettämiä ja saamia kirjeitä. Suomen historian lähteitä 4. Turku.

Sanomalehdet

Lärda tidningar 1757

LT

Tidningar utgivna af et sällskap i Åbo 1771

TÅ

Kirjallisuus

Aalto, Seppo

1996 Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartioina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Diss. BH 12. Helsinki. Helsinki.

Ahonen, Voitto

1988 Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. Kaupunkien toipuminen isostavihasta noin vuoteen 1740. Diss. Hist.Tutk. 146. Helsinki. Vammala.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka

1996 Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Käsikirjoja 17:1. Vammala.

Alanen, Aulis J.

1935 Läpikulkuvesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla I. Pikkuvihaan mennessä. Diss. HTutk. XX. Helsinki. Helsinki.

Anderson, Perry

1974 Lineages of the absolutist state. Bristol.

Bergfeldt, Börje

1997 Den teokratiska statens död. Sekularisering och civilisering i 1700-talets Stockholm. Diss. Acta Universitatis Stocholmiensis. Stockholm studies in economic history. Stockholm. Stockholm.

Carlsson, Ingemar

1981 Parti, partiväsen, partipolitiker 1731-43. Kring uppkomsten av våra första politiska partier. AUS. Stocholm Studies in History 29. Motala.

Cederberg, A. R.

1910 Papiston lääkäritoiminnasta ennen aikaa. – SKHSP IX (1908-1909). Jyväskylä.

Dahmén, Gunnar

1944 Prästmedicinen. – KÅ 43 (1943). Uppsala.

Ehrnroth, Jari

- 1992 Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Diss. Hist.Tutk. 167. Helsinki. Jyväskylä.

Eng, Torbjörn

- 2000 Riksbegreppet Sverige. Inrikes och utrikes områden 1561-1721 sedda utifrån statsrättsliga akter. – Stat – kyrka – samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna. AUS. Studia Baltica Stocholmiensia 21. Stockholm.

Englund, Peter

- 1989 Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden. Diss. Upsala. Stockholm.
- 2003 Suuren sodan vuodet. 3. p. Juva.

Foucault, Michel

- 1965 Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason. New York.
- 2000 Tarkkailla ja rangaista. Keuruu.

Frängsmyr, Tore

- 1977 Den gudomliga ekonomin. – Svärmaren i vetenskapens hus. Idéhistoriska essäer. Lund.
- 1993 Sökandet efter upplysningen. En essä om 1700-talets svenska kulturdebatt. S.l.
- 2000 Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del I 1000-1809. Stockholm.

Halme, Ritva

- 1968 Pappien pako seurakunnistaan suuren Pohjan sodan aikana 1704-1716. – SKHSV 54-57 (1964-1967). Pieksämäki.

Heikkinen, Antero

- 1972 Hyöty, valistus ja koulu. Suomen aate- ja oppihistoria 1700-luvulla. Helsinki.
- 1976 Yliopisto ja yhteiskunnallinen muutos. Talousopin opetuksen käynnistäminen Uppsalan yliopistossa ja Turun akatemiassa 1735-47. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 6. Helsinki.
- 1991 Terveiden ja ilon tähden. Herrasväki liikkeellä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla. Hist.Tutk. 159. Jyväskylä.

Hjelt, Otto E. A.

- 1896 Naturalhistoriens studium vid Åbo universitet. Åbo universitets lärdomshistoria 6. SSLF XXXII. Helsingfors.

Horkheimer Max & Adorno Theodor W.

- 2002 Dialectic of enlightenment. Philosophical Fragments. Stanford.

- Huhta, Ilkka & Laine, Esko M. & Nokelainen, Mika*
1999 Mietteitä kansallisesta historian kirjoituksesta. – TA.
- Huotari, Kaarlo*
1994 Mehiläishoidon kotiutuminen Suomeen ja vaiheet järjestäytymiseen asti itsenäisyyden ajan alulla. *Studia historica Jyväskyläänsä* 49. Jyväskylä.
- Ihalainen, Pasi*
2004 Luterilaisen kirkon korkein papisto ja kansallisen yhteisön virallisen identiteetin rakentaminen vapauden ajan Ruotsissa. – *SKHSV* 94 (2004). Jyväskylä.
- Ikonen, Risto*
1997 Åbo tidningar 1771–1808 ja kasvattava yhteiskunta, Kasvatuksen maailma kustavilaisen kauden turkulaislehdessä. Diss. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 38. Joensuu. Joensuu.
- Johannisson, Karin*
1988 Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa. Arlöv.
- Juva, Mikko*
1955 Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808). Diss. Helsinki. Turku.
1968 Suomen papisto kautta historian. – Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja. Porvoo.
- Kallinen, Maija*
1997- Pehr Kalm. Kansallisbiografia-verkkopublication. (viitattu 20.10.2005). Saatavissa: <http://www.kansallisbiografia.fi>. *Studia Biographica* 4. Helsinki.
- Kallioinen, Mika*
2005 Rutto ja rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa. Keuruu.
- Katajala, Kimmo*
1994 Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. Diss. Hist.Tutk. 185. Joensuu. Jyväskylä.
2002 Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800). Hist.Tutk. 212. Vammala.
2005 Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa. HArk. 118. Vammala.
- Kemiläinen, Aira*
2004 Kansallinen identiteetti Ruotsissa ja Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla. – Tieteessä tapahtuu 8/2004.
- Klinge, Matti*
1984 Professoreita. Helsinki.

1987 Yliopisto instituutiona. – Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640-1808. Helsingin yliopisto 1640–1990. Ensimmäinen osa. Keuruu.

Kerkkonen, Martti

1935 Pietari Kalm talousopinprofessorina. Oppihistoriallinen tutkimus. Diss. Hist.Tutk. XXII. Helsinki.
1938 Delawaren siirtokunta ja Pietari Kalm. – HAik
1959 Peter Kalm's North American Journey. Its ideological Background and Results. Studia historica 1. Turku.

Kuisma, Markku

1983 Kauppasahojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla. Tutkimus päätöksentekoprosessista. Diss. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 129. Helsinki. Ekenäs.

Kujala, Antti

2001 Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714. Hist.Tutk. 211. Hämeenlinna.

Laasonen, Pentti

1978 Poliitikka karoliinisen ajan rukouspäiväteksteissä. – Nova et vetera. Studia in honorem Martti Parvio. SKHST 105. Helsinki.
1988 Papin normikuva ja sen muuttuminen. – PLJ.

Laine, Esko M.

1995 Papisto ja yhteiskunta Suomessa 1600-luvulla. – HArk. 105.
1996 Yksimielisyys, sota, pietismi. Tutkimuksia suomalaisesta papistosta ja yhteiskunnasta kolmikymmenvuotisesta sodasta pikkuvihaan. Diss. Helsinki. Saarijärvi.
2001 Piika pakeni, huivi hukassa. Joukkotiedotuksen luonteesta ja arvoista Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla. – Journalismikritiikin vuosikirja.

Laine, Tuija

1997 Väittelykäytäntö ja väitöskirjojen julkaiseminen Turun akatemiassa 1600- ja 1700-luvuilla. – Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja. SKST 686. Vammala.
2001 Kateederilta kansan pariin. Suomalainen lääketieteellinen kirjallisuus 1600- ja 1700-luvuilla. – Tieto ja kirja. Jyväskylä.

La Roy Ladurie, Emmanuel

1990 Karnevaalit. Kynttelinpäivästä piinaviikolle 1579–1580. Juva.

Lindroth, Sten

1997 Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden. Södertälje.

Malmstedt, Göran

1994 Helgdagsreduktionen. Övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500-1800. Diss. Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, nr 8. Göteborg. Göteborg.

Manninen, Juha

2000 Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta. Hist.Tutk. 210. Vammala.

Montgomery, Ingun

1972 Värjostånd och lärostånd. Religion och politik i meningsutbytet mellan kungamakt och prästerskap i Sverige 1593-1608. Diss. AUU. Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 22. Uppsala. Uppsala.

Mäkelä-Henrikson, Eeva

1986 Pehr Kalm. Matka Pohjois-Amerikkaan 1747–1751. Näyttely 25.6.–14.9.1986. Helsinki

Mäntylä, Ilkka

1985 Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpolto vapauden aikana. SKST 423. Pieksämäki.

Niemelä, Jari

1996 Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1990-luvulle. Tampere.

1998 Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna. Hist.Tutk. 199. Tampere.

Nilsson, Sven A.

1990 De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle. Diss. AAU. Studia historica Upsaliensia 161. Uppsala. Uppsala.

Nordmann, P.

1911 Pehr Kalm och biskopsvalet i Åbo 1776. – Historiska uppsatser tillegnade Magnus Gottfrid Schybergson på hans sextioårsdag den 26 november 1911. SSLF C. Helsingfors.

Nuorteva, Jussi

1997 Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640. Diss. SKHST 177 / BH 27. Helsinki. Helsinki.

Nyberg, Folke

1989 Kring böcker och bokägare. En boksociologisk studie i Borgå gymnasii bibliotek. – Opusculum.

Oja, Linda

2000 ”God enighet, sämja och kärlek uti landet”. Den religiösa lagstiftningen och ambitionerna att göra goda kristna av stormaktstidens svenskar. – Stat – kyrka –samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna. AUS. Studia Baltica Stocholmiensia 21. Stockholm.

Patoluoto, Ilkka

1986 Hyödyllinen luomakunta. Hyötyajattelun maailmankuvalliset perusteet 1700-luvun Ruotsin valtakunnassa. – Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa. Oulu.

Pesonen, Niilo

1974 Papiston ja seurakuntien osuudesta maamme lääkintähuollossa 1700-1800-luvuilla. – SKHSV 62-63 (1972-1973). Rauma.

Pulli, Marinella

2004 Pehr Kalm Pohjois-Amerikan uskontojen kuvaajana vuosina 1742-1754. Yleisen kirkkohistorian pro gradu –tutkielma. HYTTK.

Pirinen, Kauko

1978 Antti Lizelius kirkonmiehenä. – Aate ja yhteiskunta. Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia. Keuruu.

Pulma, Panu

1985 Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle. Diss. Hist.Tutk. 129. Helsinki. Jyväskylä.

Pylkkänen, Riitta

1982 Säätyläisnaisten pukeutuminen Suomessa 1700-luvulla. SMYA 84. Vammala.

Reuterswärd, Elisabeth

2001 Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle. Diss. Studia historica Lundensia 2. Lund. Malmö.

Rydberg, Sven

1951 Svenska studieresor till England under frihetstiden. Diss. Lychnosbibliotek 12. Uppsala. Uppsala.

Räty, Kaija

1974 Turun akatemian taloudenhoito vuosina 1640-1700. Pro gradu -työ 1963. Suomen historian julkaisuja. Jyväskylän yliopisto, historian laitos 3. [Jyväskylä].

Salminen, Seppo J.

1986 Vapauden ajan teologinen murros Suomessa. – SKHSV 76 (1986). Valkeakoski.

Sandblad, Henrik

1979 Världens nordligaste läkare. Medicinalväsendets första isnteg i Nordskandinavien 1750- 1810. Lychnos-bibliotek 32. Motala.

Sandholm, Åke

1973 Kyrkan och hospitalshjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välvärdsanstalterna i Finland. SKHST 88. Åbo.

Sarje, Kimmo

1986 Usko, touhu, rakkaus. Ajatusmuotojen arkeologiaa Suomessa. Tutkijaliiton julkaisusarja 44. Jyväskylä.

Skottsberg, Carl

1951 Pehr Kalm. Levnadsteckning. Levnadsteckningar över K. Svenska Vetenskapsakademiens ledamöter 139. Uppsala.

Snellman, A. H.

1891 Pohjalaisen osakunnan historia II. 1721–1827. Helsinki.

Soininen, Arvo M.

1974 Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Hist.Tutk. 96 / Maataloustieteellinen Aikakauskirja 46. Forssa.

Soininen, Gunnar

1957 Suomalaisen almanakan lääketieteellisistä kirjoituksista. – Suomen almanakan juhlakirja. Helsinki.

Suolahti, Gunnar

1912 Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.

1919 Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.

1993 Vuosisatain takaa. Kulttuurihistoriallisia kuvauksia 1500–1800-luvuilta. SKST 585. Jyväskylä

Teerijoki, Ilkka

1993 Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla. Diss. Hist.Tutk. 175. Helsinki. Tampere.

Tolonen, Markku

1980 Suomen papiston valtiopäiväedustus vapauden ajalla. Hist.Tutk. 113. Helsinki.

Widén, Bill

1976 Isonvihan jälkeinen professorikapituli 1721–1828. – Turun tuomiokapituli 1276-1976. Loimaa.

Virrankoski, Pentti

1986 Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta. Juva.